

Sosyal Bilimler Akademi Dergisi

The Journal of
Social Sciences
Academy

Yıl / Year: 2022

Kasım / November

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 2

E-ISSN: 2636-7599

sosyalbilimlerakademidergisi@gmail.com

EDİTÖR

Doç. Dr. Ali Ülvi ÖZBEY

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali COŞKUN (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Khaliq AHMAD (International Islamic University of Malaysia)

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Tologon Omoshev (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)

Prof. Dr. Olga Nosova (University of Kharkov iIstitute Banking Affairs) (Ukraine)

Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli (Azerbaijan State University of Economics)

Prof. Dr. Velieva Naila Tofik (Azerbaijan State University of Economics)

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat Gökhan DALYAN (Adıyaman Üniversitesi)

Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI (International University of Sarajevo)

Doç. Dr. Selvira Draganović (International University of Sarajevo)

Doç. Dr. Mariya Kochkorbaeva The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)

Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Ainur Nogayeva (Avrasya Milli Üniversitesi) (Kazakistan)

Doç. Dr. Rovshan Aliyev (Bakü State University)

Doç. Dr. Samir HAMİDOV (Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi)

Doç. Dr. Cırgalbek İSMANOV (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)

Doç. Dr. Hilale Caferova Azərbycan Milli İlimler (Elimlər) Akademisi)

Doç. Dr. Tarana Khalilova (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)

Doç. Dr. Qurbanov Nüsrət (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Valida Mehdiyeva (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK (İğdır Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim ŞENGÜN (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Erkan AFŞAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. M.Ali TÜRKMENOĞLU (Muş Alparslan Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hacı Yusuf GÜNGÖR (İğdır Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ŞENGÜN Dicle Üniversitesi)

Dr Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT (Dicle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AVCI (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Selvira Draganović (International University of Sarajevo)
Dr. Zakir ELÇİÇEK Dicle (Üniversitesi)
Dr. Şahin Akberov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Ogtay Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Agil Mammadov(Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Elşen Mammadov(Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Matanat Amrahova(Azerbaijan State University of Economics)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Kayhan BAYRAM (Şırnak Üniversitesi)
Dr. Ahmet ALP (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer TAYLAN (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan TARİFCİ (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Mehmet Sadık ÇOBAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Ethem KILIÇ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özge Tuçe GÖKALP (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seda YURTCANLI (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Faruk SEZER (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Lütfü SİZER (Dicle Üniversitesi)

INDEX BİLGİSİ

ASOS
indeks

INDEX **COPERNICUS**
I N T E R N A T I O N A L

Akademi dünyasının pek kıymetli araştırmacıları

Sosyal Bilimler Akademi Dergisi Kurulu olarak yayın hayatımızın 5. yılının son sayısında yine sizinle birlikteyiz.

Bu sayıda dergimize gönderilen 7 çalışma editöryal ve hakemlendirme süreçlerinden olumlu geçerek yayımlanmaya uygun bulunarak sizlere arz edilmiştir. Sayıda yazıları yayımlanmaya uygun bulunan yazarlarımızı tebrik ederiz. Ayrıca bu sayıda hakemlik yapan hocalarımıza da teşekkür ederiz.

Doçentlik kriterlerini ve akademik teşvik kriterlerini sağlayan dergimize olan ilginizden ötürü siz okurlarımıza ve yazarlarımıza teşekkür eder, dergimize uygun olarak hazırlanmış çalışmalarınızı beklediğimizi ifade etmek isteriz.

2023 yılında yayımlayacağımız sayılarda görüşmek üzere..

Editör

Doç. Dr. Ali Ulvi ÖZBEY

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Fatma Nur ŞENGÜL

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE’DE YAŞAYAN GÖÇMENLERE YÖNELİK TUTUMLAR: ÜNİVERSİTE
ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ**

ATTITUDES TOWARDS MIGRANTS LIVING IN TURKEY: THE EXAMPLE OF UNIVERSITY
STUDENTS

120-140

*****

Ferit İZCİ, Zeynep KARHAN

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRK DEVLET YÖNETİMİ GELENEĞİNDE İSTİŞARE FONKSİYONU: GEÇMİŞTEN
GÜNÜMÜZE BİR ANALİZ**

CONSULTATION FUNCTION IN THE TRADITION OF TURKISH STATE ADMINISTRATION:
AN ANALYSIS FROM THE PAST TO PRESENT

141-163

*****

Kerim Köksal KAYA

Araştırma Makalesi / Research Article

**ANADOLU TÜRK BEYLİKLERİNDE SAVAŞ DÜZENİ, SANAT VE TAKTİKLERİ (XIV.
VE XV. YÜZYILLAR)**

ORDER OF BATTLE, ART OF WAR AND WAR TACTICS IN ANATOLIAN TURKISH
BEYLIKS (XIV. AND XV. CENTURIES)

164-182

*****

Ahmet Fethi GÜN

Araştırma Makalesi / Research Article

**DENİZ HÂKİMİYET TEORİSİ KAPSAMINDA 1783 RUSYA’NIN KIRIM’I İLHAKI, KIRIM
TATARLARININ ANADOLU’YA GÖÇLERİ VE YENİ BİR TOPLUM İNŞASI**

1783 RUSSIA'S ANNEXATION OF THE CRIME, UNDER THE THEORY OF SEA
DOMINATION, THE MIGRATION OF THE CRITANIAN TATARS TO ANATOLIA AND THE
BUILDING OF A NEW SOCIETY

183-203

*****

Kudbeddin ŞEKER

Araştırma Makalesi / Research Article

**EMPIRICAL ANALYSIS OF THE VOLATILITY EFFECT OF THE COVID-19 PANDEMIC
PROCESS ON NATURAL GAS FUTURE TRANSACTIONS IN TURKEY**

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN TÜRKİYE’DE DOĞAL GAZ VADELİ İŞLEMLER
ÜZERİNDEKİ VOLATİLİTE ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

204-224

*****

Serden Onur KARACA, Gülcan AZİMLİ ÇİLİNGİR

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE’DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU İLE HUKUK DEVLETİ İLKESİ
ARASINDAKİ İLİŞKİ**

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE OBLIGATIONAL AUDIT INSTITUTION AND THE
STATE OF LAW PRINCIPLE IN TURKEY

225-248

*****

Kadir KARAGÖZ

Araştırma Makalesi / Research Article

**IMPACT OF ENTREPRENEURSHIP ON EMPLOYMENT: AN ECONOMETRIC
INVESTIGATION FOR TÜRKİYE**

GİRİŞİMCİLİĞİN İSTİHDAMA ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN EKONOMETRİK BİR
ARAŞTIRMA

249-263

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN GÖÇMENLERE YÖNELİK TUTUMLAR: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ

ATTITUDES TOWARDS MIGRANTS LIVING IN TURKEY: THE EXAMPLE OF UNIVERSITY STUDENTS

Fatma Nur ŞENGÜL¹

Öz

Bir bireyin ya da grubun çeşitli sebeplerden ötürü yaşadığı bölgeyi terk ederek farklı bölgelere doğru gerçekleştiği her türlü fiziksel hareket göç kapsamında değerlendirilmektedir. Türkiye, içinde bulunduğu gerek stratejik konumu gerek sosyolojik, kültürel ve dini konumu itibarıyla bazen göç sürecinde geçiş ülkesi bazen de göç edilen mekân olma özelliğini taşımaktadır. Son yıllarda ise bu göç hareketleri özellikle dış göç ve düzensiz göçmen şeklinde görülmektedir. Çalışma kapsamında Türkiye’de bulunan vakıf ve devlet üniversitelerinde ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim gören 386 üniversite öğrencisinin göçmenlere yönelik tutumları ve bu tutumların bazı demografik değişkenlere göre farklılıkları açıklanmaktadır. Araştırmada metot olarak dokümantasyon ve ilişkisel tarama yöntemleri birlikte kullanılmış ve nicel araştırma yöntemine ait anket tekniğinden yararlanılmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle anket metni üniversite öğrencilerine online iletilmiştir. Kartopu ve kolayda örneklem yöntemleri kullanılarak evreni temsil edebilecek sayıda örneklem grubuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucundan üniversite öğrencilerinin göçmenlerden rahatsız olduğu, en fazla rahatsızlık duydukları göçmenlerin sırasıyla Afgan, Suriye, Irak ve İran’dan gelen göçmenler olduğu ve en az rahatsızlık duydukları göçmenlerin Batı Avrupa’dan gelen göçmenler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca cinsiyete göre göçmenlere yönelik tutumlar değişmezken, dini tutumu yüksek olanların, hayatlarının çoğunu köyde geçirenlerin ve devlet üniversitesinde eğitim görenlerin göçmenlere yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelime: Göç, Düzensiz Göçmenler, Türkiye’de Dış Göç, Göçmenlere Yönelik Tutumlar.

Jel Kodları: R23,

Abstract

Any physical movement that an individual or group performs towards different regions by leaving the region where they live for various reasons is considered within the scope of migration. Turkey, in terms of both its strategic position and sociological, cultural and religious position, sometimes appears as a transit country in the migration process and sometimes as a place of migration. In recent years, these migration movements are seen especially as external migration and irregular immigrant. Within the scope of the study, the attitudes of 386

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, E-posta: fyilmaz@aydin.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-2995-943X](https://orcid.org/0000-0002-2995-943X)

university students studying at associate and undergraduate degrees in foundation and state universities in Turkey are explained according to some demographic variables, and whether university students are uncomfortable with the presence of immigrants is described and the social profile of university students is drawn. Documentation and relational scanning methods were used together as a method in the research and the questionnaire technique was used. Due to the Covid-19 outbreak, the survey text was delivered to university students online. By using the snowball sampling method, a number of sample groups representing the universe were reached. As a result of the study, it has been concluded that university students are disturbed by immigrants, the immigrants they feel most uncomfortable with are immigrants from Afghan, Syria, Iraq and Iran, and the immigrants they are least disturbed by are immigrants from Western Europe. In addition, while attitudes towards immigrants did not change according to gender, it was observed that those with high religious attitudes, those who spent most of their lives in villages and those who studied at a state university had more positive attitudes towards immigrants.

Key Words: Migration, Irregular Migrants, External Migration In Turkey, Attitudes Towards Immigrants.

Jel Codes: R23,

GİRİŞ

Göç, bireylerin ya da grupların kendi yaşam alanlarını terk ederek farklı ve yeni yaşam alanlarına ve toplumlara doğru hareketliliklerini içeren (Marshall, 2008: 685) ve beraberinde pek çok toplumsal değişimin ve dönüşmenin yaşanmasına neden olan bir olgudur. Çünkü göçmenler yanlarında sadece maddi unsurlarını değil manevi değerlerini de beraberinde getirmektedir. Göçler sonucunda bireyler sadece fiziksel anlamda bir mekân değişikliği yapmakla kalmamakta aynı zamanda bireysel ve sosyal hayatlarını kuşatan tüm ilişkileri de yeniden kurmaktadır. Hayattan elde ettikleri tecrübelerini, yaşam şekillerini, dillerini, dinlerini, kültürlerini, anılarını ve hayallerini de gittikleri mekâna taşımaktadır (Adıgüzel, 2016: 1-3).

Disiplinler arası çalışmalara konu olan göç ve göç nedenleri üzerine pek çok farklı teorik alt yapı ile karşılaşmak mümkündür. Göç teorisyenleri, göç teorilerini oluştururken, göç edilen yerin göç edilecek yere olan uzaklığı, göç edilecek yerde kalınacak süre, göç edilen yerin sosyo ekonomik koşulları, göç edilen yerini siyasi durumu, göç edilecek yerde akrabalık bağlarının olup olmaması, göç edenlerin etnik ve dini kimlikleri, göç edenlerin kişisel özellikleri ve göç edenlerin cinsiyetleri gibi pek çok farklı faktörü dikkate almışlardır. Göç teorisyenleri bu faktörden yola çıkarak hipotezler oluşturmuşlar ve makro, orta ya da mikro bakış açısıyla göç olayı hakkında bir teori ortaya atmışlardır (Özcan, 2016: 187). Bu kuramcılardan Ravenstein'in "*Göç Yasaları*" isimli makalesinde göçün yedi kanundan söz etmiştir. Bu kanunlara göre göç olgusu gelişen bölgelere doğru basamak halinde gelişmektedir. Diğer bir ifadeyle, merkeze yönelik göçler ilk olarak yakın çevreden gerçekleşmekte ve kademe kademe uzak bölgelerin gelişen bölgeye doğru göçüyle devam etmektedir. Yine Ravestein'e göre uzun mesafe göçmenleri sanayi ve ticaret merkezlerine doğru göç ederler ve kadınlar erkeklere oranla daha fazla göç ederler (Ravestein, 1885: 198- 199; Çağlayan, 2006: 68-70) şeklindedir. Bir

diğer isim Everett Lee 1966 yılında yayımladığı makalesinde *Göç Teorileri* üzerinde durmaktadır. Lee, göç etme kararını ve göç sürecini başlatan faktörleri dört başlık altında toplamaktadır; yaşanılan yer ile ilgili faktörler, gidilmesi hedeflenen yerle ilgili faktörler, araya giren engeller, kişisel faktörler. Lee, göçü başlatmak için yaşanılan yerle ilgili itim faktörleri ve gidilecek yerle ilgili çekim faktörlerinden bahsetmiştir (Çağlayan, 2006: 75). Diğer kuramcı Petersen ise 1958 yılında göç tiplerini dört başlık altında kategorileştirmiştir; ilkel göçler, zoraki göçler, serbest göçler ve kitlesel göçler şeklinde sınıflandırmıştır (Adıgüzel, 2016: 26-27; Çağlayan, 2006: 75-77; Petersen, 1958: 259-263). Son olarak “*Merkez-Çevre*” kuramına göre ise göçler merkezde bulunan kapitalist ülkeler ile kapitalist olmayan ülkeler arasında gerçekleşmektedir (Aksoy, 2012: 295).

Bireylerin ya da grupların doğup büyüdüğü yerleri terk ederek yeni bölgelere doğru gerçekleştirmiş oldukları her türlü nüfus hareketini göç kapsamında değerlendirmek mümkündür. Göç hakkında ortaya atılan pek çok teorinin var olduğunu söylemek elbette mümkündür. Günümüzde küreselleşme, teknolojinin gelişmesi, iletişim ve ulaşım olanaklarının iyileşmesiyle beraber göç hareketlerinin hızlandığını ve farklı bir boyut kazandığı da görülmektedir. Türkiye nezdinde 1945 yılları itibariyle, iç göç kapsamında, Doğu bölgelerden Batı bölgelere doğru göç olayları tartışılmakta iken şu an göç olgusu daha çok düzensiz göçmeler boyutu ile tartışılmaktadır. Bugün yaşanan hem iç hem dış hem de düzensiz göçlerin altında birden fazla neden yatmaktadır ve yaşanan göç olaylarını açıklamak için tek bir kuram ya da teori yeterli değildir.

Göç sınıflamalarına baktığımızda göçün, zorunlu göç, gönüllü göç, iç göç, dış göç, yasal göç, yasadışı göç, bireysel göç, kitlesel göç gibi pek çok yönü bakımdan sınıflandırıldığı görülmektedir. Gerçekleşen bu göçlerin ise tek bir nedeni olabileceği gibi birden fazla sebep de göçe neden olabilmektedir. Göçün en önemli nedenlerinden birisi ise sosyo ekonomik faktör olarak ele alınmaktadır ve bu faktör Ravenstein tarafından göçün başlatıcısı olarak düşünülmektedir (Ravenstein, 1889: 286). Sosyo ekonomik göçler bireylerin ekonomik anlamda daha iyi ve rahat hayat standartlarında yaşama isteğinden kaynaklanmaktadır. Göçe neden olan diğer önemli etmenler ise siyasal ve sosyo kültürel nedenlerdir. Bireylerin ülkelerinden ayrılmalarının sebebi sadece ekonomik değil, savaş, siyasi baskı, iç çatışma, kültürel çatışma gibi etmenler de göç etmeye neden olabilmektedir. Nitekim 2011 yılından bu yana iç savaştan kaçmak amacıyla Suriye’den Türkiye’ye yapılan göçleri bu kategoriye örnek olarak göstermek mümkündür (Günay vd., 2017: 40). Suriye’den Türkiye’ye doğru yaşanan bu göçlere neden olan etmenlerin başında ise güvenlik kaygısı gelmektedir. Bireyler yaşamış oldukları ülkede can, mal vb. güvenlik zafiyetinden kaynaklı olarak göç etmek istemektedir. Yine iklim koşullarının elverişli olmaması, daha iyi bir eğitim almak, daha iyi yerlerde yaşamak amacıyla da bu göçler gerçekleşmektedir. Görüldüğü üzere göçler negatif unsurların yoğun olduğu bölgelerden pozitif unsurların yoğun olduğu bölgelere doğru gerçekleştirilmektedir.

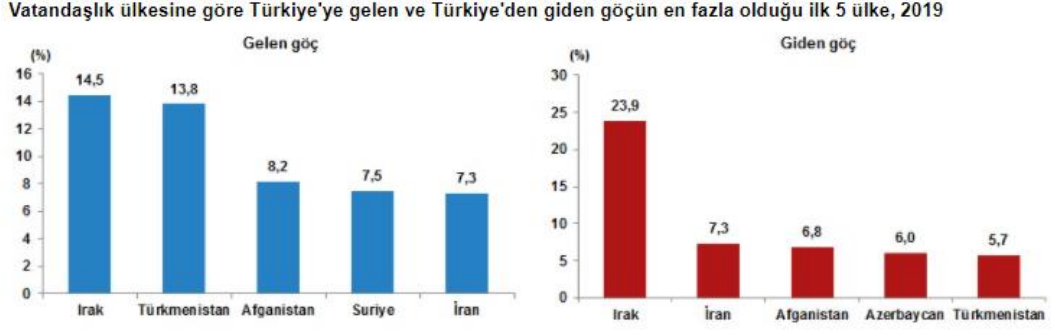
Çalışma itibariyle üzerinde durulması gereken kavramlardan ilki dış göç diğeri ise düzensiz göçtür. Dış göç bir kimsenin ikamet ettiği ülke sınırları içerisinde ayırılarak farklı ülkelere doğru

gerçekleştirmiş olduğu nüfus hareketleridir. Bu göçler kalıcı olabildiği gibi geçici de olabilmektedir. Ülke içerisinde yaşanan savaşlar, siyasi ve dini baskılar, işsizlik, iyi bir eğitim alma isteği gibi nedenler dış göçü etkileyen en önemli etmenler arasındadır. Dış göçler; işçi göçü, sosyo-ekonomik nedenli göçler, beyin göçü, siyasal göçler, mübadele göçü şeklinde sınıflanmaktadır (Günay vd., 2017: 44).

Türk tarihinde üç önemli dış göç hareketi bulunmaktadır. Bunlardan ilki I. Dünya savaşı ile başlayan mübadele göçleridir. Balkanlarda bulunan Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile gerçekleşmiştir. Günümüzde bu göçmenlerin ülkede göçmen statüsü kalkmıştır. İkinci dış göç hareketi ise Körfez Savaşları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a müdahalesi sonucunda yaşanmıştır. Bu savaşlar boyunca çok sayıda Iraklı göçmen, mülteci ya da sığınmacı Türk sınırları içerisinde bulunan koruma merkezlerine, çadırlara ya da konteynir kentlere yerleştirilmiştir. Savaşın bitmesiyle birlikte ülkelere dönenler olmuştur ancak bir kısmı hala Türkiye'de yaşamaktadır. Üçüncü ve belki de en önemli dış göç hareketi ise 2011 yılında Suriye'de Esed rejiminden ve savaştan kaçan Suriyelilerin Türkiye'ye gelmesiyle gerçekleşmiştir. Türkiye'de bugün 3.7 milyona yakın Suriyeli bulunmaktadır. Suriyeli sığınmacıların bir kısmı geçici barınma merkezlerinde, konteynir kentlerde yaşarken bir kısmı Türkiye'nin farklı kentlerinde yaşam sürdürmektedir (Ertan ve Ertan, 2017: 14; Mülteciler Derneği, 2021). Bu dış göç hareketlerine dördüncü bir dalga olarak Afganların Türkiye'ye yaptığı ya da yapmak istedikleri göçleri de eklemek mümkündür diyebiliriz. 2021 yılında Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesi sonucunda birçok Afgan güvenlik, dini ve siyasi baskı gibi pek çok nedenlerden ötürü ülkelerini terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu göçmenlerin yasal ya da yasa dışı yollarla diğer ülkelere geçiş yapmak için hareket ettiği basında gündem olmuştur. Nitekim bu ülkelerin başında da Türkiye gelmektedir. Türkiye'nin İslam devleti olması, Avrupa'ya geçişte bir köprü olması, Afganistan'a göre yaşam, çalışma, sağlık, barınma ve sosyal hayatın vb. kolay olması elbette bu göçmenler için Türkiye'yi göç etmek için cazip hale getirmektedir. Nitekim istatistiklerde de bu durumu görmek mümkündür.

Türkiye'ye gelen ve giden göç istatistiklerine bakıldığında yurt dışından Türkiye'ye 2019 yılı itibarıyla toplam 667 bin 42 kişinin göç ettiği ve bu göçmenlerin %54,4'ünün erkeklerden %45,6'sının da kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu göçmenlerin 578 bin 488'inin ise Türk vatandaşı olmayıp yabancı uyruklu kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu göçmelerin %14,5'i Irak, %13,8'i Türkmenistan, %8,2'si Afganistan, %7,5'i Suriye ve %7,3'ü İran vatandaşlarından oluşmaktadır. TÜİK 2019 verilerinden hareketle yurt dışından gelen göçmenlerin en fazla İstanbul'a göç ettiği görülmektedir. İstanbul'dan sonra sırasıyla Ankara, Antalya, İzmir ve Bursa en fazla göç alan iller arasında bulunmaktadır (TÜİK, 2019). Görülmektedir ki özellikle gelişmiş ve büyük şehirlere göç daha yoğundur. Bu duruma ilişkin verilere aşağıdaki tablodan ulaşmak mümkündür.

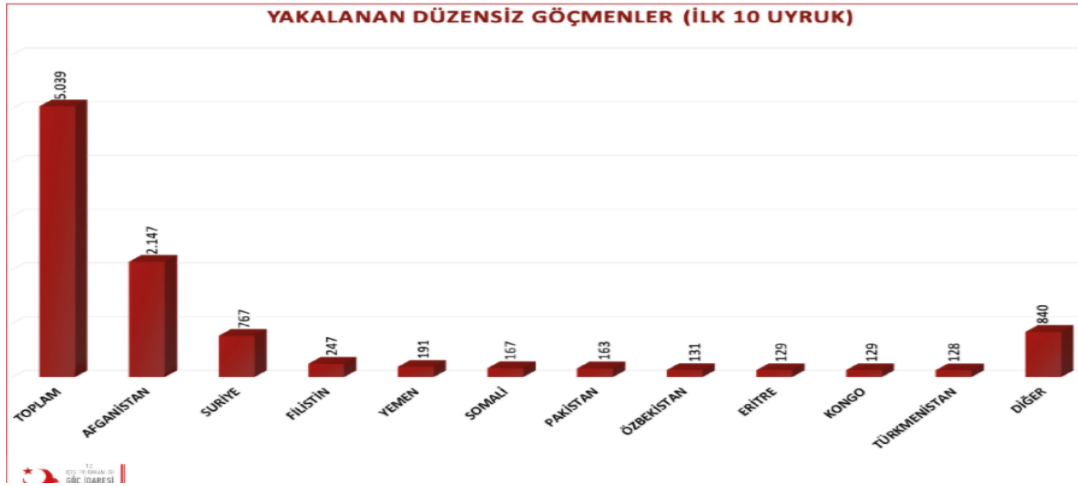
Grafik 1. Türkiye’ye Gelen ve Giden Göç

(Kaynak: Tük, 2019, Uluslararası Göç İstatistikleri)

Düzenli dış göçlerin yanı sıra çalışma kapsamında üzerinde durulan diğer kavram ise, düzensiz göçlerdir. Düzensiz göç, ülke içerisine yasa dışı giriş yapmak veya yasa dışı çıkış yapmak, sahte ya da tahrif edilmiş seyahat belgeleri ve diğer belgelerle sınır kapılarından giriş veya çıkış yapmak, yasal mevzuata uygun giriş yapmak ancak vize süresi dolmasına rağmen izinsiz ikamet etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Adıgüzel, 2016: 111). 2000’li yıllardan sonra düzensiz göç tartışmaları daha da hız kazanmıştır. 2022 Göç İdaresi verilerine göre Türkiye’ye kaçak yollarla giriş yapmak isteyenler arasında Afganlar, ilk sırada yer almaktadır. Afganları; Suriye, Filistin, Yemen, Somali, Pakistan, Özbekistan, Eritre, Kongo, Türkmenistan takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda bu duruma ilişkin verilere ulaşmak mümkündür. Aşağıdaki grafikte bu duruma ilişkin verileri görmek mümkündür.

Grafik 2. Türkiye’de Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Sayısı

(Kaynak: Türkiye Göç İdaresi, Erişim tarihi: 03.01.2022)

İstatistiki verilerde görüldüğü üzere Türkiye, içinde bulunduğu gerek stratejik konumu gerek sosyolojik, kültürel ve dini konumu itibarıyla bazen göç sürecinde geçiş ülkesi bazen de göç edilen mekânın kendisi olabilmektedir. Türkiye’ye doğru yapılan bu göçler ise göç edenler ile göç edilen bölgede yaşayanlar arasında fiziksel, ekonomik, kültürel, dilsel, dinsel vb. çatışmaların yaşanmasına neden olabilmektedir. Göç, göçmen açısından olduğu kadar göç edilen bölge açısından da zor bir

süreci bünyesinde taşımaktadır. Yaşanan bu göç olayları nedeniyle göçmenler ile yerleşik halk arasında bir uyum sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin Türkiye'ye gelen göçmenlere yönelik tutumları ve bu tutumların hangi demografik değişkenlere göre farklılaştıkları araştırma bulguları ekseninde açıklanmaya çalışılmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1 Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma, Türkiye'de bulunan vakıf ve devlet üniversitelerinde ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim gören üniversite öğrencilerinin göçmenlere yönelik tutumlarını ve bu tutumların bazı demografik değişkenlere göre farklılıklarını açıklamak ile sınırlandırılmıştır. Bu farklılıkları ölçmek için Günay, G. vd. (2019) tarafından geliştirilen “*Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği*” kullanılmıştır. Ölçek göçmenlere yönelik olumsuz tutumları ve ön yargıları betimleyici 12 madde ve tek faktörden meydana gelmektedir. Bu tek faktörlü yapı toplam varyansın %43.2'sini açıklamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.81, iki yarı test güvenilirliği 0.67 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı $r=0.82$ 'dir (Günay vd., 2019: 1827). Ayrıca göçler dış göç ve düzensiz göçmenler ile sınırlandırılmış, dış ve düzensiz göçmenler ise Suriye, Irak, İran, Afganistan, Türki Cumhuriyetlerden ve Avrupa'dan gelen göçmenler ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın kaynağı ise TÜİK 2019 verileridir. Türkiye'ye en fazla göç eden ilk beş ülke Irak, Türkmenistan, Afganistan, Suriye ve İran'dır. Bundan dolayı çalışma kapsamında ele alınan sorular bu ülkelerden gelenlere karşı takınılan tutumu kapsamaktadır. Bu kapsamda hazırlanan anket formu dünyada yaşanan Covid19 salgın hastalığı ve bu hastalığın bulaşma oranının yüksek olması sebebi ile online olarak örneklem grubu üzerine 22 Mart – 22 Nisan 2022 tarihleri arasında uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 paket programı ile değerlendirilmiştir.

1.2 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma metoduna ait ilişkisel tarama ve anket yöntemlerinden yararlanılmıştır. “*Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği*”, üniversite öğrencilerinin sosyal profilini çizmek adına bazı demografik sorular ve katılımcıların Türkiye'ye gelen göçmenlerin varlığına ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik sorulardan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanmış olan anket formu Türkiye'de bulunan devlet ve vakıf (özel) üniversitelerinde ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim gören üniversite öğrencilerine online olarak iletilmiştir.

Araştırma evreni Türkiye'de vakıf ve devlet üniversitelerinde eğitim gören üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma evreninin tümüne ulaşmak elbette mümkün değildir. Bundan dolayı evreni temsil edebilecek nitelikte örneklem grubu seçilmiş ve örneklem grubuna ulaşmak için kartopu ve kolayda örneklem yöntemleri kullanılmıştır. Türkiye'de bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan öğretim üyeleri ile temas kurulmuş ve anket metninin online olarak

öğrencileri üzerinde uygulanması istenmiştir. Uygulama sonrasında çalışmaya toplam 386 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Oluşturulan anket formu demografik sorular, göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeği ve Türkiye’ye gelen göçmenlerin varlığına ilişkin tutum sorularından oluşmaktadır. Göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeği ve Türkiye’ye gelen göçmenlerin varlığına ilişkin tutum soruları beşli likert tipi ölçek skalalarından oluşmaktadır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS 20 paket programından yararlanılmıştır. İki farklı grup arasındaki ilişkiler bağımsız gruplar t testi (independent samples t-testi) yardımı ile değerlendirilirken, ikiden fazla gruplar arasındaki ilişkiler tek yönlü varyans analizi (One-way Anova) ile değerlendirmeye tabii tutulmuş ve Pearson Basit Doğrusal Korelasyon analizden yararlanılmıştır. Demografik soruların analizi için frekans analizi ve betimsel istatistik yöntemlerine başvurulmuştur. Araştırmada gruplar arası çoklu karşılaştırmada ortaya çıkan farklılıkların kaynağını, düzeyini ve yönünü belirlemek için Tukey ve Scheffe çoklu karşılaştırma tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarında ortaya çıkan farklılıklar 0,05 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir.

1.3 Araştırmanın Hipotezleri

- H1: Cinsiyet değişkenine göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Kadınların göçmenlere yönelik tutumları erkeklere göre daha olumludur.
- H2: Eğitim görülen üniversite türüne göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Devlet üniversitesinde eğitim görenlerin göçmenlere yönelik tutumları vakıf üniversitelerinde eğitim görenlere göre daha olumludur.
- H3: Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yere göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Hayatın çoğunu kentte geçirenlerin göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı diğer yaşam alanlarına göre daha yüksektir.
- H4: Dini tutuma/dindarlığa göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Dini tutum/dindarlık düzeyi arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutum düşmektedir.
- H5: Üniversite öğrencilerinin Türkiye’ye gelen göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyleri ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyi arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutum yükselmektedir.
- H6: Üniversite öğrencilerinin Türkiye’ye gelen göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyleri yüksektir. Üniversite öğrencileri Avrupa’dan gelen göçmenlere daha pozitif tutum sergilerken Doğu toplumlarından gelen göçmenlere daha negatif bir tutum sergilemektedir.

2. BULGULAR

2.1 Katılımcıların Sosyal Profili

Çalışmaya katılan önlisans ve lisans düzeyinde 386 üniversite öğrencisinin sosyal profilini çizmek için, cinsiyet, yaş, öğrenim görülen üniversite türü, öğrenim görülen sınıf düzeyi, hayatının çoğunu geçirdiği yer, ekonomik durum, Tanrı inancı, dini inanç ve toplumsal kimlik bilgileri soruları sorulmuştur. Bu doğrultuda çalışmaya katılım sağlayan 386 üniversite öğrencisinin %73,1'i kadınlardan %26,9'u erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %90,7'si 18-25 yaş, %6,2'si 26-35 yaş ve %3,1'i 35 ve üzeri yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların yaş aralığına göre Z ve Y kuşağına mensup bireylerden oluştuğu görülmektedir.

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin %56,6'sı vakıf (özel) üniversitede, %46,4'ü devlet üniversitesinde eğitim görmektedir. Katılımcıların %40,7'si 2. sınıfta, %35,2'si 1. sınıfta, %12,2'si 3. sınıfta, %9,6'sı 4. sınıfta ve %2,3'ü 5. sınıf ve uzatmalı sınıf düzeyinde eğitim görmektedir. Çalışmaya devlet ve vakıf üniversitesinde eğitim gören öğrencilerin yakın oranda katılım sağladıkları ve ağırlıklı olarak 1. ve 2. sınıf üniversite öğrencilerinin katılım sağladığı görülmektedir.

Katılımcıların %58,5'i büyükşehirde, %19,7'si ilçede, %15,3'ü ilde, %5,7'si köyde ve %0,8'i yurtdışında hayatlarının çoğunu geçirmiştir. Katılımcıların ağırlıklı olarak büyükşehir, il ve ilçede yaşamlarını geçirdikleri görülmektedir. Modernleşme, sanayileşme, kentin konfor alanı yaratması, sağlık, güvenlik gibi nedenler bireyleri kırsal bölgelerden kentsel bölgelere doğru çekmektedir. Nitekim Türkiye'de kentleşme oranında yüksek olması (%75) bu durum üzerinde etkilidir. Katılımcıların ekonomik düzeylerine baktığımızda ise, %74,1'i orta, %12,7'si düşük, %11,9'u yüksek ve %1,3'ü çok yüksek düzeyde ekonomik seviyededir. Bu çerçevede katılımcıların ağırlıklı olarak orta düzey ekonomik seviyeye sahip olduklarını söylememiz mümkündür.

Çalışmaya katılanların %92,7'si Tanrı'nın varlığına inanmakta, %7,3'ü Tanrı'nın varlığına inanmamaktadır. Katılımcıların %88,6'sı bir dine inanmakta, %11,4'ü bir dine inanmamaktadır. Katılımcıların %44,3'ü dinle az ilgili, %43,3'ü dindar, %9,8'i dinle hiç ilgisi yok ve %2,6'sı çok dindar olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların Tanrı'ya inanma oranı bir dine inanma oranından yüksektir. Dindarlık düzeyi bakımından, katılımcıların %54,1'i dinle az ilgili ya da dinle ilgisiz, %45,9'u dindar ya da çok dindar olarak kendilerini tanımlamaktadır. Bu durum katılımcıların sekülerlik düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Son olarak katılımcıların toplumsal kimlik anlamında kendilerini nasıl tanımladıklarına baktığımızda, %72,3'ü kendisini hem modern hem geleneksel, %21,2'si modern ve %3,9'u geleneksel olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların %2,6'sı ise diğer seçeneğini işaretlemiş ve kendilerini özgürlükçü, liberal, muhafazakâr, açık görüşlü, kararlı gibi ifadelerle tanımlamıştır. Bu sonuç göstermektedir ki çalışmaya katılanların büyük çoğunluğu hem modern hem de geleneksel melez bir kimliğe sahiptir. SEKAM'ın (2016) Türkiye Gençlik Raporuna göre gençlerin %72,0'ı kendilerini

hem modern hem geleneksel, %16,0’ı geleneksel ve %12,0’ı modern olarak tanımlamakta ve Şengül’ün (2021) çalışmasında gençlerin %77,8’i kendilerini hem modern hem geleneksel, %13,6’sı modern ve %6,9’u geleneksel olarak tanımlamaktadır (SEKAM, 2016; Şengül, 2021). 2016’dan 2022’ye yıla doğru geldikçe gençlerin kendilerini modern olarak tanımlama oranının yükseldiği görülmektedir.

2.2 Katılımcıların Göçmenlere Yönelik Tutumları

Katılımcıların göçmenlere yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla Türkiye’ye gelen göçmenlerden rahatsız olup olmadıklarına ilişkin sorular ve Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Bu soruların sonuçlarına ilişkin betimsel istatistiki sonuçlara aşağıdaki tablolarda yer verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Göçmenlerden Rahatsız Olup Olmama Durumları

Soru Maddeleri	Madde	Ortalama	S.S.	Min.	Mak.
1. Suriye’den gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	3,53	1,33	1	5
2. Afganistan’dan gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	3,77	1,34	1	5
3. Türki Cumhuriyetlerden gelen (Türkmenistan, Kazakistan vb.) göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	2,66	1,24	1	5
4. Irak’tan gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	3,42	1,34	1	5
5. Batı Avrupa’dan (Fransa, İtalya, Almanya vs.) gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	2,59	1,29	1	5
6. Doğu Avrupa’dan gelen (Bulgaristan, Yunanistan, Bosna vs.) göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	2,68	1,34	1	5
7. İran’dan gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım.	1	3,25	1,37	1	5
Toplam	7	21,84	7,19	7	35

Katılımcıların göçmenlerden rahatsız olup olmadıklarına ilişkin verilerin betimsel istatistiki sonuçlarına bakıldığında, Afganistan’dan gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 3,77, Suriye’den gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 3,53, Irak’tan gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 3,42, İran’dan gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 3,25, Doğu Avrupa’dan gelen (Bulgaristan, Yunanistan, Bosna vs.) göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 2,68, Türki Cumhuriyetlerden gelen (Türkmenistan, Kazakistan vb.) göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 2,66 ve Batı Avrupa’dan (Fransa, İtalya, Almanya vs.) gelen göçmenlerin varlığından rahatsızım ifadesinin ortalaması 2,59 şeklindedir. Katılımcıların göçmenlere yönelik rahatsızlık duyma toplam puan ortalaması 21,84 şeklindedir. Katılımcıların en fazla rahatsızlık

duydıkları göçmenler sırasıyla Afganistan, Suriye, Irak ve İran'dan gelen göçmenler şeklinde sıralanmaktadır. En az rahatsızlık duyulan göçmenler ise sırasıyla Batı Avrupa'dan (Fransa, İtalya, Almanya vs.) gelen göçmenler, Türki Cumhuriyetlerden gelen göçmenler ve Doğu Avrupa'dan (Bulgaristan, Yunanistan, Bosna vs.) gelen göçmenler şeklinde sıralanmaktadır. Toplam göçmenlerden rahatsızlık duyma ortalamasının ise ($x:21,84$) yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum H_0 hipotezinin çalışmanın sonuçları tarafından doğrulandığını göstermektedir.

Tablo 2. Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği Madde Ortalamaları

Ölçek Maddeleri	Ortalama	Min.	Max.
1. Göçmenlere yerli vatandaşlarla aynı haklar verilmelidir.	2,05	1	5
2. Göçmenlerin kendi ülkelerinden ayrılmaları için geçerli sebepleri yoktur.	2,50	1	5
3. Büyük gruplar halindeki göçmenler tehlikelidir.	3,85	1	5
4. Göçmenler kendi ülkelerinin sorunlarını Türkiye'ye getiriyorlar.	3,85	1	5
5. Göçmenler Türk vergi mükellefleri üzerinde bir yüküdür	3,77	1	5
6. İnsanların Türkiye'ye göç etmesine izin vermek kötü bir fikirdir.	3,51	1	5
7. Göçmenler asla kendi ülkesine dönmek istemiyorlar	3,76	1	5
8. Göçmenlerin kültürü(leri) Türk kültürünü zayıflatırlar	3,54	1	5
9. Göçmenler ulusal güvenlik için tehdit oluştururlar	3,77	1	5
10. Göçmenler Türkler kadar akıllı değiller	2,64	1	5
11. Göçmenler vatandaşlarla karşılaştırıldığında ayrıcalıklı muamele görüyorlar.	3,59	1	5
12. Türkiye de çok fazla göçmen yaşamaktadır.	4,13	1	5
Toplam	41,00	12	60

Katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeği betimsel istatistik sonuçlarına bakıldığında; ölçek ortalamasının 41,00 olduğu görülmektedir. Bu durum katılımcıların Türkiye'de bulunan göçmenlere yönelik olumsuz bir tutuma sahip olduklarını göstermektedir. Ölçek maddeleri ortalamalarından hareketle katılımcıların en fazla kabul ettikleri ilk beş madde sırasıyla; "Türkiye'de çok fazla göçmen var" ($x:4,13$), "Büyük gruplar halindeki göçmenler tehlikelidir" ($x:3,85$), "Göçmenler kendi ülkelerinin sorunlarını Türkiye'ye getiriyorlar" ($x:3,85$), "Göçmenler ulusal güvenlik için tehdit oluştururlar" ($x:3,77$) ve "Göçmenler Türk vergi mükellefleri üzerinde bir yüküdür" ($3,77$) şeklinde sıralanmaktadır. Ölçek maddeleri ortalamalarından hareketle katılımcıların en az kabul ettikleri ilk üç madde sırasıyla "Göçmenlere yerli vatandaşlar ile aynı haklar verilmelidir" ($x:2,05$), "Göçmenlerin kendi ülkelerinden ayrılmaları için geçerli sebepleri yoktur" ($x:2,50$) ve "Göçmenler Türkler kadar akıllı değildir" ($x:2,64$) şeklinde sıralanmaktadır. Sonuç olarak katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutumları yüksektir ve bu olumsuzluğun kaynağı olarak; Türkiye'de çok fazla göçmenin bulunması, göçmenlerin kendi ülke problemlerini Türkiye'ye taşımaları, büyük göçmen

gruplarının tehlikeli olarak algılanması, göçmenlerin güvenlik için bir tehdit unsuru oluşturmaları ve ekonomik olarak Türk vatandaşları üzerinde bir yük olmaları şeklinde sıralanabilmektedir.

Türkiye’de göçmenlere yönelik tutumlar üzerine yapılan diğer saha çalışmalarında da çalışmamıza benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye’de göçmenlere yönelik diğer çalışmaların sonuçlarına baktığımızda; Avrupa Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü tarafından yapılan (2017) “*Bilgiden Algıya: Türkiye’deki Sığınmacı, Göçmen ve Mülteci Algısı Üzerine*” isimli çalışma kapsamında İstanbul’da ikamet eden 16 erkek ve 14 kadın katılımcı ile sığınmacı, göçmen ve mülteci algısına yönelik odak grup görüşmeleri yapılmış ve katılımcıların Suriyelilere karşı olan tutumlarının, Türkiye’de bulunan diğer sığınmacı, göçmen ve mülteci gruplarına göre (Afgan, Özbek, Afrikalılar vb.) daha olumsuz düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Avrupa Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, 2017: 11). İstanbul Politik Araştırmalar Enstitü tarafından hazırlanan (2020) “*İstanbul’da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlar*” çalışması kapsamında İstanbul’da ikamet eden 1636 bireyin Suriyelilere yönelik tutum ve davranış eğilimleri incelenmiş ve katılımcıların Suriyeli sığınmacıların geri gönderilmeleri gerektiği şeklindeki politika önerisine katıldıkları görülmüştür. Katılımcılar tarafından Suriyeliler bir tehdit olarak algılanmakta, Suriyelilere devlet tarafından sağlanan imkânlar eleştirilmekte ve Suriyelilere yönelik dışlayıcı politikalar yüksek oranda destek bulmaktadır (İstanbul Politik Araştırmalar Enstitü, 2020: 48-60).

Akkaş ve Aksakal’ın (2021) “*Afgan Göçmenlere Yönelik Tutum ve Algıların Sosyolojik Analizi: Erzincan Örneği*” isimli çalışması kapsamında Erzincan’da ikamet eden 400 bireyin Afgan göçmenlere yönelik tutumları betimlenmiş ve katılımcıların Afganlara yönelik olumsuz algı ve tutumlarının yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcılar Afganların Türkiye için güvenlik sorunu teşkil edeceğini, Türkiye’de işsizlik, gecekondulaşma ve suç oranını arttıracaklarını ve Türkiye’nin standardını azaltacağını belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %70,3’ü Afganların kendi ülkelerine geri dönmeleri gerektiğini belirtmiştir (Akkaş ve Aksakal, 2021: 41-51).

“Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği” kullanılarak yapılan bir diğer çalışma ise Parsak ve Saraç (2021)’in “*Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Göçmenlere Yönelik Tutumu*” isimli saha araştırmasıdır. Çalışma kapsamında 135 beden eğitim öğretmeni ile anket yapılmış ve katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutum ortalamalarının yüksek olduğu (x: 41,29) sonucuna ulaşılmıştır. Bu olumsuz tutumun cinsiyet değişkeni ve öğretmenlik deneyimine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür (Parsak ve Saraç, 2021: 1111).

Literatürdeki diğer çalışmalar ve bu çalışmanın sonuçlarından hareketle; devletin göçmenlere yönelik uyguladığı politikaların kabul edilmediği, göçmenlerin güvenlik açısında bir tehdit unsuru olarak algılandığı, göçmenlerin işsizliği arttırdığı, göçmenlerin kira ve konut fiyatlarını arttığı ve göçmenlerin ülkelerine geri gönderilmeleri gerektiği kanaatlerinin katılımcılar tarafından yüksek oranda kabul edildiğini söylememiz mümkündür. Toplumda oluşan bu olumsuz algının giderilmesi

için devletin göçmenlere yönelik uygulamış olduğu ya da uygulayacağı politikaları kamuoyu ile paylaşması ve olumsuz oluşan algıların girilmesi için önlemler alması zorunluluk hali teşkil etmektedir.

2.3 Değişkenler Arası İlişkiler

2.3.1 Cinsiyete Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

Cinsiyet değişkeninin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için t testinden yararlanılmıştır. Bu duruma ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır;

Tablo 3. Cinsiyete Göre Göçmenlere Yönelik Tutum

	Cinsiyet	N	Ortalama	S	Sd	t	P
Göçmenlere Yönelik	Kadın	282	40.41	11.58	84	0,694	,102
Olumsuz Tutum Ölçeği	Erkek	104	42.59	11.55			

Cinsiyet değişkeninin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan t testinde, kadınların test puanı ortalaması (x:40,41) ile erkelerin test puanı ortalaması (x:42,59) arasında anlamlı düzeyde bir fark görülmemiştir (t: 0,69, p>0,05). Bu durum, cinsiyet değişkeninin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlarla H₁ hipotezinin yanlışlandığını söylemek mümkündür. Ancak ölçek ortalamalarından hareketle nispeten kadınların göçmenlere yönelik tutumu erkeklere göre daha ılımlıdır dememiz mümkündür.

Literatürde, cinsiyetin göçmenlere yönelik tutum üzerine etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan çalışmalarda, cinsiyet değişkenine göre fark bulunmayan ya da kadın katılımcıların erkeklere oranla daha olumlu bakış açısına sahip olduğu çalışmalarla karşılaşılmaktadır. *Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği* kullanılarak yapılan “*Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Göçmenlere Yönelik Tutumu*” isimli saha araştırmasında, bu çalışmaya benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Çalışma sonucunda cinsiyet değişkenine göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları arasında anlamlı düzeyde fark bulunamamıştır (Kadın x: 40,96, Erkek x:41,47) (Parsak ve Saraç, 2021: 1111). Ankaralı vd. (2017) tarafından yapılan “*Üniversite Öğrencilerinin Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılara Bakışı*” isimli çalışmaya göre kadın katılımcıların göçmenlere yönelik tutumlarının erkek katılımcılara göre daha ılımlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ankaralı vd., 2017: 122). Benzer şekilde Knoll (2009) tarafından yapılan çalışmada da kadınların göçmenlere yönelik tutumlarının erkeklere göre daha pozitif yönde olduğu görülmektedir (Knoll, 2009: 323).

2.3.2 Üniversite Türü ve Sınıf Düzeyine Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

Üniversite türünün göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için t testinden ve sınıf düzeyinin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için Anova testinden yararlanılmıştır. Bu duruma ilişkin sonuçlara aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır;

Tablo 4. Üniversite Türüne Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

	Üniversite Türü	N	Ortalama	S	Sd	t	p
Göçmenlere Yönelik	Vakıf Üniversitesi	207	42.61	11.07	84	0,10	0,00
Olumsuz Tutum Ölçeği	Devlet Üniversitesi	179	39,14	11.94			

Üniversite türünün göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan t testi sonuçlarına göre; vakıf üniversitesinde eğitim görenlerin test puanı ortalamaları ile (x:42,61) ile devlet üniversitesinde eğitim görenlerin ortalamaları (x: 39,74) arasında anlamlı düzeyde bir fark görülmüştür (t: 0,10, p<0,05). Devlet üniversitesinde eğitim görenlerin vakıf üniversitesinde eğitim görenlere göre göçmenlere yönelik tutumu daha olumludur. Bu durum H₂ hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

Tablo 5. Sınıf Düzeyine Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

ANOVA						
		N	Ortalama	S.S.	F	P
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	1. Sınıf	136	38.91	12.64	2,15	0,07
	2. Sınıf	157	42.58	11.12		
	3. Sınıf	47	42.61	10.01		
	4. Sınıf	37	40.05	10.50		
	5. Sınıf ve uzatmalı	9	40.55	11.98		
	Toplam	386	41.00	11.59		

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyi ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum arasında anlamlı düzeyde bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05, p:0,07). Anlamlı düzeyde bir farklılık olmamasına rağmen 1. sınıf öğrencilerinin göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarının diğer sınıf düzeylerine göre daha düşük olduğu görülmektedir. 4. sınıf ve mezun aşamasında bu tutumun arttığı görülmektedir.

2.3.3 Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin hayatlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yere göre göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarının farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek amacı ile Anova testinden yararlanılmıştır. Aşağıdaki tablodan buna ilişkin sonuçlara ulaşmak mümkündür:

Tablo 6. Hayatın Çoğunun Geçtiği Yere Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

ANOVA							
		N	Ortalama	S.S.	F	P	Farklar
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	a)Köy	22	34,18	11,57	4,18	0,00	a-d
	b)İlçe	76	38,64	11,65			
	c)İl	59	41,50	11,55			
	d)Büyükşehir	226	42,45	11,22			
	e)Yurtdışı	3	32,00	16,52			
	Toplam	386	41.00	11.59			

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin hayatlarının çoğunu geçirdikleri yere göre göçmenlere yönelik olumsuz tutumları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$, $p: 0,00$). Gruplar arası yapılan Scheffe çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre büyükşehirde hayatlarının çoğunu geçirenler ile köyde hayatlarını geçirenler arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır. Farklılığın yönüne baktığımızda hayatlarının çoğunu köyde geçirenlerin, hayatlarının çoğunu büyükşehirde geçirenlere göre göçmenlere yönelik tutumlarının ($x: 34,18$) daha olumlu olduğu görülmektedir. İl, büyükşehir, ilçe ve yurtdışı arasında ise anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuçlarla H_3 hipotezimizin doğrulandığını söylememiz mümkündür. Ölçek ortalamalarına bakıldığında, hayatlarının çoğunu yurt dışında geçiren katılımcıların diğer katılımcılara göre göçmenlere yönelik tutumlarının daha pozitif olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hayatlarını yurt dışında göçmen olarak süren bu katılımcıların diğer göçmenlere yönelik tutumu da ılımlıdır.

Kırdan kente göçün ve dış göçün en önemli sebeplerinin başında ekonomik faktörler gelmektedir. Bireyler daha iyi bir iş, ev, hayat koşullarına ulaşma arzu ile kente göç etmektedir. İş, ev ve hayat koşullarından en iyisine ulaşmada bireyler arasında ise rekabet yaşanmaktadır. Göçmenler de daha iyi iş imkânına, daha iyi yaşam koşullarına, daha ucuz konutlara ulaşmak için kendi aralarında yarış halindedir. İş, ev ve yaşam koşullarına olan bu talep arzı da etkilemektedir. Göçmen sayısının fazla olması ya da göçmenlerin, kentte yaşayan bireylerin yaşam kalitesini ve iş bulma imkânını düşürmesi, göçmenlere yönelik tutumun da negatif yönlü olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda kent içerisinde bu göçmenlerin kültürel, dil, din vb. yönlerden uyum sağlamada yaşadıkları sorunlar da kentte yaşayanlar tarafından göçmenlerin istenmemesine neden olabilmektedir. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitü (2020) tarafından, Türkiye'nin en büyük metropol kenti olan İstanbul'da yaşayanların, Suriyeli sığınmacılara yönelik tutumları üzerine yapılan çalışmada da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Katılımcıların Suriyelileri hem fiziksel hem de ekonomik yönden tehdit olarak algıladıkları ve Suriyelilere yönelik dışlayıcı politikaları benimsedikleri görülmektedir. Suriyeli göçmenlerin kayıt dışı çalışması ve iş gücü rekabetinde büyük avantaj elde etmesi Türk vatandaşlarının iş bulma olasılığını azaltmakta ve bu durum ise göçmenlere yönelik tutumu negatif yönde etkilemektedir (İstanbul Politik Araştırmalar Enstitü, 2020: 29-60).

2.3.4 Dindarlık Düzeyine Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

Tanrı’nın varlığına inanma ve bir dine inanma durumunun göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için t testinden ve katılımcıların kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyinin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için Anova testinden yararlanılmıştır. Bu duruma ilişkin sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır;

Tablo 7. Tanrı’nın Varlığına İnanmaya Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

		Tanrı’nın Varlığına		N	Ortalama	S	Sd	t	p
		İnanma							
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	Evet		358	40,93	11,66	384	-0,45	,65	
	Hayır		28	41,96	10,87				

Tablo 8. Bir Dine İnanma Durumuna Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

		Bir Dine İnanma	N	Ortalama	S	Sd	t	p
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	Evet		342	40,62	11,61	384	-1,79	0,07
	Hayır		44	43,95	10,70			

Tanrı’nın varlığına inanma ve bir dine inanma durumunun göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan t testi sonuçlarına göre, iki değişken ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeği arasında anlamlı düzeyde bir farklılık tespit edilememiştir (t:-0,45, p>0,05, t:-1,79, p>0,05).

Tablo 9. Dindarlık Düzeyine Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

		ANOVA						
		N	Ortalama	S.S.	F	P	Farklar	
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	a)Çok Dindar	10	39,10	9,63	5,03	0,00	b-c	
	b)Dindar	167	38,53	11,54				
	c)Dinle az ilgili	171	42,92	11,34				
	d)Dinle İlgisi Yok	38	43,73	11,61				
	Toplam	386	41,00	11,59				

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyine göre göçmenlere yönelik olumsuz tutumları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık tespit edilmiştir (p:0,00, p<0,05). Gruplar arası yapılan Tukey çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre dindarlar ile dinle az ilgili olanlar arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır. Farklılığın yönüne baktığımızda dindarların (x:38,53) dine az ilgili (42,93) olanlara göre göçmenlere yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu görülmektedir. Dini tutum düzeyi genel olarak değerlendirildiğinde, göçmenlere yönelik tutumların kendisini dindar olarak

tanımlayanlarda daha pozitif, kendisini dinle az ilgili ve dinle hiç ilgisi yok şeklinde tanımlayanlarda daha negatif yönlü olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar H₄ hipotezinin doğrulandığı göstermektedir.

Toplumsal bütünleşmenin ve toplumsal çatışmanın kaynağı olabilen dinler, bireylerin farklılıklara ve farklı gruplara ilişkin bakış açıları üzerinde doğrudan etkili olan bir faktör niteliğindedir. Dinler toplumlar tarafından kabul edilip benimsendiği andan itibaren, toplumun sosyal varlığı ile kaynaşmakta ve toplumun fertlerini dini ve sosyo-kültürel yönden bütünleştirmektedir. Kur'an'ı Kerim, “*Ey insanlar sizi bir erkek ve dışıdan yarattık. Sizi sırf birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin Allah katında en şerefliiniz takvaca en ileride olanınızdır*” (Hucurat, 49/13) buyurmakta ve üstünlüğün ancak takva yoluyla oluşabileceğini belirtmektedir. Al-i İmran 3/103’de birlik ve kardeşlik ilkesini vurgulamakta ve Lokman, 31/17’de inanları birlik ve bütünleşmeye teşvik etmekte, barış ve kardeşlik üzerinde durmaktadır. Yine tüm evrensel dinlerde olduğu gibi İslam dininde de doğruluk, sabır, iyilik, yardımseverlik, çalışkanlık, af, merhamet, hoşgörü gibi özellikler müminlerin sahip olması gereken nitelikleri arasında sıralanmakta ve toplumda yaşayan bireyler ile sevgi bağı altında sıkıca kaynaşmanın moral faktörleri olarak dikkat çekmektedir (Günay, 2013: 416). Bu çalışmanın sonuçları kapsamında dindar bireylerin göçmenlere yönelik tutumlarının olumlu düzeyde olmasını, dinlerin bireyler üzerinde oluşturduğu merhamet, iyilik, hoşgörü, yardımseverlik gibi duygular ile açıklamak mümkündür.

2.3.5 Ait Hissedilen Toplumsal Kimliğe Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

Ait hissettikleri toplumsal kimliğin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için Anova testinden yararlanılmıştır. Bu duruma ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Tablo 10. Ait Hissedilen Toplumsal Kimliğe Göre Göçmenlere Yönelik Tutumlar

ANOVA						
		N	Ortalama	S.S.	F	P
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	a)Modern	82	41,58	9,63	2,08	0,10
	b)Geleneksel	15	33,86	11,54		
	c)Hem Modern Hem Geleneksel	279	41,27	11,34		
	d)Diğer	10	39,50	11,61		
	Toplam	386	41.00	11.59		

Katılımcıların kendilerini ait hissettikleri toplumsal kimlik ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum arasında anlamlı düzeyde bir farklılık görülmemiştir (p:0,10, p>0,05). Gruplar arası yapılan Tukey çoklu karşılaştırma sonuçlarına göre gruplararası anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamaktadır.

2.3.6 Göçmenlerden Duyulan Rahatsızlık İle Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum İlişkisi

Göçmenlerden duyulan rahatsızlık ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum arasında yapılan Pearson Basit Doğrusal Korelasyon analiz sonucu aşağıdaki gibidir;

Tablo 11. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Pearson Basit Doğrusal Korelasyon Analizi

Araştırmada Kullanılan Ölçek Puanlarına İlişkin Pearson Basit Doğrusal Korelasyon Analizi		
	1	2
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği Toplam Puan	1	
Göçmenlerden Rahatsızlık Duymaya İlişkin Toplam Puan	.623**	1

*p<0,05, **p<0,01

Göçmenlerden duyulan rahatsızlık ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal korelasyon işlemi, göçmenlerden duyulan rahatsızlık ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum arasında, pozitif yönlü, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r=.623$, $p<0,01$). Katılımcıların göçmenlerden rahatsızlık duyma puanları arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları da artmaktadır. Bu sonuçlar H_5 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

SONUÇ

Süreci yazılı tarihin ilk aşamalarında bulunan göç, küresel bütünleşme sürecinin bir parçası olarak günümüz dünyasında hız kazanmıştır. En basit tanımı ile insanların yerleşmek üzere bir bölgeye gitmeleri olarak tanımlanan göç (Giddens, 2019: 715) hem göçmen için hem de göç edilen ülke için uyum ve çatışma sorunlarını beraberinde getirmektedir. Nitekim Türkiye’de de yaşanan iç ve dış göç hareketleri beraberinde pek çok sorunu getirmiştir ve getirmeye de devam etmektedir. Göç kuramcıları, göçün nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirerek göçler hakkında pek çok teori ortaya atmışlardır. Çalışma kapsamında bu teorilerin en önemlilerine değinilmeye çalışılmıştır. Ele alınan bu kuramlar değerlendirildiğinde;

- Göç edilecek bölgelerin çekim faktörlerinin göç etmeye değer olduğu,
- İtim ve çekim faktörlerinin göreceli olduğu,
- Göç edilecek bölgede bulunan tanıdıkların ve hemşerilerin göç olayını maddi ve manevi olarak kolaylaştırdığı,
- Göç süresince yaşanabilecek aksaklıkların göçmenler tarafından hesaba katıldığı,
- Göç edilecek bölgelerin uzak ya da yakın olmasının göç sürecini hızlandırdığı ya da yavaşlattığı,
- Sosyo ekonomik faktörlerin göç sürecinde önemli bir etken olduğu,
- Göçlerin az gelişmiş ülkelere doğru gerçekleştiği ilkelerini göç teorilerinin genel sonuçları olarak sıralamak mümkündür.

Uygulamalı bölümde çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin göçmenlerin varlığına ilişkin tutumları ve göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeği soruları bazı demografik değişkenlere göre ele alınmıştır. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarının (x:41,00) yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek madde içeriklerine bakıldığında, üniversite öğrencilerinin, Türkiye’de var olan göçmen sayısından şikâyetçi olduğu, büyük gruplar halinde göç edenlerin ülke güvenliği için tehlike arz ettiği, göçmenlerin kendi ülke sorunlarını göç ettikleri bölgelere taşıdığı ve göçmenlerin Türk vatandaşları üzerinde ekonomik bir yük olarak gördürdükleri ifadelerini en yüksek oranda kabul ettikleri görülmüştür. Aynı şekilde katılımcıların göçmenlerden rahatsızlık duyma ortalamaları da yüksektir (x:21,84). Katılımcıların en fazla rahatsızlık duydukları göçmenler sırasıyla Afganistan, Suriye, Irak ve İran’dan gelen göçmenler şeklinde sıralanmaktadır. En az rahatsızlık duyulan göçmenler ise sırasıyla Batı Avrupa’dan (Fransa, İtalya, Almanya vs.) gelen göçmenler, Türki Cumhuriyetlerden gelen göçmenler ve Doğu Avrupa’dan (Bulgaristan, Yunanistan, Bosna vs.) gelen göçmenler şeklinde sıralanmaktadır. Üniversite öğrencilerinin, din ve ırk birliğini göçlerden rahatsız olmama ve göçmenlere karşı olumlu tutum sergilemede yeterli bir etmen olarak kabul etmedikleri görülmektedir. Üniversite öğrencileri, göçmenlerin geldiği bölgeleri ekonomik, iktisadi, kültürel ve güvenlik açısından değerlendirmekte ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden gelen göçmenlerden rahatsızlık duymaktadır. Bu sonuçlar ışığında H₅ “*Üniversite öğrencilerinin Türkiye’ye gelen göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyleri ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyi arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutum yükselmektedir.*” ve H₆ “*Üniversite öğrencilerinin Türkiye’ye gelen göçmenlerden rahatsızlık duyma düzeyleri yüksektir. Üniversite öğrencileri Avrupa’dan gelen göçmenlere daha pozitif tutum sergilerken Doğu toplumlarından gelen göçmenlere daha negatif bir tutum sergilemektedir.*” hipotezlerinin çalışmanın verileri tarafından doğrulandığını söylememiz mümkündür.

Çalışmanın hipotezleri kapsamında elde edilen diğer sonuçlar ise şu şekildedir: H1 “*cinsiyet değişkenine göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Kadınların göçmenlere yönelik tutumları erkeklere göre daha olumludur*” hipotezinin çalışmanın verileri tarafından yanlışlanmıştır (p>0,05). Erkekler ve kadınlar arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır ancak kadınların göçmenlere yönelik olumsuz tutum ortalamalarının (x:40,41) erkeklere (x:42,59) göre daha düşük olduğu görülmüştür. Parsak ve Saraç (2021) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları da bu çalışmanın sonuçlarına benzerdir. Ancak literatürde, kadınların göçmenlere yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu çalışmalarla da karşılaşılmıştır (Ankaralı vd., 2017; Knoll, 2009).

H2 “*Eğitim görülen üniversite türüne göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Devlet üniversitesinde eğitim görenlerin göçmenlere yönelik tutumları vakıf üniversitelerinde eğitim görenlere göre daha olumludur*” hipotezi çalışmanın verileri tarafından

doğrulanmıştır. Vakıf üniversitelerinde eğitim gören üniversite öğrencilerinin devlet üniversitesinde eğitim gören öğrencilere göre göçmenlere yönelik tutumları daha olumsuzdur.

H3 “*Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yere göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Hayatın çoğunu kentte geçirenlerin göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı diğer yaşam alanlarına göre daha yüksektir*” hipotezi çalışmanın verileri tarafından doğrulanmıştır. Hayatlarının çoğunu köyde geçirenlerin, hayatlarının çoğunu büyükşehirde geçirenlere göre göçmenlere yönelik tutumları (x: 34,18) daha olumludur. Büyükşehirlerde göçmen sayılarının fazla olması göçmenlerin toplum içerisinde görünürlüğünü arttırmaktadır. Hem bu durum hem de göçmenlerin, kentte yaşayan bireylerin yaşam kalitesini ve iş bulma imkânını düşürmesi, göçmenlere yönelik tutumun da negatif yönlü olmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda kent içerisinde bu göçmenlerin kültürel, dil, din vb. yönlerden uyum sağlamada yaşadıkları sorunlar da kentte yaşayanlar tarafından göçmenlerin istenmemesine neden olabilmektedir. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (2020) tarafından yapılan çalışmada da kentte yaşayan bireylerin göçmenlerden rahatsızlık duyduğuna ilişkin sonuçlarla karşılaşılmaktadır. 2015 yılında Ağır ve Sezik tarafından yapılan çalışmada ise Suriye’den Türkiye’ye yaşanan göç ensar-muhacir ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve Türk halkının kadim misafirperverliğinden söz edilmiştir (Ağır ve Sezik, 2015: 119). Ancak son yıllarda göçmenlere yönelik tutumun olumsuz yönde seyrettiği görülmektedir. Tümtaş ve Ergun (2016) göçmenlere yönelik bir uyum faaliyetinin yürütülmemiş olması nedeniyle, göçmenlerin en önemli sorunları olan istihdam ve barınma sorunlarının kayıt dışı yollarla çözülmüş olduğunu ve kentlerde bu durumun tezahürü olarak gecekondulaşma ve marjinal iş sektörleri sayının arttığını belirtmiştir (Tümtaş ve Ergun, 2016: 1355). Kent içerisinde yaşanan kayıt dışı iş sektörlerinin artması, gecekondulaşma oranının artması, kültürel, dil, din uyumsuzluğu gibi nedenler kentte yaşayanların göçmenlere yönelik tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir dememiz mümkündür.

H4 “*Dini tutuma/dindarlığa göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum algısı anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Dini tutum/dindarlık düzeyi arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutum düşmektedir*” hipotezi çalışmanın verileri tarafından doğrulanmıştır. Toplumsal bütünleşmenin ve toplumsal çatışmanın kaynağı olabilen dinler, bireylerin farklılıklara ve farklı gruplara ilişkin bakış açıları üzerinde doğrudan etkili olan bir faktör niteliğindedir. Bayram ve Aydınalp’in (2021: 129) belirttiği üzere toplumsal bütünleşme, bütünleşmek isteyen bireylerin kişisel tercihleriyle, değişen şartlara, zamana ve zemine göre yeniden üretilen bir sosyal süreçtir ve bu süreç üzerinde dinlerin de etkili olduğu görülmektedir. Bu noktada tüm evrensel dinlerin inanlarından beklemiş olduğu iyilik, çalışkanlık, merhamet, doğruluk, dürüstlük, af, yardımseverlik, hoşgörü gibi özellikler göçmenlere yönelik tutumun olumlu yönde olması üzerinde etkili bir faktör niteliğindedir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akkaş, İ. ve Aksakal, İ. (2021). Afgan Göçmenlere Yönelik Tutum ve Alguların Sosyolojik Analizi: Erzincan Örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(3), 41-54.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Journal of International Social Research*, 5(20), 294-303.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaç, M., Özislam, M. E. & Şahingöz, N. B. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılara Bakış Açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 122-132.
- Avrupa Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü. (2017). *Bilgiden Algıya: Türkiye'deki Sığınmacı, Göçmen ve Mülteci Algısı Üzerine Bir Çalışma. (2017-1-33): [Bilgiden Algıya: Türkiye Deki Sığınmacı, Göçmen Ve Mülteci Algısı Üzerine Bir Çalışma - Pdf Ücretsiz İndirin \(Docplayer.Biz.Tr\)](https://www.docplayer.biz.tr/)* [07.01.2022].
- Bayram, K. ve Aydınalp, H. (2021) . Sosyal bütünleşme ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik, güvenilirlik çalışması. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27, 110-133.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Enver, G., Atılgan, D. & Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7(2), 37-60.
- Yazır, E. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili, Cilt 1*. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Ertan, K. A. & Ertan B. (2017). Türkiye'nin Göç Politikası. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.
- Günay, G., Ersoy, A. F., Boylu, A. A., & Kiliç, C. (2019). Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik Güvenirliği. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1827-1843.
- İstanbul Politik Araştırmalar Enstitü - İSTANPOL (2020). *İstanbul'da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlar.(40-68):<https://www.istanpol.org/post/i%CC%87istanbul-da-suriyeli-s%CC%84%B1%CC%9F%CC%84%B1nmac%CC%84%B1lara-y%CC%83%B6nelik-tutumlar>* [03.01.2022].
- Kirman, M. A. (2016). *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Knoll, B.R. (2009). And Who Is My Neighbor? Religion And Immigration Policy Attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(2), 313-331.
- Lee, E. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, Vol. 3(1), 47-57.

- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Parsak, B. ve Saraç, L. (2021). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Göçmenlere Yönelik Tutumu. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1105-1120.
- Ravenstein, E. G. (1985). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 53-54.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5, 33-44.
- Sezik, M. ve Ağır, O. (2015). Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 95-124.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tümtaş, M. S. & Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347-1359.
- Türkiye Göç İdaresi (2022). *Düzensiz Göçmenler Verileri*: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> [03.01.2022].
- Türkiye İstatistik Kurumu – TÜİK. (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması*: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Arastirmasi-2011-15843> [07.12.2021].
- Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK. (2019). *Uluslararası Göç İstatistikleri*: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2019-33709> [07.12.2021].

TÜRK DEVLET YÖNETİMİ GELENEĞİNDE İSTİŞARE FONKSİYONU: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR ANALİZ*

CONSULTATION FUNCTION IN THE TRADITION OF TURKISH STATE ADMINISTRATION:
AN ANALYSIS FROM THE PAST TO PRESENT

Ferit İZCİ¹
Zeynep KARHAN²

Öz

Türkler ilk yerleşim yerleri olan Orta Asya'dan başlayarak günümüze kadar farklı coğrafyalarda birçok devlet kurmuş köklü bir medeniyetin temsilcisi olan bir millettir. Gerek İslamiyet'in kabulünden önce gerekse de İslamiyeti kabul ettikten sonra kurulan bu devletlerin birçoğunun uzun ömürlü ve benzer teşkilat yapısına sahip olmaları ortak bir devlet geleneğinin olduğunu göstermiştir. Bu geleneğin başında devletin kurulma amacı gelir. Türklerde devlet, halka haktan alınan yetki ile adil bir düzen oluşturarak hizmet etmekle mükellef bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türk devletlerinde yöneten ve yönetilenler arasındaki denge her dönem kanunlarla şekillenmiş bir sistem olarak tezahür etmiştir. İslamiyet'in kabulünden önce töre, İslamiyet'in kabulünden sonra ise törenin devamı niteliğinde olan örf-i kanunların yanında temelini İslam hukukundan alan şer-i kanunların, başta yönetenler olmak üzere herkesi bağlayıcı özelliğe sahip olması, devletin var olma amacı ile bütünsel bir ilişki kurmaktadır. Türk devletlerinde kanunların bağlayıcılığının yanında Türk siyasal hayatına yön veren ve gelenekselleşen kurumlar da bulunmaktadır. Bu kurumların başında ise istişare meclisleri gelmektedir. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kurultay ve toy olarak adlandırılan bu kurumlar İslamiyet'in kabulünden sonra idari yapı içinde divan ve meşveret meclisleri olarak yer almıştır. Bu çalışmada ilk Türk devletlerinden başlamak üzere Selçuklular, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Türkiye'nin yeni yönetim modeli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde istişare kurumlarının geçirdiği değişim analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, İslamda Yönetim, Türklerde Yönetim, İstişare Geleneği, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

* Bu Çalışma, 2-4 Haziran 2022 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan'da düzenlenen INCSOS VII Karabağ Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Prof. Dr. Van YYÜ İİBF, ferit.izci@yyu.edu.tr, ORCID: [0000-0001-6383-1280](https://orcid.org/0000-0001-6383-1280)

² Doktorant, Van YYU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, zeynepkarhann@gmail.com, ORCID: [0000-0001-6574-6936](https://orcid.org/0000-0001-6574-6936)

Gönderim Tarihi: 01.09.2022

Yayına Kabul Tarihi: 23.10.2022

Yayın Tarihi: 28.11.2022

Atf: İzci, F., Karhan, Z. (2022). *Türk devlet yönetimi geleneğinde istişare fonksiyonu: geçmişten günümüze bir analiz*. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi. 5 (2). 141-163

Abstract

The Turks are the nation that is representative of a long established civilization that has established many states in different geographies starting from the Central Asia, their first settlement, to today's World. The fact that most of these states established both before the acceptance of Islam and after the acceptance of Islam have a long-lasting and similar organizational structure shows that they have a common state tradition. The beginning of this tradition results from the foundation aim of the state. In Turks, the government emerges as an elaborate institution by constructing a fair order and authority obtained from the rights to public. The balance between the presiders and governed people in Turkish states has appeared as a system shaped by laws in every period. In addition to customs before the acceptance of Islam and the traditional law after acceptance of Islam that are the quality of continuation of tradition, the Sharia laws based on the Islamic laws have binding characteristics for everyone, especially those who govern, establish a holistic relationship with the aim of existence of the state. In Turkish states, in addition to bindingness of laws there are institutions that become a tradition and directs the Turkish political life. The most important of these institutions are the consultation councils. These institutions which are called congress and toy in pre-islamic Turkish state, took lace as councils and occupation assemblies within the administrative structure after the acceptance of Islam. In this study, the place of consultation institutions in Turkish political system, starting from the first Turkish states to the collapse of Seljuks, state-i Aliyye-i Osmaniye and the change of consultation institutions in the Presidential Government System which is Turkey's new administration model has been analyzed.

Keywords: Public Administration, Administration in Islam, Administration in The Turkish State, Tradition of Consultation, Presidential System of Government

Giriş

Binlerce yıldır tarih sahnesinde var olan Türkler, tarihsel süreç içerisinde birçok devlet kurmuşlardır. Kurulan bu devletlerin birçoğunun uzun ömürlü olması Türk devletlerinin askeri, siyasi ve yönetsel yapısının devletin bekası için nasıl organize olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunun cevabı temelde başarılı bir teşkilat yapısı ile açıklanmaktadır. Bu yapı içerisindeki en kritik nokta ise yöneten ve yönetilenler arasındaki hassas dengenin tarih boyunca Türkler tarafından korunmuş olmasıdır. Nitekim halk yönetime doğrudan dâhil olamasa da halk ve devlet arasındaki bağın sürekli güçlü kalmasını sağlayan farklı enstrümanlar kullanılmıştır. Bu noktada bahsedilmesi gereken önemli husus ise devlet başkanının keyfî uygulamalarının önüne geçecek kurumların oluşturulmasıdır. Türk devletlerinde devlet geleneği haline gelen “danışma” ve “istişare”ye dayalı idare fikri bu keyfiyetin önüne geçebilecek bir yapının tasavvuru sonucunda oluşturulmuştur.

Türkler tarih boyunca kurdukları bütün devletlerde devlet teşkilatını oluştururken “iktidarın sınırlandırılması”, yönetime katılım” “meşruiyet”, “denetim” ve “temsil” kavramlarının temelini oluşturan “meşveret” kurulundan faydalanmışlardır. Bu kavram Türklerin İslamiyet’i kabulünden önce toy ve kurultay olarak adlandırılıyorken Türklerin İslamiyet’i kabulü ile birlikte Kur’an’ı Kerim’de sıkça zikredilen “şura ve istişare” düsturuyla önce Selçuklularda daha sonra da Osmanlı İmparatorluğunda yüksek istişare ve karar mercii olan “Divan” kuruluna dönüşmüştür. Osmanlı

İmparatorluğunun dağılma sürecinin başladığı XVIII. yüzyıl itibariyle Divan-ı Hümayun'un yönetimde etkisinin azalması ile yeni bir danışma meclisi olan "Meşveret Meclisi" kurulmuştur. Tanzimat dönemini kapsayan 1839-1876 yılları arasında yoğun olarak hissedilen Batılılaşma arzusu ve 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan meşruti yönetim bu dönemin "fikri meşruiyet" temelini oluşturmuştur (Ceylan, 2005:624). Milli mücadele dönemi ve sonrasında Atatürk ve silah arkadaşlarının sürekli istişare halinde olmaları ve önemli kararlara birlikte imza atmalarının yanında Atatürk'ün özel yaşamında dahi görüşlerine başvurduğu yaverleri bulunmakta idi. Bugün gelinen noktada ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kurulan yeni düzende işlevsiz hale gelen Bakanlar Kurulu, bazı bakanlıklar vb. kurumlar kaldırılarak yerine yönetimde hız ve etkinlik düsturuyla önemli kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumların başında geleneksel istişare kültürünün modern yansıması olan Cumhurbaşkanlığı Danışmanları, Politika Kurulları ve Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulları gelmektedir.

Bu çalışmada, istişare kavramının İslamiyet öncesi dönemden başlayarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine kadar geçirdiği dönüşüm teorik olarak ele alınarak, danışma mekanizmasının karar alma süreci üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

1. İstişare Kavramı ve Yönetimde İstişarenin Önemi

'Danışma' istişare etmek, bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, müracaat etmek, meşveret etmek olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011:593). Danışma şahsi işlerden devlet yönetimine kadar her konuyu kapsayan bir usuldür. Şüphesiz danışma ihtiyacı, insanın her konuda uzman olamaması ile doğrudan ilgilidir. Devlet idaresinde bu ihtiyaç hem isabetli karar alınması hem de farklı zümrelerin fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan "yönetimsel danışma" olarak adlandırılmaktadır (Kaçar, 2019:17). Danışma sözcüğünün Arapça karşılığı ise "müşavere"dir. Meşveret kelimesi Arapça müşaverede bulunmak yani danışmaktır. Dolayısıyla meşveret- müşavere- müşaveret- istişare bir iş üzerinde fikir alışverişinde bulunmak, konuşmak ve akıl danışmak olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, 2013:2). Bir araya gelerek meşveret eden topluluğa ise "şûrâ" denilmektedir. Diğer bir ifadeyle meşveret, "yönetici mevkiinde bulunan kişilerin, bir konu ile ilgili karar vermeden önce konu ile ilgili müşavere ehlinin aleyhte veya lehte tüm görüşlerinin öğrenilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Sönmez, 2015:27).

İslami literatürde şura ve istişare kelimelerine bakıldığında fert, cemaat ve devlet olmak üzere insan hayatının her aşamasında yaşamın bir parçası olan, mü'minlerin sıfatı ve İslamiyetin üzerine bina edildiği temel kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 2015:11). İstişare kelimesinin kökü "şevere"dir. Ve müşavere, meşveret, müşure bu kökten türetilmiştir. Bu kavram işaret etmek, kaş ve göz ile göstermek (ima etmek), yapılması gerekeni öğütlemek, doğruyu göstermek anlamlarında kullanılmaktadır (Cevheri, 1984:704). Ayrıca "şura" kelimesi arının bal yapma süreci ile ilgili bir kavramdır. Aslında şevsül-asel "bal toplamak" el-meşar ise "petek" anlamındadır. Bu

bağlamda arılar bal yapabilmek için dayanışma ve iş birliği içinde hareket etmektedirler. Kur'anı Kerim'de istişare ile ilgili iki ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden ilki Mekke'de indirilen Kur'anı Kerim'in 42. suresi olan "Şura" suresinin 38. ayeti diğeri ise Medine'de nazil olan Kur'anı Kerim'in 3. suresi olan Al-i İmran suresinin 159. ayetidir. Şûrâ sûresinde: "*Onlar Rablerinin (her emrine) icabet ederler, namazı dosdoğru yerine getirirler, (devlet, millet ve hükümet) işlerinde meşveret ederler (danışma ve dayanışma sonucu ortak kararlar yönetirler.) Kendilerine verdiğimiz rızıktan da (Allah yolunda) harcıyıp infak ederler (Şura 42/38).*" Al-i İmran suresinde ise "*O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever (Al-i İmran 3/159).*" Kur'anı Kerim "şura" ve "istişare"nin mü'minler için her işte lüzum ve ehemmiyetine dikkat çekmektedir. Zira Bakara Suresinde yer alan "*anne ve baba istişare ederek çocuğu iki yıl dolmadan sütten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur*"(Bakara 2/233) ayetinden yola çıkılarak Kur'an'ı Kerim'de istişarenin belirli konularla sınırlandırılmadığı toplumun en küçük birimi olan aileden devlet yönetimine kadar her aşamada toplumsal hayatı düzenlemeye yardımcı olan bir usul olduğu anlaşılmaktadır.

2. İslamiyet Öncesi Dönem Türk Devletleri ve İstişare Geleneği

Birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinen Orta Asya, Türklerin de ilk anayurdu olma özelliğine sahip bir coğrafyadır. Bu noktada Hun devletinin kuruluşu ve devlet teşkilatı sonraki Türk devletleri için de ilk olma özelliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. Devlete atfedilen görev Türk devletlerinin idari yapısını özetler niteliktedir. "İlimek" kelimesinden türetilen "il" bugünkü devlet kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. "İl" ise "huzur veren" demektir. Devlet huzur vermekle mükellef kurum olarak tanımlanmaktadır. "İl" aynı zamanda millet, adalet ve hâkimiyet kavramlarının bütünü olarak değerlendirilmiştir (Çandarlıoğlu, 2002: 208-209). Millet anlamına gelen "budun" aynı aileye mensup kişilerin bir yönetici tarafından idare edildiği siyasi bir birim olarak tanımlanmaktadır. *Göktürk Yazıtlarında*, budun olmadan devlet ve kağanın da olmayacağı ifadeleri yer almakla birlikte "*Türk milleti yok olmasın diye, budun olsun diye il-Teriş kağanın yani ili deren, toplayan kağan ve İl-Bilge hatun yani "devletin bilgesi olan hatun"* u Tanrı yücelerden tutup Türk Milletinin üzerine kötürmüş..." yani "tahta çıkarmış" ifadesi yer almaktadır (Ögel, 1982:45). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere devlet ve millet varlığını karşılıklı bir varoluşa borçludur. Ögel(1982:181)'e göre Türk devletlerinde Hakan, Han, Kağan veya Bilge olarak adlandırılan devlet başkanlarının yönetme yetkisi olarak ifade edilen "Kut" Tanrı tarafından verilmiştir. Egemenliğin kaynağı ilahidir zira Tanrı halkı yönetme güç ve kudretini Hakana vermiştir. Her ne kadar Hakan Tanrı tarafından bu yetkiye layık görülmüş olsa da Hakana kutsiyet atfedilmemiş, o halkına karşı görevlerini yerine getirmekle mükellef kılınmıştır.

İslamiyet öncesi Türk devlet yapısının ana öğelerinden biri olan hakanın konumunun anlaşılması aynı zamanda devletin istişare geleneğinin de anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Öncelikle yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği düşüncesi, adil ve hoşgörüden uzak bir yönetim anlayışıyla hükmeden hakanın Kut'unu kaybedeceği inancını doğurmuştur (Taneri, 1993:155). Hakan başta töreyi uygulamakla sorumludur. Bu görevi diğer görevlerini de kapsamaktadır zira hakana atfedilen her görev töreye bağlı olarak yerine getirilmelidir. Hakanın diğer görevleri ise, eğitmek, milleti ve devleti derip toplamak, halka iyi hayat vermek, açığı doyurmak, at ve giyecek temin etmek, halkın refah seviyesini arttırmak, halkı iskân etmek, asayişini sağlamak, halkı idare etmek ve halkına geçim kaynağı bulmaktır (Ögel, 1982:143-171). Bu noktada Türk devletlerinde belirlenmiş bir veraset sisteminin olmadığını belirtmek gerekir. Hanedan mensuplarından kadınlar hariç tüm erkek çocuklar ülke yönetiminde hak sahibi olabilmekte idi. Bu sistem, İslamiyet öncesi Türk devletlerinde "ülüş" olarak adlandırılmaktadır (İnalçık, 1959:74-75). Ülüş sistemi ile devletin doğu ve batı veya sağ ve sol olarak yönetilmesi geleneği, kurulan devletlerin uzun ömürlü olmasını engelleyen bir unsur olsa da hakanın egemenlik haklarının sınırlandırılması bakımından zaruri görülen bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Türk devlet yapısı içerisinde hakanın keyfi uygulamalarda bulunmasının önüne geçen diğer bir etken ise milletin ileri gelenlerinden oluşan bürokratik bir örgütün varlığıdır. Bu örgüt danışma mercii niteliğindeki kurultay(toy)dır (Sofuoğlu, 2004:100). Kurultay kelimesi, Türkçe "kurul" Moğolca "tay" eki ile oluşturulmuştur ve dilimize Çingiz Han Devleti'nden girdiği bilinmekle birlikte Oğuz Türkçesindeki karşılığı "kengeş" olan danışma meclisidir (Ögel, 1982:96). İslamiyet öncesi Türk devletlerinin istişare etmeyi düstur edinmiş olmaları toplum geleneklerini yansıtan atasözlerinden de anlaşılmaktadır. Zira Kaşgarlı Mahmud tarafından derlenen "*geniş elbise parçalanmaz, danışmakla gelişen bilgi ise bozuk ve kötü çıkmaz!*" ifadesi bu geleneği yansıtan önemli bir belge olma özelliğini taşımaktadır (Ögel, 1982: 99). Türk devletlerinde kurultayın toplanması geleneğinin Mete Han (M.Ö. 209-174) ile başladığı bilinmektedir. Kurultaya katılan kişilerin Toygun olarak adlandırıldığı bu meclis, ülke yönetimindeki bütün sorunların görüşüldüğü bir organ olarak, hakana ülke yönetiminde yardımcı bir meclis olma özelliği taşımaktadır. Ancak bu meclisin danışma meclisi olarak adlandırılmasının sebebi, alınan kararların hakan tarafından uygulanma zorunluluğunun bulunmamasıdır (Demirel, 2017:428).

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kurultayı önemli bir mercii haline getiren unsurların başında, törenin kurultay tarafından belirleniyor olması gelmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki töreyi belirleyen hakandır fakat takip edilen usul bu kanunların kurultay vasıtasıyla kabul edilmesidir. Süreç, hakanın töreyi kurultaya teklif etmesi ile başlamaktadır. Bu teklifler kurultay tarafından kabul edildiği takdirde töre uygulamaya konmaktadır (Arsal, 1974: 270-271). Bu sistem yasama yetkisinin hakan ve kurultay tarafından paylaşıldığını göstermektedir (Kafesoğlu, 1956:761-762). Kurultayın diğer önemli görevi ise hakan seçimidir. Daha önce de belirtildiği gibi büyük erkek çocuğun hakan olarak seçilmesi (Primogenitür sistemi) her zaman takip edilen bir usul olmamıştır (Kafesoğlu,

1987:59). Dolayısı ile hakan seçiminde belirlenmiş bir veraset sisteminin bulunmaması farklı kriterlere göre seçimlerin yapılmasına sebep olmuştur. Bu kriterlerin başında liyakat ve soyluluk gelmektedir. Belirli kriterlerin olması ve kriterleri karşılamayan kişilerin kurultay tarafından seçilmemesi kurultayın hakan seçimindeki önemini ortaya çıkarmaktadır. Ancak kurultay Türk devlet yapısı içinde hiçbir dönem monarklığa dönüşmemiştir (Türkdoğan, 2003:145).

Hakanın başkanlığında toplanan kurultaya hakanın katılmadığı durumlarda icranın başkanı olan Aycuci(vezir) başkanlık etmekteydi. Aycuci'nin başkanlık yaptığı kurultaylarda önemli hususlarda kararlar alma yetkisi bulunmamakta idi. Kurultaya katılan ve yönetimde hakana yardım eden diğer üyeler ise hakanın eşi sıfatıyla Hatun ve şadapıt, tudun, ilteber olarak adlandırılan beyler idi (Seyitdanlıoğlu, 2009:6.). Türk devlet sisteminde vezirlik makamı her dönem bürokratik yapının en önemli unsuru olarak değerlendirilmiş, vezir seçimi ve görevleri ehemmiyetle üzerinde durulan konuların başında gelmiştir. Vezirlik makamı yasaların uygulayıcısı vasfıyla yürütme organını temsil etmektedir. Bu önemli görev Kutadgu Bilig'de "*Ey Hükümdar, vezir beylerin eli demektir, onlar işleri bu eller ile görürler*" (Yusuf Has Hacib, 1996:433) ifadeleriyle yer bulmuştur. Bu ifadeyle hükümdarların vezirlerini yönetsel alan içinde tek bir görevle sınırlı olarak görevlendirmede sonucunu da doğurmaktadır. Zira hükümdarlar belirli konularda vezirlerine danışmadan kesin karar vermezlerdi. Bu usul devlet politikaları ile ilgili olabileceği gibi halkın yönetim hakkındaki olumlu veya olumsuz görüşlerinin tespiti noktasında da uygulanmakta idi (Özmen, 2014:58).

İslamiyet öncesi Türk devlet yapısı içinde hakana yönetimde danışmalık yapabilecek bir zümrenin varlığı ve bu zümrenin sembolik bir görünümünden uzak oluşu, devlet yönetiminde istişareye verilen önemi ortaya koymaktadır (Sümer, 1992:.62).

3. Selçuklu Devletinden Günümüze İstişare Geleneği

Türklerin İslamiyet'i kabulünden önce danışma meclisi olan toy veya kurultayın yerini İslamiyet'in kabulü ile birlikte "istişare", "şura", "meşveret" ve "divan" kavramları almıştır. Her ne kadar Emevi ve Abbasi devletleri dönemlerinde istişare kurumsallaşmamışsa da bütünüyle terkedildiğini söylemekte mümkün değildir (Ceylan, 2005:627). Bu noktada istişareyi kurumsallaştıran Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde istişarenin önemi iki ayrı alt başlık halinde incelenecektir.

3.1. Selçuklu Devletinde İstişare Geleneği

Büyük Selçuklu Devleti, Oğuzların Kınık boyunun önderi olan Selçuk Bey tarafından 1020 tarihinde kurulmuştur (Özgüdenli, 2013:81). Büyük Selçuklu Devleti, Türk-İslam devlet yapısının oluşmasında önemli katkıları olan bir devlet olma özelliği göstermiştir. Muhakkak devlet düzenin İslamiyet ile bütünleşmesinde yani Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerindeki en önemli gelişme Arap milliyetçiliğini ön planda tutan Emevi Devletinin darbe sonucu ele geçirilmesi ve yerine hoşgörüye dayalı bir politika izleyen Abbasi Devletinin kurulması olmuştur. Abbasi Devletinin kurulması ile

birlikte Arap ve Türk yakınlaşması başlamıştır. Şüphesiz Talas Savaşı (M.751), Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinde çok önemli bir yere sahiptir. Zira iki yüzyıla yakın bir süredir savaştan Türkler ve Araplar dostane ilişkiler kurmaya bu savaş ile başlamışlardır (Yıldız, 1980:33-39). Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra devlet yönetiminde hem İslamiyet öncesi kurulan Türk devletlerinin hâkimiyet ve toplum anlayışını hem de İslam hukuku ile İslam’ın öngördüğü sosyal yapı ve teşkilat anlayışını bağdaştırmışlardır (Kafesoğlu, 1992: 5). Nitekim Büyük Selçuklular dönemi yönetim anlayışı da eski Türk devletlerinde olduğu gibi merkezde büyük hakan olmak üzere ülkenin büyüklüğüne göre bölgelere ayrıldığı ve bölgelerin diğer hakanlar tarafından yönetimi esasına dayanmaktaydı. Selçuklu devletini eski Türk devletlerinden ayıran husus ise ülkenin Arap ve Fars kültür eksenine girmesinden ötürü devlet başkanına verilen isimlerin bu kültür çerçevesinde şekillenmesi olmuştur. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hükümdarların kullandığı hakan, kağan gibi unvanların yerini “sultan”; vezir (yabgu) yerini ise “melik” ve “emir” gibi unvanlar almıştır (Uslu, 2019:8). Sultanlar ülkenin tek sahibi ve temsilcisidir (İbn Kesir, 1995:366). Selçuklu devletinde sultanlar *Allah’ın yeryüzündeki gölgesi (Zillullahi fil-arz), cihanın hâkimi* olarak görülmüşlerdir (Kurpalidis, 2007:71).

İslamiyet öncesi Türk devletlerinden Büyük Selçuklu Devletine kadar kurultay geleneği silsile halinde devam etmiş olmasına rağmen zaman içinde farklı isimlerle adlandırılmıştır. Büyük Selçuklu Devletinde “divan” olarak adlandırılan bu istişare kurullarının başında çoğu zaman sultanın başkanlık ettiği Divan-ı Saltanat yer almaktadır. Önemli kararların alındığı bu divanın yanı sıra maliye işlerinden sorumlu Divan- İstivfa; devletin tüm yazışmalarının yapıldığı Divan-ı İnşa ve Divan-ı Tuğra; askerlik işlerinin düzenlendiği, Divan-ı Arız; devletin tüm idari ve adli işlerinin kontrolünü yapan Divan-ı İsraf ikinci derece divanlar olarak yönetim yapısı içinde yer almaktaydı (Kafesoğlu, 1992:27).

Büyük Selçuklu Devletinde sultanın vekili, birçok konuda kendisine danışılan, tecrübeli, vaktinin büyük çoğunluğunu sarayda sultanın yanında geçiren en yüksek devlet memuru olarak vezire büyük ehemmiyet verilmiştir. Göreve yeni başlayan ve bürokratik meseleler hakkında tecrübesi olmayan sultanlara her konuda yardımcı olması bakımından görevlendirilen vezirler Selçuklu Devleti zamanında diğer Türk devletlerine nazaran çok daha fazla yetkilerle donatılmışlardır. Bu noktada Selçuklu devletinde önce 1063 yılında Sultan Alparslan’a 1072 yılından itibaren de Alparslan’ın oğlu Melikşah’a vezirlik yapan Nizam-ül Mülk’ten bahsetmek gerekmektedir (Uslu, 2019:9). Nizam-ülmülk’ün Sultan Melikşah’ın isteği üzerine kaleme aldığı Siyasetname adlı eser, paternalist, din temelli bir devlet anlayışı ve sultana yapılan övgüler ile siyasetname geleneğinin devamı olarak değerlendirilse de muhalif söylem ve olan ile olması gereken yönetim anlayışı arasındaki farkı açık yüreklilikle anlatması bakımından geleneksel siyasetname anlayışından ayrılmıştır. Bu yönleriyle Siyasetname sadece yazıldığı dönemde değil günümüze kadar birçok devlet başkanı tarafından temel bir eser olarak kabul edilmiştir. Nizam-ül Mülk, devlet yönetiminde hükümdarın adalet, liyakat, eğitim, istihbarat ve istişare hususunda yapması gerekenleri anlattığı eserinde İslam hukukunun üzerine inşa edildiği “şura” kavramına ayrı bir yer vermiştir. Yaklaşık yirmi dokuz yıl sürdürdüğü

vezirlik görevinde istişarenin önemini çok iyi bilen bir bürokrat olarak Nizam-ül Mülk neden istişare edilmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır: “*Meselelerde istişare yoluna gitmek kişinin güçlü muhakemesinden ileri gelir. Bir meseleye ilişkin herkesin malumatı olabilir; lakin birisi konuya daha fazla vakıf; bir başkasının konuyla ilgili bildikleri daha yüzeysel; bir diğeri sahip olduğu ilmi icra etmemişken bir başkası aynı ilmi tatbik ve tecrübe imkanı bulmuş olabilir. Farzı misal bütün ilaçların isimlerini ezbere bilip bir derdin devasını bir kitaptan okuyarak bulan biriyle, envai çeşit ilaçların adlarını bilmenin yanı sıra nice kez onları tecrübe ederek tedavilerde bulunan birisi hiç bir olur mu? Öte yandan dünyanın dört yanına yolculuklarda bulunarak cihanı görme fırsatına daha fazla nail olmuş, feleğin çemberinden geçerek nice işlere koyulmuş birisiyle şuradan şuraya adımını atmamış, özge iller temaşa etmemiş, işlere girişmemiş vasat biriyle kıyas kabul etmez.*” (Nizam-ülmülk, 2020, s. 106).

Hükümdarın kimlerle istişare etmesi gerektiği konusuna ise şöyle açıklık getirmiştir;

Devlet işlerinde takip edilecek siyaset, alimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir: Zira birisi kıvrak zekalı ve basiretli iken bir diğerrinin anlayışı kıt olabilir. Alimler, yalnız başına bir kişinin devlet işleri için izlediği siyaset bir insan kuvvetinde; iki kişininki ise iki insan kudretindedir, demişler.”... “*Padişah çetin bir mesele ile karşı karşıya kaldığında bahse konu olan şey ile ilgili akıllarından geçeni belirtmeleri, fikirlerini beyan etmeleri için şeyhler, alimler ve yarenleri ile istişare eylemeli; ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak en doğru olanı benimsemelidir. Meselelere dair istişare eylememek kişinin muhakemeden yoksunluk ve başına buyruk olması alametidir.*” (Nizam-ülmülk, 2009:106-107).

Nizam-ül Mülk devlet yönetiminde istişare etmenin devletin bekası için ne kadar önemli olduğunu altını çizirken, istişare etmenin keyfî bir isteğin dışında zarurî bir mesele olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “*Ademoğulları arasından Hz. Muhammed Mustafa sallallahu aleyhissalatu vesselam efendimizden daha âlim bir kişinin gelmediğini cümle âlem kabul eder. Olmuş ve olacak olanı görece kadar kendisinde var olan o engin ilme; göklerin ve yerlerin, cennet ve cehennemin, levh ü kalemin, arş ü kürsünün ve bu ikisi arasındakilerin kapılarının kendisine açılmasına; Cebrail aleyhisselamm kendisine varıp vahiy getirmesine; olmuş ve olmakta ısrarkâr olanlardan onu haberdar kılmasına; bir böyle nice erdem ve gösterdiği mucizelere rağmen Allahü Teâlâ ona; “Yâ Muhammed, bir işi yapacağında yahut bir meseleyle karşılaştığında dostlarıyla istişare eyle” diye buyurmaktadır. [Âli İmran; 153] İşte bunlardan ötürüdür ki Hz. Muhammed aleyhisselam istişareye ihtiyaç duyduktan sonra diğerr insanların istişare etmemesi söz konusu bile olamaz*”. (Nizam-ülmülk, 2020:107).

Büyük Selçuklu Devletinden sonra 1071 yılında Anadolu’da kurulan ve Büyük Selçuklu devletinin bir kolu olma özelliği taşıyan Anadolu Selçuklu Devleti’nin (Uzunçarşılı, 1988:59) bürokratik yapılanması Büyük Selçuklu Devleti ile neredeyse aynı özellikleri taşımaktadır. Tıpkı Büyük Selçuklu Devletinde olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devletinde de hükümdardan sonra en

yetkili mercii Divan-ı Saltanat olmakla birlikte yine aynı gelenek devam ettirilerek toplantılara çoğu zaman sultan başkanlık etmekte, gerekli görüldüğünde ise vezirin başkanlığında toplanmakta idi. Anadolu Selçuklu Devletinde hem merkez hem de taşra teşkilatı içinde birçok divana yer verilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti özel hukuk kanunlarını İslami çerçevede şekillendirirken kamu hukuku kanunları ise Osmanlı İmparatorluğunda Örfi hukuk ismiyle daha da geniş bir yer alacak olan kanunnameler ile düzenlenmiştir (Karatepe, 1996:20-23).

Anadolu Selçuklu Devletinde, İslamiyet öncesi Türk devletlerinde ve Büyük Selçuklu Devletinde belirli bir veraset geleneğinin olmayışı divanlara kurultay özelliği atfedilmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim Sultan I. İzzettin Keykavus'un vefatının ardından tuğrai ve münşi-i has ve komutanlardan müteşekkil divan, dönemin veziri Meceddin Ebubekir başkanlığında toplanarak durumu istişare etmişlerdir ve bu yolla hükümdarlığa aday olan üç isim arasından Alaaddin Keykubat'ın sultan olarak seçilmesine karar verilmiştir (İbni Bibi,1941:84). Hem Büyük Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu devletlerinde divan sadece hükümdar seçimlerinden değil adli, idari ve askeri her konuda görevlendirilmiş hükümdara müşavirlik yapan bir kurum niteliğindedir (Akdağ, 2010:193-194). Ayrıca her gün divan teşkilatının toplanarak ülke meselelerini meşveret yoluyla çözmeleri istişareye verilen önemi ortaya koymaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki yönetsel danışma usulü Anadolu Selçuklu Devletinin selefi olarak zikredilen Osmanlı Devletince de önemli bir yer teşkil etmektedir (Kaçar, 2019:44)

3.2.Osmanlı Devletinden Cumhuriyete İstişare Geleneği

Osmanlı Devleti 1299 yılında Osman Gazi tarafından Bilecik'in Söğüt ilçesinde bir uç beyliği olarak kurulmuştur (Hammer, 1990:4). 13.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar yaklaşık altı asır hüküm süren Osmanlının kuruluşundan kısa bir süre sonra Anadolu'da Türk birliğini sağlayabilmiş olmasını Köprülü(1991:73), Anadolu Selçuklulardan miras kalan içtimai teşekküllerin ve devlet teşkilat yapısının doğru bir şekilde kullanılarak idari yapının bu zemin üzerine inşa edilmesi ile açıklamaktadır. Şüphesiz bu idari yapı içinde eski bir Türk geleneği olan istişare önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devletinde istişarenin kuruluş tarihinden itibaren yer aldığı günümüze kadar ulaşan kaynaklarla ispatlanmıştır. Bu kaynaklara göre henüz kuruluş aşamasında Osman Bey (ö. 1324)'in kardeşi Gündüz Bey ile Bizans(Rum) tekfurlarına karşı hangi fetih politikalarının izleneceğine dair müşavere ettikleri şu ifadelerle yer almaktadır: Osman Bey Gündüz Bey'e, "*Nasıl bir tedbir edelim ve kâfirin üzerine ne şekilde hücum edelim?*" dediğinde, Gündüz Bey cevaben "*Çevremizde olan yerleri vuralım.*" der. Bu cevaba karşılık Osman Bey ise, "*Bu doğru bir fikir değildir. Çünkü Karacahisar, yöresiyle bayındır ve şendir. Şimdi çevresini vurunca Karacahisar şehri de harap olur. Şehrin şenliği çevresiyledir. Kendi elimizle kendi şehrimizi yıkmak doğru değildir. Doğrusu odur ki, çevre komşularımızla iyi geçinip dostluk edelim. Nitekim Bilecik tekfuruyla dostluk etmekteyiz.*"(akt.Öztürk, 2008: 42). Bu diyalog Osmanlı Devletinin fütihat politikasının temelini oluşturmaktadır. Zira Osmanlı Devleti sadece toprak fethetme değil aynı zamanda kalpleri de

fethedecek bir politika izlemiş ve kısa süre içinde üç kıtaya yayılan bir cihan imparatorluğuna dönüşmüştür (Öztürk, 2013:3).

Osmanlı Devletinde, eski Türk devlet yapısında olduğu gibi hâkimiyetin kaynağı ilahidir ve devletin merkez teşkilatı içindeki en yetkili kişi padişahdır (Ortaylı, 2012:171). Osmanlı devletinin teokratik yapıya dayanan monarşik sistemi içinde padişah mutlak güç olarak görülse de (Arslan, 2017:62) Osmanlı bürokrasinin rasyonel kurallar çerçevesinde hareket etmesi ve nispeten özerk yapısı, yönetimde adalet düsturunun şiar edilmesiyle yakından ilgili görülmektedir (Nohutçu, 2011:63). Adaletin tesis edilmesindeki en etkili yapı ise Divan-ı hümayundur. Bu yapı XV. yüzyıldan XVII. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devletinde devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı idari birim olma özelliği taşımaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayunun yetkilerinin sınırlandırılması ile yönetimdeki etkinliğini yitirmiştir. Osmanlıcada divan hem *toplantı* hem de Divan-ı Ahkam-ı Adliye”, “Divan-ı Deavi Nezareti” örneklerinde olduğu gibi *kurul* kelimesini karşılamaktadır (Mumcu, 2007: 19). Orhan Gazi zamanında kurulan Divan-ı Hümayun zaman içinde birtakım değişikliklere uğramıştır. 16.yüzyıla kadar her gün toplanan kurul, 16.yüzyılın ortasından itibaren haftanın dört günü, 17. Yüzyılda haftanın iki günü toplanırken 18.yüzyılda üç ayda bir kere toplanmaya başlamıştır (Demir, 2016:5). Divan-ı Hümayunda başta sadrazam olmak üzere, Kubbealtı vezirleri, kazasker, defterdar, nişancının daimi üyelikleri bulunuyorken vezir rütbesine haiz oldukları takdirde Rumeli Beylerbeyi, kaptan-ı derya ve yeniçeri ağası da toplantılara iştirak etmekteydi (Halaçoğlu, 1991:10).

Devletin tüm meselelerinin görüşülüp istişare yoluyla karara bağlandığı Divan-ı Hümayun zahiren mutlak güç olarak görülen padişahın kanunlardan bağımsız hareket etmediğinin en açık göstergesi olarak görülmektedir. Hele ki devletin altın çağını yaşadığı dönemlerde dahi bu kurulun varlığını devam ettirmiş olması istişareye verilen önemi ortaya koymaktadır (Yazıcı ve Dursunoğlu, 2019:99). Divan-ı Hümayun “*devlet şurası*”(Başgil, 1940:66), “*yüksek danışma kurulu*” (Gencer:104) olarak görülmekle birlikte Fatih Sultan Mehmet’in Teşkilat Kanunnamesinde “...*umuru saltanatı veziriazam sair vüzera ile ve defterdarlarım ile müşaveret ideler*”(Kanunname-i Ali Osman, s.16) ifadesi ile istişarenin devlet yönetiminde keyfî bir uygulamanın ötesinde takip edilmesi zorunlu bir usul olduğunu da göstermektedir.

17.yüzyıl Osmanlı idari yapısının bozulmaya başladığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemde çözümlenin yaşandığı kurumların başında devletin tüm idari işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı Hümayun gelmektedir. Bu noktada Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumu Sultan Murat’ın isteği üzerine 1631 yılında tüm ayrıntıları ile kaleme alan Koçi Bey’den bahsetmek gerekmektedir. Koçi Bey IV. Murat’ın vefatı ile tahta çıkan kardeşi Sultan İbrahim’in isteği üzerine de 1640 yılında yeni bir risale yazarak sultana arz etmiştir. Belirtmek gerekir ki IV. Murat ve kardeşi İbrahim arasında başta tecrübe olmak üzere birçok konuda derin farklılıklar bulunmaktaydı ve Koçi Bey danışmanlık vasfı ile bu duruma vakıf olduğundan iki kardeşe yazdığı risaleler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Zira Sultan İbrahim uzun yıllar kafes uygulamasından dolayı saraydan çıkamamış

dolayısı ile de devlet yönetimi ile ilgili tecrübe sahibi olamamıştır. Bu yüzden Koçi Bey Sultan İbrahim'e nasihatlerde bulunduğu risalesini daha anlaşılır ve teknik bilgiler üzerine bina etmiştir (Cezar, 2011:1901). Koçi Bey'in hazırladığı bu risaleler, Osmanlı Devletinde o güne kadar padişaha yazılı bir şekilde takdim edilen ilk rapor olma özelliği taşıması bakımından önem arz etmektedir (Gökçe, 2010:66). Ayrıca belirtmek gerekir ki tarihi kayıtlara ketum tutumu ve sert mizacı ile nam salan bir padişah olarak geçen IV. Murat'ın dahi devletin ahvali hakkında danışmanı olan Koçi Bey'den tüm ayrıntılarıyla bir rapor istemesi, Koçi Bey'in yönetimdeki aksaklıkları tüm ayrıntıları ile anlatması ve IV. Murat'ın bu raporu dikkate alarak hareket etmesi Osmanlı Devlet yapısı içinde istişarenin ne kadar önem verilen bir husus olduğunu göstermektedir (Gökçe, 2010:66). Fakat her ne kadar devleti eski ihtişamına kavuşturma yönünde adımlar atıldı ise de gerilemenin önüne geçilememiştir

Divan-ı Hümayun nihayet 17.yüzyılın sonlarına doğru tamamen sembolik bir kurum haline gelmiştir. Divan-ı Hümayun (Padişah Divanı) yetkilerini önce sadrazamın başkanlığında öğleden sonra toplanan ve padişaha arzın lüzumlu olmadığı, ikinci derece dava ve olayların görüşüldüğü "İkinci Divanı" (Mumcu, 2007: 142) adı ile görev yapan divana sonraki süreçte de Meclis-i Meşveret'e bırakmıştır (Onar, 1966: 685). Devletin idari yapısındaki bozulmanın ağır sonuçları I.Abdülhamid ve III.Selim tarafından iyi okunmuş ve bu padişahlar diğer dönemlere nazaran meşveret meclislerinin toplanma sıklıklarını arttırmışlarsa da beklenen verim alınamamıştır (Özilhan, 2020:35). Osmanlı Devletinin Batılaşıma çabasının ilk somut göstergesi olan ve Avrupa tarzı bir dönüşümün yaşandığı Tanzimat Dönemi (1826-1876) yenileşme hareketleri, başta meclis ve danışma kurulları eksenli çalışmaları ihtiva etmektedir. Bu yenileşme hareketlerinden ilki askeri başarıları arttıracak, fonksiyonel ve Avrupa tarzı kurumların tesis edilmesi amacıyla II.Mahmut tarafından 1838 yılında "Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî"'nin danışma kurulu olarak kurulması olmuştur (Karal, 1995:153). Tanzimat Fermanı, Osmanlı devletine mensup müslim ve gayri müslim bütün tebaanın can ve mal güvenliğinin güvence altına alınması, vergilerin gelire göre eşit ve sistematik bir şekilde toplanması, askerlik işlerinin düzenlenmesi esası çerçevesinde şekillenen ve bu sayılan işlerin yürütülmesi için de bir meclis olarak çalışacak "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye"'nin kurulmasını öngören bir fermandır (Karal, 2006:79). Otuz yıl boyunca yasama organı olarak görev yapan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 1868 yılında, kanun layihaları hazırlamak, idari yargı ve danışmanlık görevini yerine getirmek üzere "Şûrâ-yı Devlet", yüksek yargı görevini yerine getirmek amacıyla da "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye" olmak üzere iki ayrı kuruma ayrılmıştır (Atasoy, 2020:249). Ancak Tanzimat Döneminde, gerek Tanzimat Fermanı gerekse de 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile yapılan modernleşme çabaları beklenen sonuçları vermemiştir (Uzun, 2005:149). Nitekim reformlar 1876 yılında II. Abdülhamid tarafından ilan edilen I. Meşrutiyet ile devam etmiştir. Meşrutiyet yönetiminin dayanağı olan Kanun-i Esasi ile Osmanlı Devleti, zemini Tanzimat Fermanı ile oluşturulan anayasal bir düzene geçmiştir. Bu düzen "*anayasal meşrutî rejim*" dir. Temelde meclis ve benzeri hukuksal danışma

kurulları oluşturularak iktidarın egemenliğinin kısıtlanması olarak tanımlanan meşrutî düzen, Osmanlı Devletinde var olan meşveret geleneğini ile benzer özellikler gösteren bir düzen olarak yorumlanmış ve hatta meşveret ve meşrutiyet çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmıştır (Okandan, 1977:77). Meşrutî düzenin meşveret meclisi olarak görüldüğünün en bariz kanıtı ise meclisin açık olduğu süre boyunca meşveret toplantılarının gerçekleşmemiş olmasıdır (Üçok, 1980:151). Kanun-i Esasi ile Türk tarihinde ilk kez çift meclisli bir yapı öngörmesi açısından önem arz etmektedir. Bu ikili yapı, üyelerin halk tarafından seçildiği “Meclis-i Mebusan” ve üyelerin padişah tarafından seçildiği “Meclis-i Ayan”dan müteşekkildir. Osmanlı Devletinde her ne kadar anayasal bir düzene geçilmiş olsa da başta meclisin açılması ve kapanması olmak üzere yasaların kabulü, onaylanması ve yürürlüğe girmesi aşamalarının tamamen padişah kontrolünde olması, meclisi sembolik bir kurum olma özelliğinden öteye götürememiştir (Kili,1995:70). Zira 24 Nisan 1877’de ‘‘93 Harbi’’ olarak bilinen (1877-78)Osmanlı Rus Savaşının başlaması ile II.Abdülhamid meclisi süresiz bir şekilde feshetmiştir ve meclis 33 yıl boyunca yeniden açılmamıştır (Yamaç, 2014:65).

Osmanlı Devletinin kısa bir süre içinde anayasal bir düzene geçmesini beklemek doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Zira yüzyıllardır mutlak monarşi ile yönetilen ve tüm toplumsal yapının bu düzene adapte edildiği bir sistemin hemen ortadan kalkması eşyanın tabiatına uygun değildir. Anayasal bir zemine kavuşma çabaları her ne kadar sancılı bir süreç olsa da Osmanlı Devletinde 19. ve 20. yüzyıl demokratikleşme eğilimleri ve kamu yönetimi açısından değişen düzene ayak uydurma çabaları devam etmiş ve 1908 yılında II. Meşrutiyet II. Abdülhamid tarafından yeniden ilan edilmiştir (Yazıcı ve Dursunoğlu, 2019:101). Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ile birlikte Kanun-i Esasi’de birtakım değişiklikler yapılması zorunlu olmuştur. Nitekim Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey bu değişikliği ; “ ... *Biz hakimiyet-i milliyemizi temin edecek surette Kanun-i Esasimizin bazı mevaddını tadil edeceğiz...*”(MMZC, 1324:76) şeklinde ifade etmiş ve 1909 yılında devletin monarşik yapısı üzerinde köklü bir değişiklik yapılmaksızın Kanuni Esasi’de yasama ve yürütme erkleri ile ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin başında padişahın meclisi feshetme yetkisi gelmektedir. 33 yıl kapalı kalan meclis göz önüne alınarak bu yetki kullanıldığı takdirde 3 aylık bir süre sonunda yeni meclisin açılma zorunluluğu getirilmiştir. Diğer bir değişiklik ise padişah tarafından tayin edilecek olan sadrazamın kurduğu Bakanlar Kurulunun (Heyet-i Vükala) padişaha karşı değil Meclis-i Umumi ’ye karşı sorumlu olacağı yönündeki düzenlemedir (Tanör, 2006: 192). 1909 değişikliği öncesinde Heyet-i Vükela, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan’ın görevleri netleştirilmiş, Meclis-i Mebusan kanun teklifi etme yetkisine haiz olmuştur (Ceylan, 1998:163). Osmanlı Devletinde her ne kadar demokratikleşme süreci yaşansa da ülkenin içinde bulunduğu kaotik durum kurumsallaşmanın önünde ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Nitekim meclis yaşanan olağanüstü durumdan dolayı sultan Vahdettin tarafından üstelik kanunda belirtilen 3 aylık süre içinde yeniden açılma zorunluluğuna uyulmadan feshedilmiştir. 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilen Meclis-i Mebusan (Böke, 2007:310)’ın ardından kısa süre sonra Sultan Vahdettin, Yıldız Sarayında Şura-yı

Saltanatın toplanmasına karar vermiş ve bu meclisin istişari bir nitelikte olduğu, padişah tarafından yönetilip sadrazam tarafından ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi verileceği kararlaştırılmıştır (Yakut, 2005 :187). Bu vakia Mebusan Meclisinin sürekli bir danışma meclisi olduğunu, meclisin kapanması ile bu görevin farklı danışma meclisleri oluşturularak kapatılmaya çalışıldığının göstergesi olarak yorumlanmaktadır. İstanbul'un itilaf devletlerince işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinde meclis zorunlu olarak resmen kapatılmış ve bu tarihten sonra milli mücadele İstanbul merkezli meclis yerini Ankara merkezli TBMM tarafından yürütülmüştür (Kaya, 1997: 19). Bu tarih Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sıfatıyla iktidarı bünyesinde toplayan patrimonial geleneğin son bulduğu, devletin ağırlık merkezinin kişilerden meclise doğru kaydığı bir sürecin başlangıcı olması bakımından önem arz etmektedir. Dolayısı ile istişare artık meclis bünyesinde yapılan bir yönetim anlayışına evrilecek anayasalar ile güvence altına alınacaktır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu döneminde istişare geleneğinin önemli unsurlarından biri olan yaverlik makamını da etkilemiştir. Sözlük anlamı itibariyle yardımcı ve asistan manalarına gelen, devlet başkanlarının başta emirlerini yerine getirmek ve gerekli konularda bilgisine danışılmak amacıyla görevlendirilen yaveranlar, meclisin açılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kurulan yeni devlette statüleri değişerek yalnızca cumhurbaşkanı tarafından atamaları yapılan, cumhurbaşkanlığı örgütüne bağlı kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Özmen, 2011: 1). Türk devlet geleneğinin asli unsurlarından birini oluşturan istişare, Mustafa Kemal Atatürk'ün de yaşamı boyunca gerek siyasi gerekse de özel hayatında sıklıkla başvurduğu bir yol olmuştur. Nitekim Cevat Abbas Gürer, Şükrü Tezer, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Rüsuhi Savaşçı, Mahmut Celalettin Üner, Sami Yanardağ, Ahmet Naşit Mengü, Cevdet Tolgay ve Şükrü Özer gibi isimler Atatürk'ün vefatına kadar kendisinin bizzat yaverliğini yapmışlardır (Şen, 2021: 51).

4. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde İstişare

Devletin istişare anlayışındaki değişimi yansıtan asıl kırılma ise 16 Nisan 2017 yılında yapılan referandumla tesis edilen, 24 Haziran 2018 genel seçimleri ile de resmi olarak geçiş yapılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile gerçekleşmiştir. Nitekim parlamenter sistemde devlet başkanı ve bakanlar kurulundan oluşmak üzere ikinci bir yapıdan müteşekkil olan yürütme erki yeni sistemde yürütmede sadece cumhurbaşkanının olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümün ana nedeni özellikle 1961-2002 yılları arasında yaşanan siyasal istikrarsızlıklar ve bu istikrarsızlıkların sonucu olarak ortaya çıkan vesayet odaklarının etkisiz hale getirilmesi ile etkin bir kamu yönetimi icra etmektir (Akçakaya ve Özdemir, 2018:932). Kamu yönetiminin daha etkin çalışabilmesi için cumhurbaşkanının yetkileri arttırılırken 2018 senesi öncesi idari teşkilatlanmada yer alan kurum ve kuruluşlardan bazıları kapatılmış buna mukabil Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içinde cumhurbaşkanına yardımcı yeni birimler oluşturulmuştur (Özdemir, 2021:285). Bu birimler Anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesinin akabinde cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler

Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, Cumhurbaşkanlığı Ofisleri, Danışmanlar ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlı diğer kurum ve kuruluşlardır (Yılmaz ve Güler, 2021:283). Çalışmanın konusu itibariyle istişare geleneğinin modern devlet paradigması içinde devamlılığını sağlayan danışmanlar, politika kurulları ve 2018 yılı itibariyle oluşturulan Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu incelenecektir.

Danışmanlar: Danışmanlık Kurumu İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası kurulan Türk devletlerinde yönetimin bir parçası haline gelen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde ise Başdanışmanlık ve danışmanlıklar olarak kategorileştirilen kadrolar 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararname'si ile düzenlenmiştir. Bu kadrolar Cumhurbaşkanlığı teşkilatı başlıklı 3 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi içerisinde yer almamış olsa da 1 nolu kararnamede belirtilmiş olmaları hasebiyle üst düzey kamu yöneticisi kategorisi içinde değerlendirilmektedirler (Söyler, 2020:63). Bu bağlamda cumhurbaşkanı istediği her alanda ve kendisinin belirleyeceği sayıda danışman ve başdanışman seçme hakkına sahip olmaktadır.

Politika Kurulları: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kurulan politika kurulları yeni sistemin önemli aktörlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurullar farklı ülkelerdeki uygulamaları ile paralel olarak devlet başkanına kamu politikası yapım sürecinde danışma ve tavsiye niteliğinde tasarlanmış kurmay bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018:3).

Politika kurulları, cumhurbaşkanı tarafından atanacak asgari üç üye ve bu üyeler arasından bir kişinin başkan vekili olması şartı ile dokuz politika kurulundan oluşmaktadır. Bu kurullar çalışmalarını Çankaya köşkünde yürütmekle birlikte bütçe ve personel ihtiyaçları Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı tarafından karşılanmaktadır (1 Nolu CBK, madde, 21.-22).

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesininin 4. Bölümünde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı Politika Kurullarının oluşumu (madde 20-22), kurullar (madde 23-31), koordinasyon toplantıları (madde 32), çalışma usul ve esasları (madde 33-36) çerçevesinde şu politika kurulları kurulmuştur: Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu, Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu, Ekonomi Politikaları Kurulu, Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu, Hukuk Politikaları Kurulu, Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu, Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu, Sosyal Politikalar Kurulu ve Yerel Yönetim Politikaları Kuruludur. (Erol, 2018:114). Kurulların görev ve yetkileri şu şekildedir: *“Cumhurbaşkanınca alınacak kararlar ve oluşturulacak politikalarla ilgili öneriler geliştirmek, Geliştirilen politika ve strateji önerilerinden Cumhurbaşkanınca uygun görülenler hakkında gerekli çalışmaları yapmak, Küresel rekabetin getirdiği ani değişimlere karşı strateji ve politika önerileri geliştirmek, Görev alanlarına giren konularda kamu kurum ve kuruluşlarına görüş vermek, Cumhurbaşkanını programına uygunluk açısından, bakanlıklar ile kurum ve kuruluşların uygulamalarını izlemek ve Cumhurbaşkanına rapor sunmak, Bakanlıklar, kurum ve*

kuruluşlar, sivil toplum ve sektör temsilcileri, alanında uzman kişiler ve ilgili diğer ilgililerin davet edilmesi suretiyle genişletilmiş kurul toplantıları yapmak, Görev alanlarına giren konularda talep, ihtiyaç ve etki analizi yapmak ve/veya yaptırtmak, Cumhurbaşkanına rapor sunmak, Görev alanlarına giren konularda Bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar, sivil toplum ve sektör temsilcileri, alanında uzman kişiler ve ilgili diğer ilgililerin görüşünü alarak uygulanan politikaları ve gelişmeleri izlemek, yapılan çalışmalarla ilgili Cumhurbaşkanınca verilen diğer görevleri yapmak” (1 Nolu CBK, 22. Madde). Politika kurullarına ilişkin mevzuat ışığında, kurulların “danışma birimi”(Üstün, 2018: s.30), “yardımcı kuruluş” “danışma organı” olduğu belirtilmekle birlikte istişari bir nitelik taşıyan Milli Eğitim Şurası, Sağlık Şurası, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu gibi parlamenter sistemde yer alan danışma kurullarının yerine kuruldukları ifade edilmektedir (Gözler,2019: s.367). Fakat her ne kadar bu danışma kurulları arasında sadece istişari faaliyetler yürütebiliyor olmaları açısından benzerlik olsa da Cumhurbaşkanlığı Politika Kurullarının hem bakanlıklar, hem de kurum ve kuruluşların faaliyetlerini denetleyebilmesi ve izleyebilmesi icrai bir faaliyet yürüttüklerini de göstermektedir. Politika kurullarının Cumhurbaşkanı talimatıyla gerçekleştirdikleri bu geribildirim mekanizması kamu politikalarının etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşmesinin önündeki tüm engelleri kaldırmaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları gibi istişari bir görev gerçekleştirmek üzere politika kurulları ile bağlantılı olarak kurulan Cumhurbaşkanlığı Ofisleri de modern istişare kültürünü yansıtan önemli bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Politika kurullarından tüzel kişiliğe sahip olmaları bakımından ayrılan ofisler, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 7. bölümünde dört başlık halinde ele alınmıştır. Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi olarak belirlenen bu ofislerin görevleri şöyle sıralanmıştır: “*Analiz, raporlama, proje geliştirme, proje üretme ve çalışmalar yapmak, koordine etme, işbirliği yapma, çalışmaları yürütme ve takip etme, öncülük etme ve öneri geliştirme*” (Atay, 12018:273). Politika kurulları ve ofisler politika sürecinde üstlendikleri görevler açısından iç içe geçmiş bir yapı görüntüsü verseler de ofislerin tüzel kişiliğe sahip olmasının yanında politika kurullarının yerindelik denetimi yapmaları politika sürecini farklı açılardan ele aldıklarını göstermektedir (Erol, 2018:121).

Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu: Kurul cumhurbaşkanının devleti ilgilendiren her konuda daha önce millete ve devlete hizmet etmiş kişilerin, bilgi ve birikiminden faydalanmak amacıyla 10 Temmuz 2018 senesinde 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine eklenen 4/A maddesi ile kurulmuştur. Bu kurulun atamaları, işleyişi ve özlük hakları Cumhurbaşkanlığı teşkilatı bünyesinde görev alan diğer çalışanlar gibi herhangi bir ek düzenlemeye tabi olmaksızın Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir.

Yüksek İstişare Kurulu'nun yönetimin unsurları arasında sayılması Türk yönetim sisteminin vazgeçilmez unsurlarından biri olan istişareye verilen önemi göstermektedir. Kurul üyelerinin belirlenmesi aşamasında farklı görüşlerden kişilere teklif götürülmesi ve üyelikleri kabul edilen

kişilerin önemli yönetim kademelerinde çalışmış, bilgi ve tecrübe sahibi ehil kişilerden oluşması istişare geleneğinin temel dayanağına sadık kalındığını göstermektedir. Nitekim bu vasıflardan yoksun kişilerin bilgisine başvurmak Kur'an-ı Kerim'de istişare ile ilgili yer alan, evrensel ilkeye de aykırıdır. Allah-u Teala Nisa suresi 83. Ayette “*Hem kendilerine güven ve korku ile ilgili bir haber geldi mi onu yayıveriyorlar; halbuki onu peygambere ve içlerinden yetkili olanlara arzetseler, elbette bunların görüş sunabilme yeteneğine sahip olanları onu anlar, bilirlerdi. Eğer Allah'ın lütuf ve rahmeti üzerinizde olmasaydı azınız hariç, şeytana uyup gitmiştiniz*” (Nisa suresi 4/83). Nahil suresi 43. Ayette ise “*Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun*” (Nahil suresi 43) Ayet-i Kerimelerde de belirtildiği üzere önemli meselelerde ilim, irfan ehli, yetkili kişilerden istifade etmek aslında bir zorunluluğa işaret etmektedir.

Sonuç

Türk devletlerinde en genel ifade ile mühim devlet meselelerin görüşüp karara bağlandığı fakat karara bağlanma aşamasında iktidarın tahakkümü ve keyfiyetini temsil etmekten öte kurumsallaşan bir yapının görüşlerinin dikkate alınarak karar verildiği meclisler danışma meclisi olarak adlandırılmıştır. Bu meclisler ismen farklılar arz etse de mahiyetleri bakımından benzerlik göstermektedir. Türklerin ataları sayılan Asya Hun Devletinden itibaren danışma meclisi özelliği gösteren kurultay ve toy Selçuklularda divan, Osmanlı Devletinde ise divan, şura, meşveret gibi isimler almıştır.

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kurultayın başta törenin yasalaşması olmak üzere, hükümdar seçimlerinde ve değişikliğinde, askeri konularda kısacası yönetsel alan içindeki varlığı modern devletlerdeki yasama ve yürütme işlevi ile bire bir örtüşme de istişari ve icrai niteliklere haiz bir karar organı olduğunu işaret etmektedir. Selçuklularda istişare kültürü ise İslamiyet'in etkisi ile şekillenmiştir. Divan olarak adlandırılan danışma meclislerinin yanında ilim adamları, alim ve ulema danışma kültüründe önemli bir yer almaktadır. Sultan Melikşah ve Sultan Alparslan dönemlerinde vezirlik yapan aynı zamanda önemli bir alim olan Nizamülmülk'ün sadece kendi dönemi ile sınırlı kalmayıp tarihte birçok hükümdar tarafından dikkatle okunan Siyasetname adlı yapıtının çıkış noktası da Sultan Melikşah'ın ülke yönetimi konusunda Nizamülmülk'ten yazılı bir kaynak talep edilmesi olmuştur. Osmanlı Devletinde ise devletin en geniş sınırlarına ulaştığı 16. Yüzyıl, gelenekselleşen istişare kültürünü Divan-ı Hümayun ile ayrı bir noktaya taşımıştır. Divan-ı Hümayunun sistematik şekilde işleyen düzeni Osmanlı Devleti'nin merkezden taşraya kadar imparatorluğa ait tüm topraklarda hükümdar otoritesinin hissedilmesine sebep olmuştur. Fakat süreç içinde Divan-ı Hümayun toplantılarına padişahın katılmama kararı devletin esas karar alma organı olan Divan-ı Hümayunun yetkilerinin Bab-ı Aliye kaymasına neden olmuştur. 16.yüzyıldan sonra Osmanlı Devletinde yaşanan toprak kayıpları muntazam işleyen kurumların bozulmasına sebep olmuştur. IV. Murat'ın Koçi Bey'den yazılmasını istediği risale aynı zamanda devletin kötü gidişatının gözler önüne serilmesi

bakımından önemli bir rapor olma özelliği de göstermektedir. Koçi Bey'in kaleme aldığı eser aynı zamanda hükümdarın istişareye verdiği önemin önemli bir göstergesidir.

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayunun göstermelik bir kurum olmaktan öteye gitmediği gerileme döneminden TBMM meclisinin kurulduğu 23 Nisan 1920 yılına kadar Meclisi meşveret, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Mebusan gibi birçok istişare kurulu kurulmuştur. Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen süreçte yönetim anlayışında yaşanan önemli değişimler istişare anlayışına zamanın şartlarına göre yeni bir boyut kazandırmıştır. Geleneksel yapısından sıyrılan danışma kurulları, belirli eğitimlerden geçen kişilerin, alanında uzmanlaşması yolu ile atamalarının yapıldığı bir kuruma dönüşmüştür. Bu bağlamda istişareye dayalı yönetim anlayışının bilinen ilk Türk devletinden günümüze kadar geçen süreçte varlığını koruduğunu söylemek mümkündür. Bu sürekliliğin sağladığı birikim ve zamanın şartları istişare kurumlarının asıl amaçları açısından değil fakat çeşit ve aldıkları isimler bakımından farklılaşmalarına sebep olmuştur. Nitekim 28 Haziran 2018 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri ile birlikte yeni yönetim şekli olarak kabul gören Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi istişare anlayışının hem sürekliliği hem de farklılaşması bakımından önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Yeni sistem, hız ve etkinliğin sağlanması, beşeri kaynakların gelişimine öncelik verilen, küresel rekabete uyumlu ve ortak akılı kurumsallaştıran bir yönetim anlayışı ile oluşturulmuştur. Bu bağlamda sisteme eklenen danışmanlar, politika kurulları, ofisler ve Yüksek İstişare Kurulu yeni düzenin başaktörleri olarak değerlendirilmektedir. Burada önemle üzerinde durulması gereken husus parlamenter sistemdeki düalist yapının yerine Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde monist yapının benimsenmiş olmasına rağmen karar alma sürecinde istişari özelliklere haiz kurumların varlığına duyulan ihtiyaçtır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Türk devletlerinde istişare yalnızca kurumlar özelinde hayat bulan bir uygulama olmamış, devletin üst yönetiminden başlayarak, toplumun her kademesinde karşılık bulan bir yönetim anlayışı olmuştur. Nizamülmülk ve Koçibey'in hükümdarlara sundukları öğüt ve tavsiye çerçevesinde olduğu gibi, Dede Korkut destanında yer alan Korkut Ata'nın fikirlerine başvurulmadan Oğuz kavminin karar almadığı, Osmanlı Devletinde Osman Bey'in danışmanı ve aynı zamanda kayınpederi olan Şeyh Edipali, Yıldırım Beyazıd'ın veziri Ali Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemsettin, Yavuz Sultan Selim'in danışmanı Zembili Ali Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın danışmanı Ebusuud Efendi, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde sadrazamlık yapan Sokollu Mehmed Paşa, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaverliğini üstlenen Cevat Abbas Bey, Şükrü Bey ve Salih Bey gibi öne çıkan danışman ve sadrazamlar ile şahsi istişarelerin de devlet yönetiminde ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca gerek Kök Tanrı inancında gerekse de İslamiyet'in kabulünden sonra egemenliğin ilahi bir kaynağa dayanması hükümdarların her şeyin üstünde görülmesine sebep olmuştur. Böylesi bir konumda olan hükümdarın dahi istişareye başvurmasının toplumsal yansımaları atasözlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Akıllıya

danışırın onun akli senin ile olur, tek kanatlı kuş uçmaz, bin bilsen de bir bilene danış gibi toplumsal öğretiler istişare geleneğinin kültürel bir kod olarak aktarılmasını sağlamıştır.

Görüleceği üzere İslamiyet'in kabulünden önce Türk devletlerinde istişare, yönetimde ananevi bir özellik taşıyorken İslamiyet'in kabulüyle ayetlerle ve hadisler ile ilahi bir kural olarak kabul görmüştür. Bugün yeni bir yönetim şekli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile de varlığını sürdürmeye devam ettiğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, Murat. & Özdemir, Abdülkadir. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 53(3), 922-944.
- Akdağ, Mustafa. (2010). Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
- Arsal, Sadri Maksudi. (1974). Türk Tarihi Ve Hukuk. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Arslan, Erkan. (2017). Osmanlı Devletinde Bürokratik Yapıda Değişim: Bir Güç Odağı Olarak Bürokratik Elitlerin Yükselişi. Turan-Sam, 9(36), 60-70.
- Atasoy, Samed. Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunlaştırma Usulü Ve Meclislerin Rolü (1838-1876). Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10 (2), 245-274.
- Atay, Ender Ethem. (2018). İdare Hukuku. 6 b. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları
- Bayırbağ, Mustafa Kemal. (2013). Kamu politikası analizi için bir çerçeve önerisi.
- Bibi, İbni. (1941). Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi. (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluğ Basımevi, Ankara.
- Böke, Pelin. (2007). Son Osmanlı Meclisi'nde Yunan İşgali'ne Dair Tartışmalar.
- Cevherî, İsmail B. Hammâd, Es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrut, 1984
- Ceylan, Ayhan. (1998). Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi ve Uygulaması. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Ceylan, Ayhan. (2005). Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (5), 623-646.
- Ceylan, Ayhan. (2005). Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (5), 623-646.

- Cezar, Mustafa (2011), “ Dördüncü Murat Devrinin Önemli Simalarından: ‘Koçi Bey’”, Mufassal Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Cilt 4, Ss. 1901-1902
- Demir, Abdullah (2016). Osmanlı Hukukunda Devletin Yapısı. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Demirel, Demokaan. (2017). Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Modelden Ayrılan Yönleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 425-450.
- Diñçer, Ömer & Yılmaz, Cevdet. (2003). Kamu yönetiminde yeniden yapılanma. Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim, Ankara: TC Başbakanlık Yayınları.
- Dursun, Yıldız Hakkı. (1980). İslamiyet ve Türkler. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Erol, Ömer Faruk. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 107-130.
- Eryılmaz, Bilal.(2021) *Kamu Yönetimi: Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar* . Umuttepe Yayınları.
- Gezgin, Ali Galip. (1997). “Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, s. 183-207.
- Gökçe, Ali Fuat. (2010). Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi. *Yasama Dergisi* , 59-78.
- Gökçe, Ali Fuat. (2010). Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi. *Yasama Dergisi*, (14), 59-78.
- Gözler, Kemal. (2019). İdare Hukuku Cilt 1, 3 b. (Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım)
- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara: Ttk Basımevi.
- Hammer, J. V. (1990). Osmanlı Devleti Tarihi. Çev. Mehmet Ata, Öz. Abdülkadir Karahan, Ys., Ts, I.
- Has Hacib, Yusuf. (1996). Kutadgu Bilig, (Çeviren: Reşit Ahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- İbn Kesir, El-Bidâye Ve’n-Nihâye, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995. C.11.
- İnalçık, Halil. (1959). “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü Ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”. Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, Ss.69-94.
- Kaçar, Yasin. (2019). Türkiye’de Merkezî İdareye Yardımcı Danışma Kurulları (Doctoral Dissertation).
- Kaçar, Yasin. (2019). Türkiye’de Merkezî İdareye Yardımcı Danışma Kurulları (Doctoral Dissertation).
- Kafesoğlu, İbrahim, “Kültür Ve Teşkilat”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1956, S. 761–762

- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Bozkır Kültürü, Ankara, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1992). Selçuklu Tarihi. Milli Eğitim Basımevi.
- Kanunname-İ Ali Osman (Neş.M.Arif), Toem İlavesi, İstanbul 1330
- Karal, Enver Ziya (1983). Osmanlı Tarihi, C. V. Ankara, , S. 255-258.
- Karal, Enver Ziya(1995), Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,
- Karal, Enver Ziya. (2006). Gülhane Hattı Hümayûn'da Batı'nın Etkisi. H. İnalçık Ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). Tanzimat(Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu) İçinde (S. 65-82). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Karatepe, Şükrü. (1996). "Osmanlı'da Devlet ve Yönetim. Komisyon", Osmanlı Ansiklopedisi, İçinde 3- 167, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, Erol. (1997). Son Osmanlı Meclis-İ Meb'usarı.
- Kili, Suna. (1995). Atatürk Devrimi. Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Kurpalidis, G.M., (2007) .Büyük Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal Ve Ekonomik Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul
- Meclis-İ Mebusan Zabıt Cedidesi, 15 Kanun-İ Evvel 1324, Devre 1, İçtimaa Senesi. 1, C.I, Celse. 2, S. 76.
- Mehmed Neşri, Mevlânâ, Cihânnümâ (1288-1485), Haz. N. Öztürk, İstanbul 2008.
- Mumcu, Ahmet. (2007). Divani Hümayun, Phoenix Yayınevi, Ankara
- Nizamülmülk, Siyasetname. (2020). Çeviren: Nurettin Bayburtlugil. Dergâh Yayınları.16.Baskı, İstanbul.
- Nohutçu, Ahmet. (2005). Türk Yönetim Geleneğinde Değişim:" Siyaset Odaklı" Bürokrasiden 11 Kamu Po Litikas. I Odaklı" Bürokrasiye. Muhafazakar Düşünce Dergisi, 1(4), 123-144.
- Okandan, Recai Galip (1977). Amme Hukukumuzun Anahtarı
- Onar, Sıddık Sami, İdare Hukuku'nun Umumi Esasları, İstanbul 1966, C. 2.
- Ortaylı, İlber. (2012), Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara
- Ögel, Bahaeddin. (1982). Türklerde Devlet Anlayışı (Vol. 1). Ötüken Neşriyat Aş.
- Özdemir, Abdülkadir. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin Türkiye Cumhuriyeti idari teşkilatına getirdiği yenilikler. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3).

- Özgüdenli, Osman.G. (2013). Selçuklular, I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özilhan, Nilgün(2020). 1851 Londra Uluslararası Sergisi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun Katılımı
- Özmen, Alper. (2014). Kutadgu Bilig'de Yöneten-Yönetilen İlişkileri. Dumlupınar University Journal Of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Soysyal Bilimler Dergisi, (41).
- Özmen, Serkan. (2011). *Atatürk'ün Yaverleri* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Öztürk, Necdet. (2013). Kuruluş Dönemi'nde Osmanlı'da Meşveret Kültürü. Turk Dunyasi Arastirmalari, (207).
- Öztürk, Necdet. (2013). Kuruluş Dönemi'nde Osmanlı'da Meşveret Kültürü. Türk Dünyasi Arastirmalari, (207).
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (2009). Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler. Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(45), 1-12.
- Sobacı, Mehmet Zahid; Miş, Nebi & Köseoğlu, Özer (2018), “Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı”, SETA Perspektif, 206, ss. 1-6.
- Sofuoğlu Ebubekir, Osmanlı Devletinde Islahatlar Ve I. Meşrutiyet, İstanbul 2004.
- Sönmez, Abidin (2015). Şûra Ve Rasulullah'ın Müşaveresi. İnkılâb Basım Yayım.2. Baskı
- Söyler, Yasin. (2020). “3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine Göre Üst Kademe Kamu Yöneticisi Kimdir?”, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2 (1), 59-110
- Sümer, Faruk. (1992). Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şen, Bülent. (2021). Atatürk'ün yaverleri ve yaverlerinin anıları kapsamında Atatürk'ün duygusal zekâsına kısmi bir bakış – disiplinlerarası sosyal hizmet. Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi, 2(1), 48-78.
- Taneri, Aydın. (1993). Türk Devlet Geleneği, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Tanör, Bülent. (2006). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980).
- Turhan, Mehmet. (1993); Hükümet Sistemleri, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, Şubat.
- Türkdoğan, Orhan. (2003) Türk Tarihinin Sosyolojisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Uslu, Adem. Türklerde Devlet Yönetimi. Türk Ekini, (3), 4-17.
- Uzun, Hakan. (2005). Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2), 145-162.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri (Vol. 2). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üçok, Coşkun (1980). Siyasal Tarih (1789-1960), 3. Baskı, Ankara
- Üstün Gül. (2018). “Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin İdari Teşkilattaki Yeri,” Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yürütme Sempozyumu 30 Kasım 2018, Marmara Üniversitesi Yayinevi No:861 30.
- Yakut, Kemal (2005). Mütareke Dönemi’nde Yapılan Saltanat Şuraları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21(61), 77-122.
- Yamaç, Müzehher. (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-İ Esasisi).
- Yazıcı, Sinan, & Dursunoğlu, İsmail (2019). Tarihsel Süreçten Günümüze Meclisin, Devlet Yönetimi Ve Karar Alma Üzerine Etkisi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 91-111.
- Yazıcı, Sinan, & Dursunoğlu, İsmail. Tarihsel Süreçten Günümüze Meclisin, Devlet Yönetimi Ve Karar Alma Üzerine Etkisi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 91-111.
- Yılmaz, Abdullah & Güler, Tahsin. (2021). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.

ANADOLU TÜRK BEYLİKLERİNDE SAVAŞ DÜZENİ, SANAT VE TAKTİKLERİ (XIV. VE XV. YÜZYILLAR)*

ORDER OF BATTLE, ART OF WAR AND WAR TACTICS IN ANATOLIAN TURKISH BEYLIKS (XIV. AND XV. CENTURIES)

Kerim Köksal KAYA¹

Öz

Anadolu Türk beyliklerinin kuruluş dinamikleri göz önüne alındığında Türkiye Selçuklu Devleti'nin uç bölgelerinde gaza ve fetih faaliyetlerini yürütmek ve vatan savunması yapmak büyük öneme sahipti. Nitekim bu önemin farkında olarak Anadolu Türk beyleri her türlü askerî faaliyetinde köklü bir geçmişe sahip olan ve sağlam temellere dayanan Türk savaş düzenini, sanatını ve taktiklerini başarıyla uygulamışlardır. Savaşın meydan, kuşatma veya savunma savaşı olmasına göre ordularını düzenleyen ve taktikler uygulayan Anadolu Türk beyleri yeryüzü ve iklim koşulları gibi maddî unsurlara ve psikolojik savaş unsurlarına dikkat etmişlerdir. Meydan savaşı, kuşatma savaşı veya savunma savaşı olması fark etmeksizin o anki şartların gerektirdiği tuzak kurma, sürpriz baskınlar yapma, hendekler kazma, düşmanın ulaşabileceği su ve gıda kaynaklarını zehirleme, düşmanı kıskırtma gibi askerî faaliyetler bu unsurların bazılarını teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra Anadolu Türk beylerinin düşmanın savaş hilelerine karşı önlemleri bağlamında bu hileleri lehlerine çevirdikleri görülmektedir. Yapılan bu çalışmada Anadolu Türk beyliklerinin bazılarında örneklerle meydan, kuşatma ve savunma savaşlarında orduların düzeni, savaş taktikleri ve nitekim Türk savaş dinamiğinin ilgili beyliklerdeki tezahürleri araştırılmış ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Savaş hilesi, Ordu, Kuşatma, Savunma, Meydan Savaşı

Abstract

Considering the establishment dynamics of the Anatolian Turkish beyliks, it was of great importance to carry out holy war and conquest activities and to defend the homeland in the border regions of the Turkish Seljuk State. Thus being aware of this importance, Anatolian Turkish beys successfully applied the Turkish war order, art and tactics, which have a deep-rooted history and are based on solid basis in all kinds of military activities. Anatolian Turkish beys, who organized their armies and applied tactics according to whether the war was battle, siege or defense war, paid attention to material elements such as earth and climatic conditions and psychological warfare

* Bu çalışma, Anadolu Türk Beyliklerinin Devlet Teşkilâtında Ortak Kurumlar (XIV. ve XV. Yüzyıllar) başlıklı tezden üretilmiştir.

¹ Dr, Bağımsız Araştırmacı, E-posta: kerimkoksalkaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2484-9933

Gönderim Tarihi: 21.09.2022

Yayına Kabul Tarihi: 01.10.2022

Yayın Tarihi: 28.11.2022

Atf: Kaya, K. K. (2022). Anadolu Türk beyliklerinde savaş düzeni, sanat ve taktikleri (XIV. ve XV. Yüzyıllar). *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. 5 (2). 164-182

elements. Regardless of whether it is a battle, a siege or a defensive war, military activities such as setting up traps, making surprise raids, digging trenches, poisoning the water and food resources that the enemy can reach, and provoking the enemy are some of these elements. In addition to these, it is seen that Anatolian Turkish beys turned these stratagem in their favor in the context of measures against the enemy's stratagems. In this study, with examples from some of the Anatolian Turkish beyliks, the order of the armies in battle, siege and defense wars, the war tactics and indeed the manifestations of the Turkish war dynamism in the relevant beyliks were investigated and tried to be evaluated.

Key Words: Stratagem, Army, Siege, Defense War, Battle

GİRİŞ

Savaşlar için ordu düzenlemek; düşmana karşı üstünlük sağlamak için savaş taktikleri geliştirip bazı hilelere başvurmak Türklerin en eski zamanlarından itibaren yerine getirdiği faaliyetlerdir. Hatta Hun Hükümdarı Mete Han'ın bunu daha organize bir şekilde yürüttüğü, ordusunu muazzam bir şekilde teşkilâtlandığı bilinmektedir (Kafesoğlu, 2007: 282). Bunun yanı sıra Orhun abidelerinde Türklerin düzenli birliklerine, savaş sanat ve taktiklerine dair bilgiler görmek mümkündür (Ergin, 2011: 23, 47-48, 73). Türk hükümdârlarına atfedilen siyasetnâmeler de savaş sanat ve taktikleri hususunda dikkat çekmektedir. Örneğin Yusuf Has Hacib'in Karahanlı devrine ait meşhur siyasetnâmesinde ordunun tanziminden, harekât planlarından, taktik ve hilelere başvurulması gerektiğinden bahsedilmektedir (Yusuf Has Hacib, 1974: 174-180). Selçuklulara gelince onlar da savaşlarında pek çok askerî faaliyeti yerine getirmişler; düşmanı yıpratma ve yıldırmaya yönelik akınlar, sürpriz baskın, sahte ricat, pusu kurma gibi askerî manevraları başarıyla yerine getirmişlerdi². Nitekim Anadolu Türk beyleri de hem Türk askerî kültürünü haiz olması hem Türkiye Selçuklularının askerî geleneklerinin taşıyıcıları olması nedeniyle ordu düzenlerini buna göre tanzim etmişler; sefer ve savaşlarında pek çok askerî hile ve taktığı, zaman zaman kendilerine göre yorumlayarak, uygulamışlardır.

Savaş Taktiğini ve Sefer Organizasyonunu Belirleyen Unsurlar

Savaşın türüne göre uygulanan hile ve taktikler, orduların psikolojik durumları, iklim şartları, coğrafi şartlar, savaş teçhizatı, ordunun konumlandırıldığı nokta, ordunun nasıl konumlandırıldığı, komutanın ve ordunun cesareti, komutanın öngörüsü, ordunun psikolojik ve fizyolojik durumu gibi pek çok unsur savaşın sonucu hakkında belirleyici rol oynamıştır. Türk beyleri ve onların emîrleri savaşın mukadderatını tayin edebilecek bu gibi unsurları savaş öncesinde ve savaş sırasında daima göz

---

² Bu hususta örnekler için bkz. Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s.165-170; Muharrem Kesik, *At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçuklularında Ordu ve Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s.103-112; Kerim Köksal Kaya, Sinan Tarifci, "I. Haçlı Seferinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Uyguladığı Savaş Taktikleri ve Türk Ordusunun Savaşçılık Özellikleri Hakkında Bir Değerlendirme," *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (6), 2021, s.55-70.

önünde bulundurur ve savaş düzeni ile taktiklerini bu unsurlara göre belirlerdi. Savaşın dinamik ve karmaşık bir yapısı olduğundan ve düşmanın hamlesinin nasıl olacağı kesin olarak bilinemediğinden, zaman zaman savaş öncesinde belirlenen ordu düzeni ve taktikler savaş esnasında değişebilirdi. Hatta bu hususu Mentешеođlu Orhan Bey hakkında Ömerî'nin verdiği şu kayıt teyit etmektedir: O “ya merdâne bir şekilde veya hileye başvurarak sürekli savaşır” (El-Ömerî, 2014: 169). Bu kayıt Türk beylerinin şartların gerektirdiği şekilde savaştıklarını anlamak açısından kıymetlidir. Aziz b. Erdeşir'in bazı kayıtları da bu hususu desteklemektedir. Buna göre Kadı Burhaneddîn, Babukoğlu adlı Moğol beyine ve onun adamlarına savaş hikâyelerini ve saldırı taktiklerini anlatmıştı. Ayrıca aynı müellifin kaydına göre Kadı Burhaneddîn'in vezirlik döneminde Niksar seferinden sonra saldırılar ve gece baskınları düzenlenmesi, savaşa girerken alınması gereken tedbirler gibi hususlarda büyük tecrübe edinmesine vesile olmuştu (Esterâbâdî, 2014: 153, 247).

Bir sefer organizasyonu gerçekleştirileceği zaman hazırlıklar günler hatta aylar öncesinde başlardı. Bu hazırlıklar da düşmanı tanıma, kontrol etme, yıpratma ve savaş istikametini tayin etme gibi faaliyetlerden oluşurdu. Örneğin Umur Gazi Trakya bölgesine yapacağı seferlerden önce bölgeyi tanımak için bir keşif birliği göndermek suretiyle düşmanın durumunu değerlendirmişti (Doukas, 2008: 21). Nitekim bey için savaşa başlamadan önce düşmanın durumunu inceleyip analiz etmek son derece önemli bir husustu. Bu şekilde doğru zamanda doğru taktiklerle savaşabilirdi. Örneğin Kadı Burhaneddîn, Amasya Emîri Ahmed'e karşı ordusunu konumlandırığında onların duraklama ve çekingen davranışlarından zayıf oldukları sonucuna ulaşmış ve harekâtını buna göre şekillendirmişti (Esterâbâdî, 2014: 311-312). Bu bakımdan düşmanı tanımak/okumak savaş taktiğinin belirlenmesinde önemli bir etkendi.

Savaş taktiği ve organizasyonunu belirleyen başka bir unsur da iklim ve yeryüzü şartlarıdır. Buna göre beylerin iklim şartlarından istifade ettiği, dezavantajlı durumları, avantaja çevirdiği de görülmüştür. Bu bakımdan bazı seferler en zorlu kış şartlarında gerçekleştirilmiş ve bunun müspet neticeleri elde edilmiştir. Örneğin Kadı Burhaneddîn, Ömeroğlu Cüneyd'e destek veren Moğol-Türkmen eşkıyalarına kışın en sert geçtiği dönemde sefer düzenlemişti. Bunun nedeni yaz döneminde ulaşımı zor dağlarda barınan bu eşkıya grubunun kış şartları gereği düzlük yerlere inmesi ve bu durumun eşkıya grubunun tedibini kolaylaştırmasıdır. Gerçekten de bu Moğol-Türkmen grubu kış mevsiminde ikametlerinden tek tek alınarak tutuklanmışlardı (Esterâbâdî, 2014: 321; Yücel, 1991: 120).

İklim şartlarından istifadeden başka coğrafi şartlardan istifade etmek de savaşlarda çok önemli avantajlar sağlamaktaydı. Su kaynakları, tepeler, geçitler ve yollar gibi coğrafi unsurlara hâkim olmak ve savaşılacak bölgeyi iyi bilmek, düşmanın kolaylıkla tuzağa düşmesini sağlayabilirdi. Nitekim Eratna emîrlerinden Kılıç Arslan'ın önerisiyle bölgenin özelliklerini, yollarını, geçitlerini çok iyi bilen bir kişi olarak Kayseri hâkimi Cüneyd, Eratnalıların Erzican kuşatmasında Mutahharten'e desteğe gelen Dulkadiroğlu İbrahim Bey'i durdurmakla görevlendirilmişti. Rakip ordu savaş meydanının

yüksek bir noktada görülünce Emîr Cüneyd'in yardımcısı düşmanı düz alana çekmek gerektiğini bildirerek kendileri için coğrafi dezavantajı ortadan kaldırmayı önermişti (Esterâbâdî, 2014: 163-164; Yücel, 1991: 65).

Türk beylerinin savaş taktiklerini savaştan önce ve savaş sırasında uygulanmalarına göre tasnif etmek mümkündür. Türk beyleri savaş veya kuşatma öncesinde düşmanı kışkırtma, moralini bozma gibi psikolojik savaş taktiklerini; ayrıca tuzak kurma, şehrin veya kalenin suyunu zehirleme veya kesme, hendekler kazma gibi diğer savaş taktiklerini kullanırlardı. Savaş veya kuşatma başladığında ise sahte ricat, pusu ve sürpriz baskınlar, hurûc hareketi gibi taktiklerle düşmana karşı zafer elde etmeye çalışırlardı. Gerçekten de Anadolu Türk beylerinin savaşlarında birtakım hileler uyguladığına dair kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlara göre Germiyan Beyi Alişir'in ordusu savaş hilelerini iyi bilirdi (El-Ömerî, 2014, 158). Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey'in Kasım 1471 tarihinde Emîr Yeşbek'e bir savaş hilesi yaptığını İbn Ecâ kaydetmişse de bu hilenin mahiyeti hakkında malumat vermemiştir. Emîr Habil adlı bir emîri Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey sürpriz bir baskınla ele geçirmişti (İbn Ecâ, 2019: 31, 99). Eratnalı Mehmed Bey ile Dulkadiroğlu Halil Bey ittifak kurarak 1362'de Memlûkların Malatya naibi Esentemür Tazı'ya karşı bir sürpriz baskın yapmışlardı (Göde, 2000: 97). Beyler ayrıca psikolojik savaş taktiklerine de hâkimdi. Örneğin Kadı Burhaneddîn'in henüz vezirliği döneminde Develi Kalesi kuşatmasında Ali Bey'e söylediği “Onlara [kaledekilere] hissettireceğimiz korku, onları kulluk ve itaat halkasına çeker” sözleri Kadı Burhaneddîn'in psikolojik savaş taktiklerine hâkim bir bey olduğunu göstermektedir (Esterâbâdî, 2014, 146). Anadolu Türk beylerine dair bu tarz örnekleri arttırmak mümkündür. Meydan, kuşatma ve savunma savaşlarında savaş taktiklerinin tezahürlerini ayrı ayrı ele almak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1. MEYDAN SAVAŞLARINDA ORDU DÜZENİ VE UYGULANAN TAKTİKLER

Geniş bir meydana iki ordunun yaptığı savaşlara meydan savaşı adı verilir. Bu savaşların sonunda kesin bir galibiyet elde edilirdi ve yenen taraf mutlak muzaffer olur, yenilen taraf ise ya imha veya esir edilir ya da imkânını bulursa kaçar (Koca, 2005: 164). Türkler meydan savaşının öncesinde ve meydan savaşı sırasında farklı taktiklerle düşmana karşı üstünlüğü elde etmeye çalışırlardı. Anadolu Türk beyleri de tabii olarak Türk savaş geleneğine uygun hareket etmişler ve meydan savaşı öncesi ve meydan savaşı sırasında savaşın kaderini tayin eden taktiklerle muzaffer olmaya çalışmışlardı.

Meydan savaşlarında Türkler ordu ve savaş düzenini savaş planına uygun olarak birtakım bölümlere tasnif ederek oluştururdu. Bu düzenin kendi içinde pek çok kısmı mevcut olmakla birlikte temelde 3 ana kısımdan müteşekkildi. Bunlar “merkez” (kalb), “sağ kol” (meymene) ve “sol kol” (meysere) idi. Bununla birlikte başka milletlerde de Türklerinkine benzer tarzda savaş düzenleri görmekle birlikte Türk savaş düzeninin kendine özgü bir yapısı mevcut olduğu bilinmektedir. Buna göre başka milletlerin sıkışık düzeninden farklı olarak Türklerin sağ kol, sol kol ve merkez kuvvetleri

birbirinden uzak durur ve buna bağlı olarak saldırıya maruz kalan kanadın dışındaki kuvvetler saldıran düşmanı bir çember içine alarak derhal müdahale edebilirdi (Komnena, 1996: 487). Bu üç temel koldan başka orduların öncü (mukaddime) ve artçı (sâka) kolları da mevcuttu ki bunlar bazen üç temel koldan bağımsız veya üç temel kola dâhil olarak savaşırdı (Esterâbâdî, 2014: 78; Uzunçarşılı, 1988: 107; Yücel, 1991, 78).

Kendisinden önceki Türk devletlerindeki savaş ve ordu düzenlerini muhafaza eden³ Anadolu Türk beyliklerinde meydan savaşlarında orduların düzeni şu şekildeydi: Ordular merkez, sağ kol ve sol kol olmak üzere 3 temel kısma ayrılırdı. Ordunun ortasında (merkezinde) bey ve bazen de vezir bulunurdu. Ordunun sağ ve sol kollarında ise tecrübeli komutanlar ve şehzadeler bulunurdu (Müneccimbaşı, 2014: 142). Ordunun her bir kısmı kendi içinde bir takım gruplara ayrılırdı. Örneğin Kosova Savaşı'nda sağ kol okçu kumandanı olarak Hamidoğlu Hüseyin Bey'in malkoçu⁴, sol kol okçu kumandanı olarak Hamidoğlu Hüseyin Bey'in oğlu Mustafa Bey kendi okçu birlikleriyle birlikte görev almıştı (Müneccimbaşı, 2014: 147; Neşri, 1987: 295). Genel hâliyle bu şekilde düzenlenen orduların vaziyeti, aynı düzen üzerinde savaşın o anki gerektirdiği şartlara göre değişlik gösterebilirdi. Yine bu düzen dâhilinde orduların her bir kanadında atlı ve yaya birlikler bulunurdu (Enverî, Tarihsiz: 101. Karaman Bey'in de Silifke seferinde ordu düzeni merkez, sağ kol ve sol kol şeklinde idi (Şikârî, 2005: 112-113). Karamanoğlu Alâeddîn Ali Bey 1386-87'de Osmanlı Sultanı I. Murad'la olan savaşındaki düzeni ise şu şekilde idi: Merkezde Alâeddîn Ali Bey; solda Samagar, Çaygazan, Barambay ve Tüle oymaklarının birlikleri; sağda Ahi Teberrük ile Savacı Ağa bulunuyordu (Neşri, 1987: 227). Kadı Burhaneddîn de savaşlarda ordularını merkez, sağ ve sol kol şeklinde tanzim ediyordu. Amasya Emîri Ahmed'e, Niksar Emîri Taceddîn'e ve Erzincan Emîri Mutahharten'e karşı savaşlarda Kadı Burhaneddîn ordusunu bu şekilde düzenlemişti (Esterâbâdî, 2014: 162, 273, 290, 311).

Beylik orduları, diğer Türk ordularının yaptığı gibi, meydan savaşına başlamadan önce fiziksel olarak yıpratma faaliyetine girişirdi. Bu faaliyetin kapsamında öncü birlikler haberleşme menzilleri, gözcü ve keşif kuvvetlerinin karakolları veya konumları, teçhizat ve gıda depoları, köprüler ve önemli kavşakları gibi unsurlara yani düşman için stratejik açıdan son derece önemli olan noktalara sürpriz baskınlar gerçekleştirirdi. Bunun dışında düşman ordularının atlarını aç bırakmak için otlar yakılır; hem askerlerin hem de onların atları ile diğer hayvanlarını susuz bırakmak için her türlü su kaynağı kullanılamaz hâle getirilirdi (Koca, 2005: 165-167). 1469 yılında Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey bu şekilde bir taktikle Memlûklü ordusunu Kadırlı'de imha etmiştir. Buna göre Dulkadir askerleri önemli noktaları ele geçirmişler ve düşmanın güzergâhında iâşe karşılanabilecek merkezleri yok etmiş

³ Anadolu Türk beylikleri müstakil bir devlet olmadan önce de Türk savaş düzenine aşına idi. Örneğin Germiyanlar Eyyubilerin Meyyafarikin hâkimi Melik Gazi'nin ordusunun sol kolunda görev almışlardı. (İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname)*. Cilt 2. (Haz. Mürsel Öztürk) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.56.)

⁴ Malkoç Osmanlılarda akıncı ocağı komutanının unvanıdır. Akıncı ocağı hakkında bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, "Akıncı", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s.249-250.)

olmalılar ki Memluk komutanları ordunun ihtiyaçlarından dolayı geri dönmeye karar vermişler; Şehsuvar Bey rakip ordunun iase sıkıntısına düştüğünü anlayınca ilk fırsatta sürpriz bir baskınla saldırıya geçerek bu orduya büyük zayıtlar verdirmeyi başarmıştı (Yinanç, 1989: 68-69). Dulkadiroğlu Alâüddeve Bey, Yavuz Sultan Selim'in İran seferi esnasında orduya malzeme taşıyan yardımcı kuvvetlerine saldırılar düzenleyerek Osmanlı ordusunun yıpratılmasında rol oynamıştı (Arifi, h. 1331: 546; Gelibolulu Mustafa, 1997: 1117). Her ne kadar bu durum daha çok Şah İsmail'in işine gelmiş ve Yavuz Sultan Selim'in gazabını Dulkadirli üzerine çekmiş olsa da Dulkadirli bu taktiği uygulamış olması konumuz açısından önemlidir. Ayrıca bu nedenle Osmanlı ordusunda pek çok hayvanın telef olması ve ordunun harp mukavemetinde büyük bir kaybın ortaya çıkması mezkûr taktiğin oldukça etkili bir savaş taktiği olduğunu gösterir (Tansel, 1969: 104).

Düşman ordusuna giden lojistik desteği kesmeye dair başka bir örneği Şehsuvar Bey'in uyguladığı görülmektedir. Buna göre 1471'de Memluk kuvvetlerine Halep'ten gelecek olan zahire, meyveler ve koyun sürülerini ele geçirmek için bir birlik görevlendirmişti (İbn Ecâ, 2019: 59). Bu şekilde hem Memlûk ordusu beklediği lojistik desteği sağlayamadığı için zayıflayacak hem de elde edilen malzemeler Dulkadir ordusunun ihtiyaçlarını karşılamada kullanılabilecekti. Bu bakımdan düşman ordusuna giden bu tarz maddî desteklerin ele geçirilmesi son derece önemlidir.

Daha önceden yıpratılmış düşmana savaş öncesinde ayrıca psikolojik darbe vurulurdu. Ayrıca bu, savaş başladığında da sürdürülürdü. Buna göre tabl, nakkare çalmak; naralar atmak, marşlar okumak ve hatta kendileriyle ilgili düşmanı korkuya sevk edebilecek hikâyeleri etrafa duyurmak gibi faaliyetler gerçekleştirilirdi (Koca, 2005: 167). Savaş devam ederken düşmanı korkutmak ve psikolojik olarak yıpratmak ve böylece savaşı daha çabuk sonlandırmak için bazı taktikler uygulanırdı. Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey Elbistan'da 1484 yılındaki savaşta esir edilen Memlûk okçu askerlerinin başparmaklarını kestirmiş ve serbest bırakmıştı. Bu beyin, böyle bir faaliyette bulunmasının amacı Memlûk ordusunun artçılarına dehşet salmak, onları küçük düşürmek ve onlara karşı psikolojik üstünlüğü elde etmektir (Hoca Saadeddîn, 1979b: 247).

Meydan savaşları öncesinde uygulanan bir taktik de düşmanın hamlesini en iyi şekilde bastırıp ona karşı üstünlüğün sağlanabileceği bir noktada savaşı başlatmaktır. Bey bunu yapabilmek için düşmanı kolaylıkla yok edebileceği bir alana çekmeye çalışırdı. Mesela Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey 1467 yılında Memluk ordusunun kendi üzerine hareketini öğrenince önce bu orduyu Çukurova'ya çekip ani bir baskınla ortadan kaldırmayı planlamıştı. Ancak Memluk ordusunun hareketini sürekli izletmiş ve Göksun civarında Turna Dağı'nın eteklerinde saldırı yapmanın daha uygun olacağını düşünmüştü. Nihayet Turna Dağı'nın eteklerine ulaşan Memluk ordusu, Şehsuvar Bey'in daha önce konuşlandığı askerleri tarafından sürpriz bir baskına maruz kalmış ve çok büyük kayıplar vermişti. Hatta üst düzey pek çok Memluk komutanı ya yok veya esir edilmişti. Şehsuvar Bey 1468 yılında tekrar eden Memluk saldırısını bu sefer Antep'te karşılamış ve sahte ricat taktiğiyle Memluk ordusuna karşı önemli bir zafer daha elde etmişti. Buna göre mezkûr bey Memlûk ordusunu izlemeye almış ve

saldırı için en müsait anı beklemişti. Bu anın gelmesi Memlûklere ait keşif kuvvetlerinden birine sürpriz baskınla başlamıştı. Ardından Memlûklerin asıl ordusu ormanlık bir alana doğru çekilmiş ve burada tekrar bir sürpriz baskınla çok sayıda Memlûk emîri ve komutanı ya esir edilmiş veya katledilmiştir (Yinanç, 1989: 65-66). Anlaşıldığına göre beyler düşmanı savaşa çekmek istedikleri yerleri iyi tanıyorlardı. Nitekim Dulkadiroğlu Alâüddeve Bozkurt Bey, Safevilerin kendi topraklarına hareketini öğrendiğinde Turna Dağı eteklerine düşmanı çekmeye çalışmış ve bu dağın muhkem kesimlerinde 4.000 veya 5.000 kişilik ordusunu pusuya yatırmıştı (İbn Kemal, 1997: 254-255). Kadı Burhaneddîn de benzer taktikleri bazı savaşlarında uygulamıştı. Buna göre o, H. 785 (1383/84) yılında Emîr Ahmed'i kendi üzerine çekmek ve onu savaş meydanında karşılamak için ordusunu Endiz Kalesi'ne yönlendirmişti. Bu şekilde Emîr Ahmed şayet Endiz Kalesi'ni savunmak isterse Kadı Burhaneddîn'in ordusuyla Kazâbâd'da karşılaşacaktı. Tam tersi durumda ise yani Emîr Ahmed gelmezse bu sefer Kadı Burhaneddîn Endiz Kalesi'ni alarak yine bu stratejisinden kazançlı çıkacaktı (Esterâbâdî, 2014: 290).

Düşmanın geçebileceği muhtemel güzergâhlara çukurlar kazarak tuzaklar oluşturmak ve düşmanın o çukurlara düşürülmesini sağlamak da sıkça uygulanan bir savaş öncesi taktiğiydi. Türkiye Selçuklularından Rükneddin Kılıç Arslan ile Çobanoğulları, Moğol ordusunun geçeceği istikameti tahmin ederek çukurlar kazdırmıştı (Aksarayî, 2000: 139).

2. KUŞATMA SAVAŞLARINDA ORDU DÜZENİ VE UYGULANAN TAKTİKLER

Kuşatma savaşlarının amacı kale veya şehrin ele geçirilmesidir. Kuşatma için harekete geçen komutan ordusuyla ele geçirmek istediği yere gelince ordugâhını kurdurup, Türk savaş geleneğinin bir hususiyeti olarak düşmana aman teklifinde bulunur; şayet düşman aman teklifini kabul etmezse kuşatma savaşı başlardı (Kesik, 2017: 160). Bu savaşlarda beyin ve komutanların savaşıacağı yer önceden belirlenir ve kuşatılan yerin mümkün olan her cenahından kuşatılması sağlanırdı. Bey, her bir emîrini ve diğer komutanlarına şehir kapılarını tutturur, ardından elindeki imkân dâhilinde bir veya birden fazla kuşatma unsurunu kullanarak kuşatmayı başlatırdı. Kadı Burhaneddîn'in Kayseri'yi ilk kuşatmasında birden fazla kuşatma unsuru kullanıldığı ve bahsettiğimiz şekliyle kuşatmayı başlattığı görülmektedir. Buna göre Kadı Burhaneddîn şehrin dışına karargâhını kurmuş; mancınık, merdiven gibi kuşatma araçlarını yerleştirmişti. Her bir emîrini kale etrafına taksim etmiş ve hatta şehir kapılarından bir tanesini Moğol oymaklarından gelen asker grubuna teslim etmişti. Sultanın saldırı emriyle bir yandan mancınıklar duvarları döverken, öte yandan şehir kapıları ateşe verilmişti (Esterâbâdî, 2014: 294; Yücel, 1991: 109). Kuşatma cenahlarına yapılan görevlendirmeler rasgele yapılmazdı. Örneğin başkomutandan yani beyden sonra en kıdemli komutan olan melikü'l-ümerâlar kalenin büyük kapısı önü ve diğer önemli mevzilerde savaşırlardı. Kadı Burhaneddîn, Eratna Beyliği'nin veziri iken melikü'l-ümerâlığına da bağlı olarak Niğde'de ve Aksaray'da büyük kale kapısı önünde savaşmıştı (Esterâbâdî, 2014: 147, 149).

Bazen kuşatma cenahları savaş hileleri için aldatıcı rollerde kullanılırdı. Örneğin Eratnalı Ali Bey'in Erzincan kuşatması öncesi topladığı savaş divânında Vezir Kadı Burhaneddîn düşmanı aldatmak için Sivas tarafından hareket edilmesini; zira her zaman Sivas tarafından Erzincan'a hareket edildiği için düşmanın kendilerini bu sefer de oradan geleceğini zannedeceğini belirtmiştir. Bundan sonra arkadan gelen ikinci birliğe haberciler gönderilip Erzincan yolu tarafından gitmeleri emredilerek düşmanı gafil bir şekilde yakalamayı önermişti. Ancak ordu içindeki kopukluk bu planın sağlıklı bir şekilde uygulanmasına mani olmuştur (Esterâbâdî, 2014: 160).

Kuşatma savaşları meydan savaşları gibi ani sonuçlanan bir savaş türü değildi. Bilakis kuşatma savaşları daha fazla zaman ve sabır isteyen; hazırlıkları aylar hatta bazen yıllar öncesinden başlayan savaşlardı. Anadolu Türk beyleri de ele geçirmek istediği kale veya şehri kuşatmak için bazen aylar öncesinden uzun sabır gerektiren kuşatma faaliyetlerine başlardı⁵. Bu faaliyetlerin temeli kuşatılacak kalenin giriş çıkışlarını tutarak kale halkının iâşesini kontrol altına almak ve onları çaresizliğe sevk ederek kaleyi kolayca ele geçirmeye dayanıyordu. Örneğin Kadı Burhaneddîn, Hacı Arif Şah adlı emîrine Çekerek Kalesi'nin giriş çıkışlarını tutmasını emretmiş ve adı geçen emîr de bu kalenin giriş çıkışlarını tutarak kale halkını büyük bir sıkıntı ve çaresizlik içinde bırakmıştı. Yine aynı bey Endiz Kalesi'ne yöneldiği zaman da askerlerin bir kısmı kalenin giriş ve çıkışlarını tutmakla görevlendirmişti. Hatta kuşatılacak kaleyi kontrol altında tutmak için bazen çok daha masraflı işlere girişilirdi. Havale kulesi adı verilen bir tür gözetleme kulesi veya küçük kale inşa edilerek kuşatılacak kale veya şehir abluka altına alınır ve böylece kale veya şehrin dışarıyla bağlantısı kesilirdi. Kadı Burhaneddîn Tokat yakınında ve ayrıca Turhal Kalesi'ni ele geçirmeden önce yanına havale kuleleri yaptırmıştı. Mezkûr beyin bu kuleyi yaptırtmasının nedeni Turhal Kalesi'ne her türlü giriş-çıkışın kontrolünü sağlamak, kaleye gıda maddelerinin girişini engellemek ve böylece oradaki temel ihtiyaç maddelerinin tükenmesini bekleyerek kaleyi daha kolay bir şekilde ele geçirmektir (Esterâbâdî, 2014: 290, 292, 307, 310). Karamanoğlu II. Mehmed Bey Ankara civarındaki Sivrihisar'ı kuşatıp ele geçiremeyince en azından orayı abluka altında tutmak için yakınına bir havale kulesi inşa ettirmişti (İnalçık, 2015: 116). Ayrıca şehir ve kale kuşatmalarından önce düşmanı yıpratmak için pek çok sürpriz baskınlar yapılırdı. Aydınoğlu Umur Bey'in İzmir'de Latinlerin hâkim olduğu kaleyi iki buçuk yıl süren kuşatmasında düşmanın gafil olduğu zamanlarda pusular kurduğu ve sürpriz baskınlar yaptığı bilinmektedir (Enverî, Tarihsiz: 31).

Kuşatma savaşından önce düşmanın iâşesini kesmek için iklim durumu hesaba katılırdı ve buna bağlı olarak kuşatma hazırlıkları çiftçinin hasat zamanından itibaren başlayabilirdi. Gerçekten de

---

⁵ Gerçekten de kaleleri ele geçirmenin sabır gerektiren bir iş olduğu dönemin askerî anlayışında da yer etmişti. Örneğin Memlûk Sultanı Melik Eşref Barsbay'ın 1433 yılındaki Âmid kuşatmasında sabırsız davranması üzerine büyük emîrlere sultana kalelerin bir günde veya bir ayda alınmayacağını, Emîr Timur'un bile, çok kalabalık bir orduya sahip olmasına rağmen, 20 yıl boyunca kuşattığı kaleler olduğunu ve kalelerin içeri girilmesini engellemek için yapıldığını hatırlatmıştı. (İbni Tagrıberdi, *En-Nücümü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2013, s.479.)

Kadı Burhaneddîn vezirliği döneminde Develi Kalesi kuşatmasında Ali Bey'le istişarede bulunurken Ali Bey'e "kalenin sağlam olması, tek başına onun fethedilmez olması demek değildir. Kale ne kadar sağlam olursa olsun, içindekilerin yeteri kadar yiyecek ve içeceği bulunmazsa, orayı koruyup savunamaz. Böylece çabukça istila edilir" demişti (Esterâbâdî, 2014: 145-146). Bu ifadelerden kuşatma işinin sabır gerektirdiği ve kale kuşatmalarında kalenin erzaksız bırakılmasının fetih işini son derece kolaylaştıracağı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse Gemlik'in Osmanlılar tarafından fethinden önce hasat mevsimi beklenmiş ve bu zaman geldiğinde hasat mahsullerinin bir kısmı ordu için ayrıldıktan sonra geri kalanı yok edilmişti. Bu şekilde yiyecek sıkıntısı çekecek olan düşmanın teslim olması daha kolay olacaktı. Kış mevsimi geldiğinde ise gerçekten de durum Orhan Gazi'nin düşündüğü gibi oldu ve halk yiyecek konusunda sıkıntıya düştüğünden aman isteyerek kaleyi teslim etti (Müneccimbaşı, 2014: 114-115). Benzer taktiği Kadı Burhaneddîn Tokat Kalesi'ni ele geçirirken uygulamıştı. O, kale halkının zahireyi hasat edip kaleye taşımadan önce yolları tutup; kaleye giriş-çıkışları yasaklamayı planlamıştı (Yücel, 1991: 95). Karamanoğlu II. Mehmed Bey de 1416 yılında Bursa kuşatmasında şehre su sağlayan Pınarbaşı suyunu kesmeye çalışmıştı. Buna göre Pınarbaşı suyu birtakım lağımlar açılarak etrafta bulunan bir dereye akıtılmak istenmiş; ancak Hacı İvaz Paşa bu işle ilgilenen lağımcı birliğini imha edince başarılı olunamamıştır (Âşık Paşazâde, 2003: 151). Her ne kadar Karamanoğullarının bu kuşatması, Hacı İvaz'ın ihtiyatından dolayı başarılı olamadıysa da Anadolu Türk beylerinin kuşatma sanatında çok çeşitli yöntemler uyguladıkları konusunda önemli bir örnektir.

Bey, kuşatma düzeninin oluştururken kuşatma yapılacak alana veya kaleye hâkim bir yerden saldırı için en zayıf noktanın belirlenmesi amacıyla gerekli incelemeleri yapardı. Örneğin Karamanoğlu Mehmed Bey, Antalya'yı kuşattığında saldırı için en uygun yeri belirlemek maksadıyla şehrin etrafını atıyla epeyce seyretmişti (Hasan-ı Rumlu, 2006: 184; Neşri, 1995: 591). Kadı Burhaneddîn, Kayseri Hâkimi Ömeroğlu Cüneyd'i tedip için Kayseri'ye hareket ettiğinde ilk planının başarısız olması üzerine pusudan çıkarak yüksek bir tepede konumlanmış ve etrafı seyretmişti (Esterâbâdî, 2014: 316). Bu hareketin nedeni yeni bir saldırı ve kuşatma planıyla ilgili olmalıdır.

Türk beyleri, kuşatma savaşlarında psikolojik harp unsurlarını da kullanırlardı. Bunlar düşmanı aldatmak, korkutmak, propaganda yürütmek gibi unsurlardı. Düşman psikolojisini etkilemenin bir yolu orduyu olduğundan kalabalık göstererek düşmanı aldatmak veya kuşatan orduya destek birliklerin gelmekte olduğu algısını kuşatılanlar üzerinde oluşturmaktır. Buna göre yukarıda bahsedilen Karamanoğlu tarafından Bursa'nın kuşatılması esnasında yangın çıkarma faaliyeti Hacı İvaz Paşa tarafından engellenince Karamanoğlu Mehmed Bey bu sefer düşmanı yıldırma için ordusuna destek geldiği algısını oluşturmaya çalışmıştır. Gece karanlığından da istifade ile Karamanoğlu Mehmed Bey, karargâhında olması gerekenden fazla ateş yakıtılarak uzaktan kalabalık bir karargâh görüntüsü oluşturmaya çalıştı. Bu sırada karargâhından bir grup askeri ayırarak bir tepe üzerinde konuşlandırdı. Sabah olunca tepede konuşlandırılan bu askerler tabl ve alemleriyle savaş

naraları atarak sanki destek olarak gelmiş kuvvetler gibi yürüyüşe geçmişlerdir. Öte yandan Karamanoğulları kuşatılanlara, tepelerden gelenlerin destek askeri olduğunu duyurmuşlar; bu durum karşısında Hacı İvaz Paşa tedirginlik yaşamışsa da, casusları sayesinde tepeden inen askerlerin destek olarak gelmediğini ve bunun bir savaş hilesi olduğunu öğrenmişti (Neşrî, 1995: 521).

Aydinoğulları beylerinin de psikolojik harp unsurlarına hâkim olduğu ve bunu başarıyla uyguladıkları görülmektedir. Umur Bey'in Kili seferinde, düşmanı yıpratmak ve korkutmak, buna bağlı olarak teslim olmalarını sağlamak adına oldukça dikkat çekici bir psikolojik taktik uygulanmıştı. Buna göre Umur Bey'in karargâhtaki çadırının önünde esirler bir araya toplanmış ve bir dîvan kurulmuştu. Burada önce bir kısım esirler öldürülmüş ve kalan esirler bu durumdan oldukça müteessir olmuştu. Öldürülen esirlerin cesetleri, kalan esirlerin göremeyeceği bir alana taşınmıştı. Ardından ateşler yakılmış, bu ateşlerde koyun etleri pişirilmiş ve dîvândaki emîrlere tarafından yenmişti. Geriye kalan esirler pişirilen koyun etlerini öldürülen soydaşlarının eti zannederek büyük bir dehşete kapılmışlardır. Psikolojik savaşın bir gereği olarak bu esirler serbest bırakılarak kovalanmış ve gerçek sandıkları bu olaya bağlı olarak sahip oldukları yerleri terk etmişlerdir (Enverî, Tarihsiz: 71).

Psikolojik harbin başka bir boyutu ve silah kullanmadan kale ele geçirmenin bir yolu propaganda faaliyetleri idi. Bu tarz faaliyetlerde amaç kale ahalisini ve ümerasını propaganda ve vaatlerle kendi tarafına çekmektir. Kadı Burhaneddîn Tokat Kalesi'ni kendisine tâbi kılmak için ilk başta propaganda faaliyeti yürütmüşse de bunda istediği neticeyi alamamıştı. Propaganda faaliyetlerinde kâsıdlar, casuslar ve hatta emîrlere aktif rol oynayabilirlerdi. Kadı Burhaneddîn Tokat Kalesi'ne kâsıdlarla mektuplar yollamış; kalede bulunan birtakım emîrlere kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Ayrıca kalede bulunan Hacı Şadgeldi taraftarlarını ve korku ortamını bertaraf etmek göreviyle en yakın emîrlere Emîr Pir Ali ve Yusuf Çelebi'yi bir kısım adamıyla Tokat Kalesi'ne göndermişti (Esterâbâdî, 2014: 248).

Bir şehir kuşatıldığında görünürdeki en büyük engeli kuşatılan şehrin surları ve kapıları teşkil etmekteydi. Surları ve kapıları yıkmak ve şehre girebilmek için birtakım faaliyetler yürütülürdü. Bu faaliyetler imkânlar dâhilinde gerçekleştirilirdi. Şayet mancınık atışı yapılacak bir imkân mevcutsa; örneğin yeterli sayıda ve irilikte kütük ve taşlar temin edilebiliyorsa surda bir gedik açmak için genellikle mancınıkla surlar dövülürdü. Ancak herhangi bir sebepten dolayı bu imkânlar sağlanamadıysa lağımçı birlikler surların dibine sızmaya çalışır ve bu birlikler sızdıkları takdirde sur dibinde kazma ve küreklerle çukur kazmak suretiyle gedik açılmaya çalışılırdı. Buna göre kazılan çukur içine kütükler yerleştirilir ve yerleştirilen kütükler yakılarak sur çökertilmeye çalışılırdı. Kütükler bu tarz taktikte iki amaca hizmet ederdi. İlk olarak çukurlar kazıldıkça altı boşalan surun çökmesini ve tabii olarak çukuru açan lağımçıların enkaz altında kalmasını önlemek amacıyla kütükler çukurun kazıldığı son noktaya dek dizilir ve böylece bir kolon vazifesi görürlerdi. İkinci olarak lağımçıların gedik açma ve kütükleri kolonlar halinde dizme işi bitince lağım içinde yanıcı bir düzenek oluşturulup, lağımçıları çukurdan dışarı çıkardı. Akabinde açılan çukur içinde yangın çıkartılır ve çıkan

yangın neticesinde önceden dizilmiş kütükten kolonlar yanmaya başladılar. Bu yangın nedeniyle altı boşalan surlar mukavemet edemeyerek çökerdi⁶. Yani kütükler lağımcılar kazı yaparken surların çökmesine engel olurken, kazı bitince yangınla birlikte surların çökmesine de neden olurdu. Kadı Burhaneddin Çekerek Kalesi'ni ikinci kez kuşattığında bir yandan mancınıklarla kale dövülürken; öte yandan lağımcılar kalede bir delik açmak için kazmış; bir birlik de keser ve baltalarla kale kapısını parçalamıştı. Yine aynı bey, Endiz Kalesi'ni kuşatırken kalenin yanında delikler açılmıştı. Bu nedenle kalenin düşeceğini anlayan kale halkı teslim olma yolunu seçmişti (Esterâbâdî, 2014: 292, 360).

Bu arada yangından sadece surların çökertilmesinde istifade edilmiyordu. Kapıları yakmak ve hatta kuşatılan kale veya şehirde büyük bir yangın çıkarmak suretiyle fetih gerçekleştirilmeye çalışılabilirdi. Bununla birlikte kuşatılan şehirde yangın çıkarmak bazen kuşatan ordunun işini kolaylaştırıldığı gibi bazen işe yaramayabiliyordu. Örneğin Karamanoğulları, Gıyaseddin Siyavuş'u tahta çıkarmak için Konya'yı kuşattığında Konya'nın Atpazarı ve Çarşıgır kapılarını tutuşturmuş ve bir saat kadar süre içinde şehirde büyük bir yangına neden olarak Konya'yı ele geçirebilmişlerdir (İbn Bibi, 1996: 205). Konya'nın ele geçirilmesinde işe yarayan yangın Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in Bursa kuşatmasında işe yaramamıştır. Buna göre Karamanoğlu II. Mehmed Bey, Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'nin peşinden gitmesini fırsat bilerek Bursa'yı kuşatmıştı. Bu kuşatmada şehirde büyük bir yangın çıkararak ateşi söndürmek için ulaşılabilecek su kaynaklarını da engelleyip suyun akış istikametini kazdırdığı lağımlarla hisar yanındaki dereye doğru çevirmişti. Ancak Bursa'yı savunan İvaz Paşa, Karamanoğlunun kazdırdığı lağımları yok ettirmiş ve kazma ile şehrin içinden suyun akış yönünün şehre girmesini sağlamış, yangını etkisiz hâle getirmiş ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in kuşatma planını bozarak onun başarısızlığa uğramasına neden olmuştur (Hasan-ı Rumlu, 2006: 93; Neşri, 1995: 519; Öztürk, 2000: 62).

Kale ve şehir ele geçirmenin başka bir yöntemi de sızma faaliyetleridir. Özellikle beylik orduları henüz kuşatma aletlerine sahip olmadığı zamanlarda kendileri için farklı ve çok daha pratik kuşatma taktikleri uygulamışlardır ki kaleye veya şehre sızma faaliyetleri bu konuda dikkat çekmektedir. Bu hususta Germiyanogullarının Alaşehir civarındaki Tripolis'i ele geçirmek üzere uyguladıkları yöntem kayda değerdir. 1306 yılında Germiyanoglu Yakub Bey, büyük kuşatma aletlerinden yoksun olarak Tripolis'i kuşatmış; ancak burasının kolay bir şekilde fethedilemeyeceğini anlamıştı. Şehir halkının açlıkla mücadele ettiğini bilen Yakub Bey, şehir halkına yiyecek satma teklifini iletmişti. O sırada etrafta büyük bir Germiyan kuvveti göremeyen şehir halkı bu teklifi kabul etmiş ve böylece Germiyanogulları için Tripolis'e sızma fırsatı doğmuştu. Buna göre içlerinde düşmanın buğday ve bir takım yiyecekler olduğu düşündüğü çuval ve sandıklar şehre sokulmuş; ancak sanılanın aksine bu çuval ve sandıkların içinde Germiyan askerleri gizlenmişti. İçeri sızdırılan bu

---

⁶ Bu hususta birkaç örnek için bakınız: Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*. (Çev. Ertan Ayan). İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016, s.124; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*. (Çev. Onur Özatağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.154.

Germiyan askerleri gece yarısı ortaya çıkarak şehrin kapılarını içerden açmış, dışarıdaki Türk askerlerini şehre almışlar ve bu durum karşısında şehir halkının yapacak bir şeyi kalmadığından Tripolis Türklerin eline geçmiştir (Baykara, 2017: 8). Görüldüğü üzere bu tarz bir kuşatma taktiğinin temeli muhtelif usullerle sızma faaliyetidir. Başka bir sızma faaliyeti örneğini de Karamanoğullarında görmek mümkündür. Karamanoğulları, Germiyanogullarından farklı olarak kıyafet unsurunu gizlenmek için kullanmıştır. Buna göre Karamanoğulları tarafından Ermenek Kalesi'nin fethinde kale dışındaki kişiler ele geçirilerek onların elbiseleri giyilmiştir. Havanın yağmurlu olmasından dolayı Karaman askerlerinin elbiselerle iyice sarınmış olmaları da dikkat çekmelerini önlemiştir. Gece karanlığının ve yağmur yağışının verdiği fırsatla kendilerini kale halkı gibi gösteren Karamanoğulları, kaleye sızarak fetih işini başarıyla yerine getirmişlerdir (Neşri, 1987: 45).

Kaleler bazen içerden bir müdahaleyle de ele geçirilebilirdi. Örneğin Eratna Beyliği'nin Niğde'yi Karamanlılardan kale içinde bulunan Kadı Burhaneddin'in amcasının oğlu Mustafa Bey'in girişimleriyle aldığı bilinmektedir. Buna göre Mustafa Bey, kale içinde bulunan Niğde ileri gelenleriyle ittifak etmiş ve oradaki Karamanoğulları askerlerine saldırmış; bu saldırının başarıyla sonuçlanması neticesinde içerden kale kapısı Kadı Burhaneddin'e açılmış ve Niğde bu şekilde ele geçirilmiştir (Esterâbâdî, 2014: 149; Yücel, 1991: 61). Bununla birlikte Mustafa Bey'in içeriye ne şekilde sızdığı hususu meçhuldür.

Türk beyleri sürpriz baskınlarını sadece meydan savaşlarında değil; kale kuşatmalarında ve hatta kale savunmalarında da uyguluyorlardı. Karamanoğlu Nure Sofu Ereğli Kalesi için yapacağı kuşatmada, ordusunun iki birliğini pusuya yatırmıştı (Şikârî, 2005: 103). Nure Sofu'nun bu hareketiyle kalede savunma yapan düşmanı dışarı çekmek ve kale kuşatmasını bir meydan savaşına dönüştürmek amacı taşıdığı söylenebilir.

Ermenek'in ele geçirilmesinde Karamanoğulları iki aşamadan oluşan sürpriz baskınlar yapmış ve bu şekilde başarıya ulaşmıştır. Bunun ilk aşaması Ermenek yerlileri tarafından düzenlenen bir panayırda gerçekleşmiştir. Buna göre Kerimüddin Karaman maiyetindeki Karamanlılar mezkûr panayırda bir baskın hareketiyle saldırı gerçekleştirmişler ve bu saldırı neticesinde Ermenek halkının elbiselerini ele geçirmişlerdi. Sürpriz baskının ikinci aşaması ise hava kararınca başlamıştır. Buna göre Karamanlılar panayırda elde ettikleri elbiseleri giymişler ve böylece kendilerini Ermenek'in ahalisi gibi göstererek havanın karanlığından ve yağmurlu olmasından istifade ederek Ermenek Kalesi'ne sızmışlardı. Bu sızma girişimi başarıyla sonuçlanmış ve Ermenek Kalesi ele geçirilmiştir (Neşri, 1987: 45; Gelibolulu Mustafa, 2006: 143). Şikârî, Ermenek'in fethini detaylı bir şekilde anlatmasa da Turgutlu ve Bayburtlu Türkmenlerinin burada da pusuya yatırıldığını kaydetmektedir (Şikârî, 2005: 106).

Silifke'nin ele geçirilmesi de benzer bir sürpriz baskın hareketine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Buna göre Karamanlılar, Silifke Kalesi'nin komutanlarıyla yakın arkadaşlık kurmuşlar ve bu

arkadaşlığa binaen Silifke'ye rahat bir şekilde girip/çıkarmâle gelmişlerdi. Bu durumun verdiği rahatlık ve fırsatla Karamanlılar, kaleye girdiklerinde sürpriz bir baskınla kale hâkimini öldürmüşler ve böylece Silifke'yi ele geçirmişlerdi (Gelibolulu Mustafa, 2006: 144).

Bütün bunların yanında son olarak belirtmek gerekir ki her zaman bir şehir veya kalenin fethi savaş yoluyla olmuyordu. Bazen de diplomatik yollarla şehir veya kaleler teslim alınabiliyordu. Örneğin Şeyh Necib, Tokat Kalesi'nin masraflarını karşılayamadığı ve güvenliğini sağlayamadığı için adı geçen kaleyi Kadı Burhaneddîn'e kendi isteğiyle teslim etmişti. Bundan başka Tokat-Amasya civarında bulunan Karahisar Kalesi'nin asıl idarecisi Nebi'nin ölmesi üzerine onun kardeşi, Kadı Burhaneddîn'e haber göndererek güvendiği bir adamını yollaması hâlinde kaleyi teslim edeceğini bildirmişti (Esterâbâdî, 2014: 300, 310).

3. SAVUNMA SAVAŞLARINDA ALINAN TEDBİRLER VE UYGULANAN TAKTİKLER

Anadolu Türk beyleri bazen de kuşatılan ve savunma yapmak durumunda kalan taraf oluyordu. Savunmalar sur içinde, kalede veya muhkem bir muhitte yapılabiliyordu. Nerede yapılırsa yapılsın savunan taraf birtakım önlemler alırdı. Bu önlemler temelde savunulan yeri berkitmek, savunma teçhizatlarını savaşa hazır hale getirmek ve mümkünse mütteliklerden yardım talebinde bulunmak şeklinde ele alınabilir.

Kaleler inşa edilirken öncelikle savunma hususundaki elverişliliğine bakılırdı. Düşman kuşatmasını olabildiğince zora sokacak; aynı zamanda kaynak ve dışardan desteğe de kolayca ulaşılabilir, şehre hâkim bir konumda olmasına dikkat edilirdi. Kalenin savunmaya mahsus birtakım unsurları mevcuttu. Beyliklerin hâkim olduğu kalelerde de tespit edebildiğimiz kadarıyla bu unsurları belirtmek ve değerlendirmek konunun anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kale güvenliği ve savunmaya yönelik maddî unsurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Bunlar hendekler, surlar, mazgallar, devriye veya seğirdim yolu, ana kule ve diğer kulelerdir. Ayrıca bunları destekleyen köprüler, kapılar, sığınaklar gibi yan unsurlar kale güvenliği ve savunmasında önemli rol oynarlardı. Bey bütün bu ve buna benzer unsurları savunma öncesinde veya esnasında sürekli denetlerdi. Kadı Burhaneddîn Sivas'ı Memlûklara karşı savunurken burçları, kale duvarlarını, menfezleri kapıları denetlemek için şehrin etrafında dolanmış ve böylece şehrin savunma gücü hakkında fikir edinmişti (Esterâbâdî, 2014: 346). Bahsi geçen bu unsurların mevcudiyetinin ortak amacı şehir savunmasının başarıyla sağlanmasına yardımcı olmaksada her birinin kendine özgü bir vasfı mevcuttu. Surların veya kalenin dibinde açılmış olan hendekler kuşatan düşmanın sur veya kale dibine sokulmasını engellerdi. Böylece sur veya kale dibine düşmanlar merdiven veya halat atamaz, koçbaşı sokamazdı. Dulkadiroğulları hâkimiyetindeki Antep'in Memlûkler tarafından kuşatılması esnasında kale etrafındaki hendekten dolayı şehrin ele geçirilmesi bir süre daha gecikmiş; ancak Memlûk Emîri Yeşbek'in kale etrafındaki hendeği kütük ve toprakla doldurtması üzerine kuşatma

başarıyla tamamlanmıştı (İbn Ecâ, 2019: 55). Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in tamir ettirdiği ve son derece muhkem olan Anamur Kalesi'nin batı yönünde su dolu hendekler mevcuttu. Düşmanı güvenle gözetlemek ve gerektiğinde ok atışları yapabilmek için mazgal/menfez (menafiz-i şerefât) denilen küçük delikler⁷ ve askerlerin hareket halinde nöbet tuttukları, surları birbirine bağlayan ve surların üzerinde bulunan seğirdim yolu da mezkûr kalede bulunmaktaydı. Bunların dışında baş kule ve pek çok diğer kuleler mevcuttu ki baş kule diğer kulelerden daha büyük ve kale savunması için merkezî rol oynardı. Öyle ki baş kule katlardan müteşekkil ve kalenin savunma düzeninin stratejik bölgelerine ve bütün surlarına kolayca ulaşım sağlayan vasfa sahipti (Boran, 2004: 214). Bazı şehirlerin çift surlara sahip olduğu bilinmektedir. Zaman zaman Karamanoğullarının ve Ramazanoğullarının hükmettiği Tarsus'un yüksek çift surlara sahip olduğu hatta bazı yerlerde üç sıra halinde surların bulunduğu ve surların önlerinde de meyilli hendeklerin yer aldığı bilinmektedir. Demir kapılar önemli bir savunma unsuruydu. Bertrandon Larende'de bulunan Karamanoğlu kalesinin yıpranmış olmasına rağmen sağlam demir kapılara sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Karamanoğlu hâkimiyetindeki Konya'nın da sağlam surlara ve onların önünde meyilli hendeklere sahip olduğu; surların kulelerle desteklendiği de yine mezkûr seyyah tarafından ifade edilmiştir (Bertrandon, 2000: 176, 181, 185).

Destek birlikleri de savunmanın önemli bir unsuruydu. Karamanoğlu Alâeddîn Ali Bey, Osmanlı hükümdârı Sultan I. Murad'ın, Konya'ya hareket ettiğini öğrenince, şehri tahkim etmeye ve savaş araç-gereçlerini hazırlamaya başlamış; müttefikleri olan Turgutlu, Samagarlı, Bayburtlu, Varsak vs. Türkmen ve Moğol oymaklarından destek talebinde bulunmuştu (Hoca Saadeddîn, 1979a: 163-164; İdris-i Bitlisî, 2008: 368).

Sürpriz baskınlar savunma savaşı yapılırken sık uygulanan bir taktikti. Kadı Burhaneddîn Sivas şehrini Memlûklara karşı savunurken geceleyin ardı ardına sürpriz baskınlar gerçekleştirmişti (Esterâbâdî, 2014: 343). Umur Bey şehit düştüğü İzmir kuşatmasında ümerasından Dünder ile bir pusu planı yapmıştı. Bu plana göre Umur Bey, İzmir sahilinde müsait bir yerde pusuya yatmış, Emîr Dünder ise düşmanı pusunun kurulduğu yere çekmeye çalışmıştı. Frenkler, Emîr Dünder'i yalnız yakaladıklarını düşünerek derhal kale dışına çıkararak saldırı gerçekleştirmişler; ancak bu esnada Umur Bey pusu kurduğu yerden çıkarak, sürpriz baskınını icra etmiş ve düşmana epey zayıt vermiştir (Enverî, Tarihsiz: 110). Bazen şehre veya kaleye gelen destek birlikleri, kuşatma yapan düşmana arkadan sürpriz baskınlar yaparak da savunmaya destek olabilirlerdi. Dulkadir hanedanından Yahya, Memlûk hâkimiyetindeki Malatya'yı kuşatınca, Ramazanoğlu Ömer Bey ve Memlûk ordusu Yahya'ya arkadan sürpriz baskınla büyük zayıt vermişti (Yinanç, 1989: 69).

Şehir ve kale savunmalarında bazen huruç harekâtı yani şehirden çıkarak kuşatma yapan düşmana saldırma faaliyetleri de gerçekleştirilirdi. Bu tarz bir harekâta bir nev'i saldırarak savunma

---

⁷ Memlûkların Sivas'ı kuşattıklarının ikinci gününde kaleye yaptıkları hücumda Kadı Burhaneddîn'in ordusu kale burçlarındaki menfezlerden yoğun bir ok atışıyla onları engellemişti. (Esterâbâdî, 2014, s.342.)

yapmak denebilir. Memlûklara karşı Sivas savunmasında Kadı Burhaneddîn özel bir birliğine huruç harekâtı emri vermiş ve bu birlik şehirden çıkarak Şam ordusunu dağıtmıştı. Karamanoğullarının Eratnahılara karşı Niğde savunmasında da bir grup, şehirden çıkarak huruç harekâtı denediyse de başarılı olamamıştı (Esterâbâdî, 2014: 147, 347).

Bazı Anadolu Türk beylikleri kale veya şehirlerde savunma savaşı yapma imkânı bulamadığında dağ, tepe gibi yüksek ve muhkem yerlere çekilir; dağ, tepe gibi unsurları doğal bir sur olarak kullanabilirlerdi. Dulkadiroğulları bu hususta bize bir kaç örnek sunmaktadır. Buna göre Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey Memlûk kuvvetlerine karşı ordusunu 1471 Ağustos'unun başında Antep'in kuzeybatı istikametinde bulunan Sof Dağı'na konuşlandırmıştı (İbn Ecâ, 2019: 59). Dulkadiroğlu Alâüddeve Bey 1484 yılında Elbistan civarında Memlûk kuvvetlerine karşı kendini savunmak için sarp bir dağa arkasını vermiş ve Osmanlılardan yardımcı kuvvetler gelene dek ihtiyatlı bir şekilde beklemişti (İbn Kemal, 1997: 82; Hoca Saadeddîn, 1979b: 247).

Cebel-i Zühal veya Turna Dağı olarak bilinen yer, mezkûr beyliğin hem düşmanı baskına uğratmak ve hem de gerektiğinde savunma yapmak için son derece muhkem bir yerdi. Dulkadiroğlu Alâüddeve Bey 1515 yılında bu sefer Osmanlıların saldırısında, savunma yapmak üzere bütün hazinesi, maiyeti ve ordusuyla Turna Dağı'nda konuşlanmıştı (Hoca Saadeddîn, 1979c: 239). Hatta burada yapılan savaşa mevkiinden dolayı Turna Dağı Savaşı denilmiştir.

Anadolu Türk beylerinin Timur istilasına karşı aldığı önlemler değerlendirildiğinde bu hususta belki de en ihtiyatlı davranan hükümdârın Kadı Burhaneddîn olduğu görülür. Kadı Burhaneddîn Timur istilasına karşı savunma önlemlerini üç aşamalı olarak yürütmüştür. Bunlar kaleye, savunma teçhizatlarına ve düşmana yönelik olarak tasnif edilebilir. Kaleye yönelik savunma önlemleri kalenin tahkimatıyla ilgili olanlardır. Buna göre Kadı Burhaneddîn'in bu istila ile ilgili olmak üzere yaptığı ilk iş Sivas'ı muhkem hâle getirmek olmuştur. Bunun için pek çok usta getirten Kadı Burhaneddîn, kalenin burçlarının yükseltilmesi ve sağlamlaştırılması, çatlak ve yarıkların onarılması için emir vermişti. Kale kapılarını demirden kanatlarla güçlendirmiş ve bu işten sonra surun etrafına hendek kazdırmış ve bu hendeği de suyla doldurtmuştu. Kale savunma teçhizatlarına yönelik tedbirler için marangozlar getirtilmiş; mancınıkların, arradelerin, taş ve ok atan diğer silahların, ateşleyicilerin tamirat ve bakımları yapıp savunmaya hazır hâle getirilmişti. Son olarak doğrudan düşmana yönelik savunma önlemi de casuslar ve haberciler vasıtasıyla Timur'un hareketlerinin dikkatle takip edilmeye çalışılmasıydı. Bu sırada habercilerin art arda geldiğini ve onların Timur'un her hareketini haber verdiklerini Aziz b. Erdeşir kaydetmektedir (Esterâbâdî, 2014: 322, 433-434).

SONUÇ

Anadolu Türk beyleri düşmana en fazla zararı vermek adına pek çok unsuru en fazla verimle kullanmışlar; hangi tür savaş olursa olsun iklim şartlarından, yeryüzü şekillerinden, ateşten ve su kaynaklarından istifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra düşman hakkında bilgi edinmeye; onu her daim

izlemeye ve düşmanı birtakım tuzaklarla ve hilelerle yönlendirmeye; aksi takdirde düşmanın durum ve hareketine göre taktikler oluşturmaya çalışmışlardır. Bu durum onların yüksek komutanlık vasıflarını haiz ve Türk savaş sanatına da hâkim olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Türk savaş düzenine göre ordularını düzenleyen beyler, savaş meydanına çıktığında karşılarındaki düşmanın olabildiğince yıpranmış olmasına önem verirlerdi. Bu bakımdan meydan savaşlarıyla ilgili savaş taktikleri daha çok meydan savaşının hemen öncesinde yapılan uygulama ve hilelere dayanmış görünmektedir.

Kuşatma savaşları ile savunma savaşlarının ise meydan savaşlarına göre daha uzun ve zahmetli hazırlıklar gerektiren savaşlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra her üç savaş türünde de konuşlanmak stratejik öneme sahipti. Meydan savaşında ve açık alanda yapılan savunma savaşında yüksek ve ordunun arka cenahının doğal bir sedde haiz olmasına, kuşatma savaşında ise kuşatılan kale veya şehrin en zayıf noktasının tespitine dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırma konusuna dâhil olan 3 savaş türünde de psikolojik harp uygulamaları ile sürpriz baskınlar görmek mümkün olmuştur.

Kuşatma savaşları süreci meydan ve savunma savaşlarıyla mukayese edildiğinde daha değişken durmaktadır. Yani kuşatma savaşları süreci incelendiğinde bazen çok gürültülü, fiilî bir savaş vuku bulurken bazen sadece propaganda ve sızma faaliyeti veya halkın teslim olmasıyla kale veya şehirler ele geçirilebiliyordu. Ancak meydan veya savunma savaşları süreci çoğunlukla sert fiilî savaşlar hâlinde geçmekteydi.

Teçhizat seçimi ve kullanımını belirleyen husus ise savaşın türünden ziyade o anki şartlar ve imkânlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mancınık hem kuşatma hem de savunma teçhizatı olarak kullanılmıştır. Alev her üç savaş türünde de çeşitli amaçlar için kullanılmıştır.

Anadolu Türk beyliklerinin askerî temellere dayanan bir siyasî organizasyon oldukları göz önüne alındığında bu çalışmada yer alan savaş sanat ve taktiklerinden çok daha fazlasına sahip oldukları ve bunları uygulamış oldukları muhakkaktır. Nitekim çalışmada verilen örnekler Anadolu Türk beylerinin hayatlarında savaş sanatlarının büyük bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından kıymetlidir.

KAYNAKÇA

Anna Komnena. (1996). Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt Sonrası. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Arifi. (h. 1331). "Maraş ve Elbistan'da Zülkadir (Dulgadir) Oğulları Hükümeti." Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (33), 535-552.

Âşık Paşazâde. (2003). Osmanoğulları'nın Tarihi. (Haz. Kemal Yavuz, Mehmet Ali Yekta Saraç). İstanbul: K Kitaplığı.

- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî. (2014). *Bezm u Rezm Eğlence ve Savaş*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baykara, T. (2017). “Gediz Vadisinde Germiyan-Aydın Çekişmesi ve Germiyanlıların Menşei Hakkında”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III Germiyanoğulları Beyliği*. (Haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3-9.
- Bertrandon De La Broquiere. (2000). *Bertrandon De La Broquiere’in Denizaşırı Seyahati*. (Çev. İlhan Arda). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Boran, A. (2004). “Anamur (Mamuriye) Kalesi Kale Kitabesi ve İç Kale Camii”, *Vakıflar Dergisi* (28), 211-224.
- Enverî. (Tarihsiz). *Düstûr-nâme*. Paris Millî Kütüphane Türkçe Eserler Kısmı, Numara 250.
- Ergin, M. (Haz.). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (1997). *Kitâbü’t-Târih-i Kühnü’l-Ahbâr*, Cilt 1/II. (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (2006). *Füsûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd İslam Devletleri Tarihi 622-1599*. (Haz. Mustafa Demir). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Göde, K. (2000). *Eratnalılar (1327-1381)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hasan-ı Rumlu. (2006). *Ahsenü’t-Tevârih*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hoca Saadeddîn Efendi. (1979a). *Tâcü’t-Tevârih*, Cilt 1. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hoca Saadeddîn Efendi. (1979b). *Tâcü’t-Tevârih*, Cilt 3. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hoca Saadeddîn Efendi. (1979c). *Tacü’t-Tevarih*, Cilt 4. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El-Evamirü’l-Ala’iye fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçukname)*, Cilt 2. (Haz. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kalânîsî. (2015). *Şam Tarihine Zeyl*. (Çev. Onur Özatağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Kemal. (1997). *Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*. (Haz. Ahmet Uğur). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- İbni Tagrıberdi. (2013). *En-Nücümü'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar). (Çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İdris-i Bitlisî. (2008). *Heşt Bihişt*. Cilt 1. (Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş). Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2015). *Has-Bağçede 'Ays u Tarab Nedîmler Şairler Mutripler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaya, K. K.-Tarifci, S. (2021). "I. Haçlı Seferinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Uyguladığı Savaş Taktikleri ve Türk Ordusunun Savaşçılık Özellikleri Hakkında Bir Değerlendirme." *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (6), 55-70.
- Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2017). *At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Mehmed Neşrî. (1987). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*. Cilt 1. (Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Neşrî. (1995). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*. Cilt 2. (Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mikhael Doukas. (2008). *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türkî. (2019). *İbn Ecâ Seyahatnâmesi*. (Çev. Mehmet Şeker). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi (1299-1481) Câmiü'd-Düvel*. (Haz. Ahmet Ağırakça). İstanbul: Akdem Yayınları.
- Özcan, A. (1989). "Akıncı", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 249-250.
- Öztürk, N. (Haz.). *Anonim Osmanlı Kroniği*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şihabeddîn İbn Fazlullah El-Ömerî. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*. (Çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şikârî. (2005). *Karamannâme*. (Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu). İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını.

Tansel, S. (1969). Yavuz Sultan Selim. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Willermus Tyrensis. (2016). Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği. (Çev. Ergin Ayan). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yinanç, R. (1989). Dulkadir Beyliği. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yusuf Has Hacib. (1974). Kutadgu Bilig. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yücel, Y. (1991). Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

DENİZ HÂKİMİYET TEORİSİ KAPSAMINDA 1783 RUSYA’NIN KIRIM’I İLHAKI, KIRIM TATARLARININ ANADOLU’YA GÖÇLERİ VE YENİ BİR TOPLUM İNŞASI

1783 RUSSIA’S ANNEXATION OF THE CRIME, UNDER THE THEORY OF SEA DOMINATION, THE MIGRATION OF THE CRITANIAN TATARS TO ANATOLIA AND THE BUILDING OF A NEW SOCIETY

Ahmet Fethi GÜN¹

Öz

Kırım, geçmişten günümüze kadar Rusya’nın sıcak denizlere inme ve Karadeniz’de ticaret yollarını kontrol etme hedeflerini gerçekleştirme noktasında gerek jeopolitik gerekse jeo-stratejik açıdan önemli bir konumda bulunması hasebiyle Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’ni siyasi ve askeri açıdan oldukça zor bir duruma sokan stratejik bir bölgede bulunmaktadır. Bu bağlamda bu makalede ilk olarak Kırım’ın jeopolitik olarak önemi üzerinde durulacak, tarihsel bağlamda Rusya’nın 1783’te Kırım’ı ilhakının jeopolitik teoriler üzerinden Deniz Hâkimiyet Teorisi kapsamında incelenecektir. İkinci olarak ilhak sonrasında Kırım Tatarlarının uğradığı otorite boşluğu, Rusya tarafından bir takım kolonizasyon uygulamaları ile nasıl doldurulmaya çalışıldığı incelenecektir. Sonrasında Kırım Tatarlarının Anadolu’ya göçleri ve Anadolu’da yeni bir toplum inşasının oluşum süreci ele alınacaktır. Üçüncü olarak Kırım Tatarlarının yerleştikleri bölgelerde milli kimliklerini ve kültürel özelliklerini koruma çabası olarak anayurtlarındaki adet, gelenek ve göreneklerini canlı tutma adına yaptıkları faaliyetlerden Tepreş örneği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırım’ın İlhakı, Kırım Tatarları, Göç, Jeopolitik, Tepreş

Abstract

Crimea has put the Ottoman Empire in a very difficult situation politically and militarily against Russia, due to its geopolitical and geo-strategic position in realizing Russia’s goals of reaching the warm seas and controlling the trade routes in the Black Sea from the past to present. It is located in a strategic area. In this context, this article will first focus on the geopolitical importance of Crimea, and in the historical context, Russia’s annexation of Crimea in 1783 will be examined within the scope of Maritime Domination Theory through geopolitical theories. Secondly, it will be examined how Russia tried to fill the authority vacuum suffered by the colonization practices. Afterwards, the migration of the Crimean Tatars to Anatolia and the formation of a new society in the Crimean Tatars in order to preserve their national identity and cultural characteristics in the regions where they settled, in order to keep their customs, traditions and customs alive in their homeland will be examined.

Keywords: Annexation of Crimea, Crimean Tatars, Migration, Geopolitics, Tepreş

¹ Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, afethi.gun@yalova.edu.tr, ORCID: [0000-0002-1026-3408](https://orcid.org/0000-0002-1026-3408)

Giriş

Coğrafya, bir devletin yalnızca sahip olduğu sınırları değil aynı zamanda bulunduğu konumun durumu onun bölgesel ve küresel ölçekteki güvenlik vasıtalarını da etkileyen politik bir kara parçası olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla bir devletin kara ve denizlerle olan sınırları arasındaki irtibatın görece farklı oluşu, söz konusu devletin karakterine, milli çıkarlarına, ekonomik ve siyasi nabzına yön veren faktörleri doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda jeopolitik, mekana siyasi bir nitelik atfetmekte ve ona başka devletlerin nazarında cazibeli olmasını sağlayan bir takım özellikler yüklemektedir. Kısaca; devletlerin kaderleri, sahip oldukları kara parçasında gizlenmiştir diyebiliriz.

Geçmişten günümüze kadar devam eden Osmanlı-Rus ilişkilerinin başlangıç noktası 15.yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu süreçte Osmanlı ile Rusya arasındaki ilk diplomatik ilişkiler sosyal, ekonomik, siyasi olmak üzere birçok konuda her iki devletin kendi çıkarlarına en uygun olacak şekilde adımlar atmasıyla şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin gücünün zirve olduğu dönemlerde gerek Rusya gerekse diğer devletler ile yapmış olduğu diplomatik girişimler devletin mevcut siyasi kudretini olumsuz yönde etkilememiştir. Ancak 17.yüzyılın sonlarına doğru devletin siyasi mekanizmasındaki çözümler, beraberinde bir dizi yenilgilerin ve kayıpların oluşmasına zemin hazırlayacak nitelikte olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin hayatına yön veren en önemli olaylardan biri de 2. Viyana Kuşatması olmuştur. 2. Viyana Kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Osmanlı Devleti Avrupa'da birçok devletle savaşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birisi de Rusya'dır.

18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşlarda kaybettiği topraklardan merkezi bölgelere doğru gerçekleştirilen kitlesel göç hareketleri açısından oldukça önem arz eden bir dönemdir. Göç hareketleri son iki asırda hem Osmanlı Devleti'ni hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan oldukça zor bir duruma sürüklemiştir(Saydam 1997, 9) Aynı zamanda bu kitlesel göç hareketleri Anadolu'da kültürel bir çeşitliliğin de oluşmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede çalışmamızın amacı, bilinen 1783 Rusya'nın Kırım'ı İlhakı'nı sebepleri ve sonuçları bağlamında anlatmak değildir. Kırım'ın coğrafi ve jeopolitik konumunun, onu Rusya karşısında daha cazibeli ve çekici bir niteliğe büründürdüğünü ve Rusya'nın gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte hedeflerini gerçekleştirme noktasında hayati öneme sahip bir üs konumunda olmasını sağlayacak temel dinamiklerin neler olduğunu açıklamaktır. Bu bağlamda 1783 Kırım'ın İlhakı, jeopolitik teoriler üzerinden Deniz Hakimiyet Teorisi bağlamında incelenecek ve devamında ilhak sonrasında Kırım'da oluşan otorite boşluğunun Rusya tarafından nasıl doldurulduğu ve Kırım Tatarlarına yönelik uygulanan Rus kolonizasyonundan bahsedilecektir. Devamında Kırım'da Rus hakimiyeti altında tutunamayan Kırım Tatarlarının Anadolu'ya göçleri ele alınacak ve bu süreçte Anadolu'da yeni bir toplumun inşasının oluşum süreci incelenecektir. Bu çalışma olayların hem tarihsel bağlamdaki süreçlerinin incelenmesi hem de uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınması açısından multidisipliner bir nitelik taşımaktadır.

Jeopolitiğin Tanımı ve Deniz Hâkimiyet Teorisi'nin Kavramsal Retoriği

Jeopolitik kavramının üzerinde net bir tanımlama yapmak oldukça zordur. Terim, kendi tarihsel ve söylemsel açıdan kullanım şekillerine göre anlaşılabilir. Görece bir tanım yapmak gerekirse, jeopolitik; coğrafyaya siyasi bir nitelik atfeden, mekanı fırsatlar ve riskler açısından politik bir kara parçası olarak tasavvur eden siyasi bir terimdir (Agnew 2003, 65). 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın ilk yarısında bir bilim dalı olarak teşekkül eden jeopolitik terimini ilk defa 1899 yılında İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen kullanmıştır. Genel anlamda bir devlet teorisi olarak, coğrafya ve siyaset arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için kullanılmıştır (Cohen 2015; Signitzer ve Coombs 1992, 33). Alexandros Stogiannos'a göre jeopolitik, mekânsal ve coğrafi bir perspektiften politika üretmenin en kısa yolu olarak ifade edilmektedir. Politika üretmenin bir yolu olarak coğrafya dikkate alındığında, jeopolitiği küresel veya bölgesel olaylardan kaçınmak için siyasette danışmanlık rolüne hizmet etmeyi, bir nevi karar alıcı bir mekanizma konumunda olmayı amaçlayan uygulamalı politik coğrafya olarak tanımlanmaktadır.

Jeopolitik, söylemleri ve temsilleri gerçek olarak görme eğilimindedir. Uluslararası ilişkiler kuramlarından biri olan realizm ve neo-realizm akımlarından fazlasıyla etkilenmiştir. Bu nedenle çoğu zaman söylemler, imlemeler ve imgeler ile oluşturulan hayali coğrafyalar, gerçeğin kendisi olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla gerçek söylemi oluşturmamış, aksine söylemden gerçeğe doğru bir yol izlenmeye çalışılmıştır. Bu gerçeklik algısı da eleştirel jeopolitikte gözden düşmüştür (Tuathail 1996, 12). Bahsedilen hayali coğrafyalar, devletlerin küresel rekabette bir üstünlük yarışı içerisinde olacakları bir platform inşa etmeleri ile ilgilidir. Örneğin, "Ortadoğu, Üçüncü Dünya Ülkeleri, Demir Perde, Şer Eksen" gibi imgesel söylemlerin gerçekten var olduğu algısı yaratılmıştır ve buna göre bir politika oluşturulmuştur. Jeopolitiğin fikir adamları olan Halford Mackinder, Karl Haushofer, Nicholas Spykman gibi askeri zihniyetli akademisyenler, jeopolitiği tamamen uluslararası ilişkilerin, okyanusların, kıtaların, doğal kaynakların, askeri organizasyonun, siyasi sistemlerin ve algılanan bölgesel tehditler ve fırsatların mekânsal düzeniyle nasıl ilişkili olduğuyula ilgilenmektedirler (Derman 2011, 26). Buraya kadar jeopolitiğin kavramsal bir tanımını yaptıktan sonra Deniz Hakimiyet Teorisi'nden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Dünya tarihine baktığımız zaman, denizlerde üstünlük kurma yarışı geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Deniz ve kara mücadeleleri sonucunda Grek antik dünyası ortaya çıkmış, Atinalılar Persler karşısında denizlerde savaşarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir kara gücü niteliğinde olan Roma Devleti, gerek deniz gücüne gerekse ticari güce sahip olan Kartaca'yı mağlup ederek bir imparatorluk kurmuştur (Derman 2011, 26). Modelski'ye göre deniz gücü, denizin kullanımı ve kontrolü anlamına gelir. Yani deniz gücü denizde işlevin tatbik edilmesi olarak ifade edilir. Dolayısıyla donanma gücü kullanılarak mevcut siyasal sistemde önemli bir aktör haline gelinebilir. Bu noktada bir devletin güçlü bir donanmaya sahip olması demek, denizlerde faaliyet gösteren, işlevsel olarak çok yönlü bir niteliği olan büyük ölçekli askeri kuvvet teşkilatlarına sahip

olması demektir. Dolayısıyla deniz hakimiyeti modern küresel siyasi sistemin temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır (Modelska ve Thompson 1988, 35).

Deniz Hakimiyet Teorisi'nin öncü ismi olan Alfred Thayer Mahan'ın (1840-1914) deniz gücü ile ilgili yazdığı belli başlı eserleri, *The Influence Of Sea Power Upon History (1660-1783)*, *The Interest of America In Sea Power- Present and Future*, *The Influence of Sea Power Upon The French Revolution and Empire 1793-1812*, *The Problem of Asia and It's Effect Upon International Policies*'te jeopolitiğin temel dinamiklerini ortaya koyarak jeopolitiği sağlam temeller üzerine inşa etmiştir. Onun jeopolitik tasavvurunun ilham kaynağı, tamamen milliyetçi duygularından ileri gelerek ülkesi olan ABD'yi üstün görme isteği olmuştur. Ona göre ABD güç dengesini gözetererek hegemon bir devlet olması için donanmasının küresel çapta bir etkiye sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda da stratejik olarak önemli bir konumda yer alan deniz üslerinin ve ikmal noktalarının kontrolünün sağlanması gerekmektedir (Defay 2005, 13). Mahan, *Tarihin Akışı Üzerine Deniz Gücünün Etkisi* adlı eserinde, denizlerde hüküm sahibi olmak isteyen devletlerin bir takım özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ulusların deniz gücünü etkileyen başlıca koşulları şu şekilde sıralamaktadır. Coğrafi konum, bununla bağlantılı olarak, doğal ürünler ve iklim dahil olmak üzere fiziksel konformasyon bölgenin genişliği, nüfus sayısı, insanların karakteri ve hükümetin karakteri şeklinde ifade etmektedir (Mahan 1889, 93).

Mahan'ın teorisi İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya gibi ülkelerin devlet politikalarını etkilediği gibi Rusya'nın da milli denizcilik siyasetini bu kapsamda şekillendirmesini sağlamıştır. "*Denizlere hakim olan dünyaya hakim olur.*" sözü, dünya siyasetinde deniz hakimiyetinin oldukça önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü denizlerde faaliyet göstermek karalara nazaran daha kolay ve daha az maliyetli olmuştur. Deniz seyrüsefer istikametinin serbestçe kullanılması demek güçlü bir milli ekonomi politikasının oluşması anlamına gelmektedir. Zira ekonomi için esas teşkil eden mal değişimi yani ticaret, genellikle deniz yolu aracılığıyla yapılmakta idi. Uluslararası ilişkilerde önemli bir konu olan sömürgecilik faaliyetleri ekonomik gelişimin ana unsurlarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla deniz ticaretinin kontrol noktalarını elinde bulundurmak sömürgelerin güvenliğini tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması noktasında oldukça büyük önem arz etmektedir. Sömürgeler ile sömürgeci devletler açısından ham madde/ mamül madde ithalat ve ihracatının deniz yolu ile yapılması deniz hakimiyetinin ekonomik boyutunu oluşturmaktadır (Tezkan 2007, 123).

Kırım'ın Jeopolitik Açından Önemi ve Deniz Hakimiyet Teorisi Kapsamında Rusya'nın 1783 Kırım'ı İlhakı

Devleti canlı bir organizma ile ilişkilendiren Ratzel'in düşünce yapısının temelini büyük oranda Darwin'in "*Türlerin Kökeni*" adlı eseri oluşturmaktadır. Buna göre coğrafi mekan ile devlet arasındaki ilişkiyi inceleyen Ratzel, nasıl ki ekosistem üzerinde var olan tüm canlı varlıkların

hayatlarını devam ettirebilmeleri için doğal bir ortama gereksinimleri varsa, aynı şekilde devletlerin beslenmesi ve yayılıp genişlemesinin ancak yeni alanların ilhakı ile mümkün olacağını iddia etmektedir (Flint 2014, 156).

“Peki, devletlerin gücünü yeni coğrafi mekanlar üzerinde kuracakları hakimiyet belirliyor ise, devletlere küresel rekabette üstünlük sağlayacak bölgeler nereler olabilir? Bu bölgelerde hakimiyet en üst düzeyde nasıl sağlanır?” Ayrıca söz konusu bölgelerde kurulan bu hakimiyet nasıl muhafaza edilir? (Davutoğlu 2001, 77). Görüldüğü üzere bütün bu soru işaretleri kara, deniz ve hava jeopolitiğinin bölgesel ve küresel ölçekte devletlerin siyasi politikalarını doğrudan etkileyen bir faktör olarak gelişmesini sağlamıştır.

Devletin varlığını devam ettirmesinin tek yolunun yeni sahaların ilhakının varlığına bağlı olduğu 18.yüzyıldan itibaren neredeyse bütün küresel güçler nüfuz alanını genişletmek için bölgesel veya küresel güç merkezleri üzerinden dünya hâkimiyetine giden yolu aramışlardır. 18.yüzyılda Rusya'da bu güç mücadelesinde etkin rol oynamak için dış politikasını yayılcı bir siyaset anlayışı üzerinden oluşturarak ülkenin güvenliği ve ekonomik gelişimi için kilit nokta sayılan hedef bölgelere yönelmiştir. Rusya'da hangi idare veya rejim iktidarda olursa olsun bu bölgelere yönelik izlenen politika değişmemiş, sadece dönemin koşullarına uygun olarak yeniden şekillendirilmiştir (Kanbolat 2001, 65). Rusya için bu hedef bölgeleri oluşturan en önemli coğrafi bölge Karadeniz'dir. Peki, genelde Karadeniz bölgesi özelde ise Kırım'ı Rusya'nın nazarında önemli ve vazgeçilmesini mümkün kılmayan etken neydi? Şüphesiz gerek ekonomik gerekse siyasi sebeplerden dolayı Karadeniz'e hâkim olmak ve dolayısıyla Kırım'ı kontrol etmek Rusya için hayati bir önem arz etmekte idi (Vernadsky 1944, 89). Sovyet tarihçilerin aktardığına göre, bunda elbette ki ekonomik kaygıların ağır bastığı ifade edilmektedir. Onlar Karadeniz'de sıcak sulara açılan bir limanın bulunması, Rusya'nın Avrupa ile sağlayacağı dış ticaret imkânlarının oluşması açısından son derece önemli olduğunu ifade etmektedirler. Aynı zamanda Tatarların bölgede kontrol altında tutulması, Güney Ukrayna'daki zengin ziraat kaynaklarına ulaşma noktasında da oldukça büyük önem arz etmektedir (Aslan 2014, 24).

1783 Rusya'nın Kırım'ı işgali, 18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en önemli toprak kayıplarından biri olmuştur. Gerek Kırım'ın jeopolitik konumu gerekse Karadeniz'e kıyısı olan bir bölge olması hasebiyle Rusya'nın tarihi politikası olan sıcak denizlere inme politikası için kullanabileceği en etkili üslerden biri olmuştur. Karadeniz'e hâkim olabilmek için ise öncelikle Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini de sağlam bir zemine oturtması gerekmektedir. Zira Rusya'nın tüm bağlantıları Boğazlar yolu ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda İstanbul, Marmara ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz ile sıcak denizleri birbirine bağlayan önemli bir geçiş yolu niteliğindedir. Dolayısıyla Rusya'nın Akdeniz'deki askeri varlığının devamı Boğazlara bağlıdır. Bu noktada Rusya'nın bu hedefleri gerçekleştirmesi için de Karadeniz'de önemli bir üs konumunda olan bir hayat sahasına ihtiyacı vardır. Bu coğrafi bölge Kırım'dır.

15.yüzyıldan 20.yüzyılın sonuna kadar olan tüm aşamalarda Rusya, kıtanın doğal sınırları boyunca sarmal bir şekilde genişlemeye devam etti. Dünyanın yaşayan, atan ve büyüyen kalbi ve çoğunlukla toprak temelli bir sisteme dayalı olan Rus devlet mekanizması, bundan sonra denizlerde hâkimiyet sahalarını kontrol edebilmesi için öncelikle tam teşekküllü bir donanmaya sahip olması ve deniz gücüne yönelik politikalar üretmesi gerekmektedir (Dugin 2015, 99). Deniz hâkimiyetinin ilk ve önemli bir koşulu olan coğrafi konum itibarıyla Rusya, kuzeyden buzlarla kaplı denizler, güneyde ise Osmanlı hâkimiyetinde olan Karadeniz arasında kalmış ve dolayısıyla sıcak denizlere çıkışı olan hiçbir nokta ile bağlantısı olmayan bir bölgededir. Dolayısıyla ilk etapta Mahan'ın belirttiği ilk koşul olan coğrafi konumun uygunluğu şartı ile uyuşmamaktadır. Ancak zaman içinde bu durum Rusya'nın bir takım girişimleri ile tersi bir duruma evrilecektir. Kuzey kısmında kalan denizler yılın büyük bir kısmında buzlarla kaplı olması, güneyde sadece Karadeniz'in sıcak denizlere çıkışı olması ve bu bölgenin de Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında bulunması, Rusya'nın deniz gücüne ve dolayısıyla deniz ticaretine yönelik politikalar üretmemesine sebep olmuştur. Kısacası 18.yüzyıla gelinceye kadar Rusya'nın Karadeniz kıyılarında denizlerle irtibatını sağlayacak birkaç liman dışında deniz ticareti için kullanabileceği kayda değer bir limanı yoktu. Ancak Rusya için bu durumu tersine çevirecek gelişmelere imza atan siyasi bir lider olan Çar I. Petro tahta geçtikten sonra, ticaret ve deniz gücü için ilk şartın güçlü bir donanma ve büyük limanlara sahip olunması ve sıcak denizlere inmek gerektiğini vurgulayan ilk kişi olmuştur. Zira Çar I. Petro devletinin büyüüp gelişmesi, dünya hakimiyetinin karalara olduğu gibi denizlere de hakim olmaya bağlı olduğunu, sıcak denizlere açılmanın ve deniz ticaretini geliştirmenin son derece önemli olduğunu ifade etmiştir (Keleş 2009, 56). Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Karadeniz ve boğazlar üzerinde mutlak söz sahibi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve onun kontrol ettiği coğrafi bölgelere hakim olunması gerektiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla Çar I. Petro'dan sonra gelen bütün halefler aynı siyasi amacı benimseyerek Rusya'nın ihracatını geliştirmek ve coğrafi olarak ihtiyaç duyduğu denizlerde önemli bir güç olarak varlığını sürdürebilmesi için Karadeniz'e ve dolayısıyla boğazlar yoluyla sıcak denizlere inme politikasını ve bu surette Osmanlı Devleti'ne son verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (BOA 1893, 9).

Mahan'ın “denizlere hâkim olan, dünyaya hakim olur.” şeklinde ifade ettiği sözünün bir başka versiyonunu dönemin Prusya hükümdarı II. Friedrich Wilhelm'in, “Ticarete hakim, hükümdar-ı cihandır. Ticaret-i Bahriye ise kesb-i ehemmiyet etmek isteyen her milletin şerait-i esasiye-i hayatiyesindedir.” şeklindeki görüşü, Rusya'nın büyüüp gelişmesi ve dünya hâkimiyetini elde etmesi için muhakkak deniz yollarına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

Deniz ticareti, ithalat ve ihracat hacminin geniş olduğu ancak az maliyetli bir alışveriş yöntemi olduğu için ülke ekonomisine katkısı da oldukça büyüktür. Yabancı devletler ile önemli oranda ticari ilişkilerde bulunan bir ülkenin deniz seyrüsefer yollarına ve boğazlara hâkim olması ve sınırlarında son bulan yolların uzunluğu o ülkenin sanayisinin ve doğal gelişiminin temelini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla bu bağlamda Kırım, geçmişten beri Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı "sıcak denizlere inme" politikasının ilk aşamasını oluşturan stratejik bir konumdur. Zira Osmanlı-Rusya arasında meydana gelen gerginliklerin ana damarı Rusya'nın izlediği bu ideolojiden kaynaklanmakta idi. Çünkü Kırım Rusya için Akdeniz ve ötesine hâkimiyetin ilk basamağını oluşturmaktaydı. Bu noktada özellikle Sivastopol limanı dikkat çekmektedir. Sivastopol limanı, Rusların Karadeniz hattı üzerinden Akdeniz sularını ve ötesini kontrol etme arzusunun sembolü olarak görülmekteydi. Dolayısıyla gerek Kırım gerekse Kafkasya'nın jeopolitik konumu, bölgede hüküm sürmek isteyen kuvvetlerin karşı karşıya gelmelerinde göz ardı edilmeyecek derecede önemlidir. Geniş Kıpçak stepleri ile Slav memleketlerinin Karadeniz yoluyla Akdeniz havzasına açılmasının tek yolu Kırım'ın elde tutulmasına bağlıdır. Dolayısıyla böyle bir amaç için Kırım, tek üs niteliğindedir (Türkdoğan Uysal 2014, 187). I.Petro, Rusya'nın doğu siyaseti ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir.

"Mümkün olduğu kadar İstanbul'a ve Hindistan'a yaklaşmak, buralara hükmeden dünyanın hâkimi olur. Bu nedenle kah Türklere, kah İran'a karşı sürekli savaşlar yapmak, Karadeniz'de deniz inşaat tezgahları yapmak, bu denizle Baltık Denizi'ni ele geçirmek, İran üzerinden Basra Körfezi'ne kadar nüfuz etmek, mümkünse Suriye üzerinden doğunun eski ticaretini yeniden tesis etmek ve Hindistan'a kadar ilerlemek."

Görüldüğü üzere Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi Rusya üzerinde de oldukça etkili olmuş ve Rusya'nın bu bağlamda politikalar üretmesine zemin hazırlamıştır. Zaten büyük bir kara parçasına hâkim olan bir devletin, denizlere de hâkim olmaması düşünülemezdi. Mackinder Kara Hâkimiyet Teorisi'nde dünya üzerinde var olan devletleri kara ve deniz olarak kategorize ederek hâkim oldukları güç merkezleri üzerinden politikalar üretmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Doğu Avrupa'ya hükmeden bir kara devleti olarak Rusya, zamanla diğer bölgeleri de kontrol altına alarak hem insan kaynağı açısından hem de ekonomik açıdan zenginleşeceğini, kalp sahasını genişlettikçe deniz gücünü de arttıracığını, dolayısıyla denizlere de hâkim olacağını belirtmiştir. Rusya'nın Kırım'la ilgilenmesinin ekonomik sebepleri olduğu kadar siyasi ve psikolojik sebepleri de vardır. Çünkü Moskova 13.yüzyıldan beri bölgede yaşayan Tatarların askeri harekâtından ve Tatarlara olan siyasi bağımlılıktan dolayı hayli zarar görmüştü. Rusya için Tatarlar, sınırlarındaki düşman kâfir güç unsurlarını temsil etmekteydi. Dolayısıyla Rusya'nın içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak ve siyaseten bağımsız hareket etmek isteyen bir devlet olması için de sınır boylarındaki Tatarların ortadan kaldırılması ve cezalandırılması, Müslüman Tatarlara karşı duyulan öfke ve nefretin de tatmin edilmesi açısından son derece önemliydi (Fisher 1970, 121). Sonuç olarak, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmış ve hem Rusya hem de Osmanlı Devleti tarafından tanınan Kırım'ın bağımsızlığı uzun sürmemiştir. Ve hanlığın 1783 yılında Rusya tarafından ilhakı gerçekleşmiştir (Sertkaya 2006, 190). Bunun sonucunda 9 Ocak 1784 yılında Osmanlı ile Rusya arasında Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanarak Rusya'nın Kırım'ı ilhakı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş oldu. Araştırmanın ana maddelerinden biri olan Deniz Hâkimiyet Teorisi, Kırım'ın

Ruslar tarafından ilhak edilmesi ile vücut bulmuştur. Zira devletin varlığı ve yayılıp genişlemesi, yeni yerlerin işgal edilmesine ve buralarda sosyal, ekonomik, siyasi açıdan bir otorite kurmaya bağlı olduğunu idrak etmiş olduk. Aynı şekilde Rusya'nın kara bölgelerde olduğu kadar deniz yollarına da hâkim olması ve bu suretle Kırım'ı şu veya bu sebeple ilhak etmesi, bölgede otoritesini ziyadesiyle güçlendirmiştir. Kırım üzerinden diğer deniz seyrü sefer güzergâhlarının da yolu bu sayede açılmış olmuştur. Bu çerçevede Kırım'ın ilhakının Deniz Hâkimiyet Teorisi kapsamında okunması, gerek tarihsel bağlamda gerekse uluslararası bağlamda devletlerin çeşitli güç merkezleri üzerinden bölgesel ya da küresel bir platformda hegemon bir güç haline gelmek istemelerinde ve otoritelerini mevcut bölgede sağlamlaştırdıktan sonra tekrar yeni sahalarda yayılma politikaları yapmaları noktasında önemlidir.

Kırım İçin Kolonizasyon Dönemi ve Anadolu'ya Yapılan Göçler

Kırım Tatarları, Osmanlı hâkimiyeti altında uzun yıllar huzurlu ve istikrarlı bir şekilde hayatlarına devam etmişlerdir. Ancak 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından ilhak edilerek bu huzur ve istikrar ortamı bozularak yerini Kırım Tatarları için kaos ve endişe dolu günlere bırakmıştır. Rusların Tatarlara yönelik uyguladığı acımasız politikalar Kırım Tatarlarının vatanlarını terk etmelerine ve gittikleri yerlerde de ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarla karşılaşmalarına sebep olmuştur.

Bu noktada Çarlık ilk etapta Kırım'ın demografik yapısını değiştirmeyi hedef alan çift yönlü bir siyaset izlemiştir. Kırım'dan Müslüman olan Tatarları muhtelif yerlere göç ettirmiş, daha sonrasında da bu bölgeye dışarıdan Rus, Kazak, Alman gibi Müslüman olmayan çeşitli milletlerden unsurlar yerleştirerek bölgenin etnik ve dini yapısını tamamen değiştirmeyi amaçlamıştır.

18.yüzyılın sonlarından itibaren Kırım'ı ziyaret eden bir grup seyyah, Rus kolonizasyonunun II.Katerina dönemi ile başladığını ve bu kolonizasyon sürecinin mevcut feodal yapıyı destekler nitelikte bir yapı arz ettiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu durum tarımsal faaliyetler açısından da olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Ayrıca bu seyyahlar kolonizasyon sürecinin temel amacının vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik olduğunu vurgulamışlardır (Başer 2010, 201). Her ne amaçla olursa olsun Kırım halkı, kendi öz vatanında yersiz yurtsuz bir konuma düşmüştür. Ardı arkası kesilmeyen Rus politikaları, Tatarları gerek psikolojik olarak gerekse sosyolojik olarak içinden çıkılmaz bir sorunlar yumağına itmiştir.

Rusya Kırım'ı tam bir Rus-Slav ülkesi haline getirmeyi amaçlamıştır ve bu çerçevede Kırım'ı güneye doğru yayılmak için bir sıçrama tahtası olarak görüyordu. Dolayısıyla bu bölgedeki Müslüman halkın varlığı Rusya'nın bu politikasını gerçekleştirmesinde büyük bir engel teşkil etmekteydi. Yapılması gereken şey ise, öncelikle Kırım'daki uzun yüzyıllara dayanan Türk-İslam izlerinin sistematik bir şekilde yok edilmesine yönelik uygulamalardı. Bu bağlamda bölgede birçok yerin adı özellikle köken olarak Yunancaya dayanan yeni isimler ile değiştirildi. Örneğin Akmesid "Simferepol", Gözleve (Kezlev) "Yevpatoriya", Kefe "Feodosiya" gibi isimlerle değiştirilmiştir.

Bu arada eski bir Kırım Tatar köyü olan Akyar'ın üzerinde kurulu olan deniz üssü de "Sivastopol" adını almıştır. Bundan başka ülkenin bağlı olduğu eyaletin adı, antik çağlarda yaşayan "Taur" veya "Tavr" halkına istinaden "Tavrida" şeklinde değiştirilmiştir. Böylece Kırım'ın tamamen Rus olmasa da Hristiyan ve Ortodoks bir yapısı olduğu ve burada bulunan Türk-İslam topluluklarına bölgeye sonradan gelen işgalciler izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Kırım Hanlığından, Osmanlılardan ve daha eski zamanlardan kalma Türk-İslam devletlerine ait bütün tarihi eserler büyük bir tahribata uğratılmıştır.

1861'e kadar olan dönemde Rusya'da serflik sisteminden dolayı istenilen sayıdaki insanı istenilen bölgelere yerleştirmek kolay değildi. Bundan dolayı Balkanlardan İtalya ve Almanya'ya kadar ne kadar Hristiyan unsur varsa Kırım'a getirilmiştir. Hatta Çariçe II.Yekaterina'nın kocası ve dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Grigoriy Potyomkin, Kırım'a İngiltere'den getirilecek suçluların yerleştirilmesi teklifini bile yapmıştı. Sonuç olarak İngiltere'de ne kadar mahkum ve sabıkalı varsa Kırım'a yerleştirilecek ve bölgenin "Detatarizasyonu" bu şekilde sağlanmış olacaktır. Burada nüfusun niteliği dahi göz ardı edilerek sırf hristiyan unsurlar oldukları için Yeşil Ada'nın asıl kimliğinin yok edilmesinde oldukça etkili rol oynayacaklardır.

Bu kapsamda Kırım'a iskan edilen yerleşimcilerin nüfusunu Robert Lyall şu şekilde açıklamıştır. 1164'ü erkek ve 1561'i kadın olmak üzere toplamda 2725 Bohemyalı ve çingene; kraliyet tarafından iskan edilen yerleşimciler, 4861'i erkek 3397'si kadınlardan olmak üzere toplam 8258 kişi; soylular tarafından yapılan iskanlarda, 1987'si erkek 1672'si kadın olmak üzere toplamda 3659 kişi, Ortodoks dinine mensup kişilerden yerleştirilenler, 1165'i erkek 586'sı kadın olmak üzere toplam 1751 kişiden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra, Karadeniz Kazak askeri birliklerine mensup 5803 Kazak askeri de Kırım'a yerleştirilenler arasındadır. Aynı zamanda kraliyet bünyesinde çalışacak hizmetlilerden oluşan 89'u erkek 33'ü kadın olmak üzere toplamda 122 kişi dini görevli ve kraliyet hizmetlilerinden 382'si erkek 270'i kadın olmak üzere 652 kişi Kırım'a iskan edilen gruplardan biridir. Bunların dışında bir de Osmanlı Devleti'nden alınan Anapa kalesi civarında bulunan Nogaylardan 4331'i erkek 3593'ü kadın olmak üzere toplamda 7924 kişinin Kırım'a iskan edildiği görülmektedir. Kırım nüfusunun 157.133 kişi olduğu düşünülürse toplam iskan edilen nüfusun 25071 kişi olduğu görülmektedir. Bu durum Çarlık Rusya'nın Kırım'ın demografik dengesini nasıl değiştirmek istediğini kanıtlar niteliktedir (Lyall 1824, 416). Bu uygulamalar sonucunda bölgenin asıl nüfusu farklı etnik unsurlar dahil edilerek bu potada eritilmeye çalışılmıştır. Tatar kimliğine yönelik uygulanan bu saldırı, onların zaman içerisinde kendi öz benliklerini kaybetmelerine ve gerek dinlerini gerekse milli kimliklerini yavaş yavaş kaybetmeleri ile sonuçlanmıştır.

Kırım'da meydana gelen Rus kolonizasyonunun demografik, ekonomik ve kültürel boyutları birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu bağlamda Barker'in "Kırım'ın verimli ovalarının Ruslardan daha medeni ve daha çalışkan Avrupalılarca kolonileştirileceği zamanlar da gelecektir." şeklindeki ifadeleri kolonizasyonun sadece kültürel alanda değil ekonomik olarak da devam edeceğini vurgulamıştır

(Barker 1855, 161). Kırım Tatarlarının karşılaştığı bir başka sorun, ülkeye iskan edilen Slav ve gayrimüslim unsurların yanı sıra Kırım Tatar köylerinden yerli halkın özel mülkiyetinde bulunan toprakların Ruslarca el konulmasıydı. Dolayısıyla gerek bölgeye yapılan nüfus nakli ve ekonomik sorunlar gerekse yabancı bir toplumun baskısından kaynaklanan dini, idari ve psikolojik sıkıntılar, Kırım Tatarlarının kitleler halinde vatanlarını terk etmelerine sebep olmuştur. Bu göçler kitleler halinde Osmanlı ülkesine doğru yapılmıştır. 1783'te başlayan ilhakı takip eden 150 yıl boyunca bu kitlesel göç hareketleri kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. XIX. yüzyılda zirveye ulaşan göç hareketleri XX. yüzyıla gelindiğinde Kırım'da kalan Kırım Tatarlarının sayısının kat kat üzerindeydi.

Hayati Bice'ye göre Kırım Türk Tatarlarının 1783'te Kırım'ın Ruslar tarafından işgalinin ardından Anadolu'ya doğru yapılan göç hareketleri, muhtemelen Osmanlı topraklarına yapılan ilk Müslüman göç olarak nitelenmektedir (Bice 1991, 307). Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra başlayan göç hareketleri sırasıyla 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1788 tarihlerinde meydana gelen Osmanlı-Rus savaşları neticesinde kitleler halinde çoğunlukla Anadolu'ya ve Balkanlar'a olmak üzere sair zamanlarda gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu tarihler arasında en büyük göç hareketi, 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. İlhaktan sonra Kırım Tatarları ve Bucak'ta yaşayan çoğunluğu Müslüman olan Nogaylar 1812'den itibaren Kuban'a ya da Tuna nehrinin güneyinde bulunan Dobruca ve çevresine yönelmişlerdir. Göçmenler Tuna nehrinin karşı tarafına geçerek kendilerini Rus baskısı altından kurtarmaya çalışmışlardır. Göçler genellikle Anadolu'da Ankara, Konya, Eskişehir, Adana, Edirne, Aksaray, İstanbul, Kayseri, Kırıkkale vs. gibi şehirlere yapılmıştır. Mezkûr vilayetlerin bazı belli başlı ilçeleri Tatarların iskânı için kullanılmıştır. Genellikle Sünni Müslüman olan Tatarlar mezhep olarak Hanefî fihhına tabi olmuşlardır. Kırım'dan Osmanlı topraklarına doğru göç başladığında Osmanlı Devleti'nin göç eden kitleler için hâlihazırda yasa ve yönetmeliklerle belirlenmiş bir göç ve iskân politikası henüz bulunmamaktaydı. Gelen göçmenler sultan ve halifenin sancağına bağlı buldukları için herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmadan kabul edilmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti, siyasi ve dini niteliği gereği Rus zulmünden kaçan mazlumlara gerek askeri ve ekonomik, gerekse sosyal ve kültürel gerekçelerle yardım elini uzatmıştır (Yakut 2015, 78).

Görüldüğü üzere Rusya'nın Kırım Tatarlarına yönelik uyguladığı bu kolonizasyon çalışmaları Deniz Hâkimiyet Teorisinin başka bir ayağını oluşturmaktadır. Teorinin şartlarından biri olan hükümetin karakteri, yeni sahalar ilhak etme ve yeni bir kontrol mekanizması oluşturmada istekli olup olmaması açısından önemlidir. Devletin çeşitli uygulamalar ile –kolonizasyon, göçe zorlama vd.- dolaylı yoldan yeni bir coğrafi mekan elde etmesi ve burayı tamamen kendi hâkim güç unsurlarına göre sistematize etmesi genişleme politikaları noktasında da son derece önemlidir. Rusya, ezelden beri Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olan, buralarda bir kontrol mekanizması oluşturmak isteyen bir devletti. Dolayısıyla devletin karakteri, yerinde sayan, sınırları içerisinde kalmakla yetinen, içe dönük bir yapıya sahip değildi. Tam tersine, sınırlarını olabildiğince genişleterek varlığını daha da

kabul ettirmek ve küresel ölçekte ön planda olmak isteyen ülkelerden biri idi. Bu suretle geniş bir kara yelpazesine sahip olan devlet, denizlerde de aynı ölçüde güçlü ve sınırsız olmak zorundaydı.

Anadolu'da Yeni Bir Toplum İnşası

Birçoğu Dobruca bölgesine iskan edilen göçmenlerin büyük çoğunluğu sıhhi ve ekonomik koşullar başta olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı göç sırasında bazı sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Ancak Sadaret, Mart 1793'te Tuna nehrinin karşı kıyısına göç eden göçmenlerin içinde buldukları zor durumu tespit ederek bunların vakit geçirilmeden nakil ve iskanları doğrultusunda kararlar almıştır. Elbette ki bu süreç gerek Osmanlı Devleti gerekse göçmenler için çok zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Göç esnasında meydana göçmenlerin karşılaştığı zorluklar, özellikle kadın ve çocukları derinden etkilediği tartışılmaz bir gerçektir. Aynı zamanda Tatarların yerleştikleri bölgelere entegrasyon süreçleri, bölge halkının göçmenlere karşı tavrı ve tutumu, her iki halk için belli başlı problemlerin başında gelmektedir. Osmanlı yönetimi bu hususta her iki milletin oryantasyonu için bazı fedakarlıklarda bulunmuştur. Nitekim uzun süren savaşlar neticesinde sürekli insan gücü kaybeden devlet, yeni bir askeri güç unsuru olarak Kırım'dan göç eden Tatarlardan yararlanmıştır. Tatar halklarının evvelden beri devlete ve dine karşı olan sadakatleri, bu hususta önemli vazifeler almalarını sağlamıştır. Ayrıca askeri güç unsuru olabilecek bazı zengin Tatarlar, Anadolu'da muhtelif şehir ve kasabalara yerleştirilerek buraların gerek güvenliğine gerekse bölge ekonomisine ciddi katkı sağladıkları arşiv kayıtlarında mevcuttur. Kalgaylık vazifesi ile orduda görev yapmış olan Bahadır Giray'ın yanında bulunan binden fazla hanenin Bursa ve Balıkesir civarında bulunan Mihaliç ve Kirmast kasabalarına iskan edilmeleri hoş karşılanmamış ve bu topluluk 1810-1811 tarihlerinde meskun buldukları yerlerden alınarak başta Edirne olmak üzere civar bölgelere yerleştirilmeleri istenmiştir. Mevcut iskan politikalarında gözetilen bir başka husus da, yeni bir toplum inşasında yerli halk ile devlet arasındaki ilişkinin aynı ölçüde göçmenler ile de sürdürülmesi amaçlanmıştır. Göçmenlerin ötekileştirilmemesi ve dışlanmaması için devlet adına bazı görevlerde vazifelendirilerek hem göçmenlerin devlete karşı olan bağlılığını kuvvetlendirmek amaçlanmış hem de bu sayede devlet sosyal, ekonomik ve askeri açıdan devlet yeni bir insan kaynağı elde etmiş oldu.

Osmanlı Devleti yine insan kaynağı ihtiyacını sağlamak üzere 1826'da Silistre'de iskan edilen göçmen Tatarların yanı sıra Kazaklardan ve Türklerden oluşan sipahi birliği de oluşturarak orduya önemli ölçüde asker kazandırmış oldu. Oluşturulan bu askeri güç 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda görev yapmıştır (Karpas 2003, 109).

1806-1812 Osmanlı-Rus harbi sırasında Kırım'dan çok sayıda Tatar kabilesi, düzensiz bir şekilde Anadolu'ya göç etmişlerdir. Başlangıçta Osmanlı Devleti, 1813'te gelen bu göçmenleri bugün Sakarya'da bulunan Karasu bölgesine iskânlarını kararlaştırmıştı. Ancak öncesinde Karahisar-ı Sahip (Afyon) Sancağı Barçınlu Nahiyesi'nde bugün Eskişehir'e bağlı Han ilçesinde yerleşmiş olan Tatarlar, Cihanbeyli Aşireti Alişan Beyzade Halil Bey ile Ömer Bey'e ait 20 bin kuruştan fazla değere sahip

olan malları ve mülkleri gasp etmeleri bölgede ciddi bir güvenlik sorunu ortaya çıkarması üzerine bölgenin yerel yöneticileri göçmenlerin kontrol altında tutulması ve Karasu vilayetine nakledilmesini talep etmişlerdir.

Osmanlı Devleti geride bütün emval ve emlakını bırakıp Anadolu'ya göçüp gelen Tatarları başta çeşitli vergilerden muaf tutmuştur. Geldikleri yer ile duygusal olarak bağlarını tam olarak koparamamış olan Tatarlar için yerleştikleri bölgede bir anda çeşitli sorumluluklar altına girmek, ekstra bir yük yüklenmelerine sebep olacaktı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, göçmenlerin yerleştikleri bölgeye tam olarak uyum sağlamadan, onları hiçbir şekilde vergi mükellefiyetinden saymamıştır. Hatta dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim zamanında öşür ve ağnam vergisi dışında kendilerine verilen bütün imtiyazları devam ettirilmiştir. Ancak zamanla devletin içine düştüğü ekonomik buhranlar ve uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle tükenen gelir kaynaklarını sağlamak adına, gerek Anadolu'ya gerekse Balkanlar'a yerleşen ve buralarda tarım ve ziraat ile uğraşan Tatarlardan vergi alınması gündeme gelmiştir.

1783'ten sonra Osmanlı topraklarından çoğunlukla Dobruca, Köstence ve çevresindeki köy ve kasabalardaki kullanılmayan miri arazilere yerleştirilen Tatarlar, burada üretici konuma getirilerek bölge halkı ile kaynaşmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1828 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve sonrasında takriben 200 bin Kırım Tatarı göç etmek zorunda kalmıştır. (Gözyayın 1948, 43)Göç eden kitlelerin bir kısmı önceden Rumeli'de iskana tabi tutulurken, diğer bir kısmı da Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Göçmenlerin kayda değer bir çoğunluğu Eskişehir'in Çifteler ilçesinin Başyurd mevkiisini mesken tutmuşlardır. Önemli bir çoğunluğu da İstanbul ve çevresine gelmişlerdir. 1845'te İstanbul'a iskanı sağlanmamış Şahin Giray Bey ve Cena Mefer ailelerine mensup olduğu bilinen 43 hane, Mihaliç kazası Uluabad köyünün kullanılmayan boş arazilerine iskan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu sayede boş arazilerin göçmenler tarafından ekilerek üretimi arttırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede Uluabad köyüne iskan edilenlere ilk olarak ev yapılması, zirai faaliyetler için tarla ve tohumluk temin edilmesi, alet ve edevat sağlanması gibi imkanlar tanınmıştır.

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti pek konuda kanun ve düzenleme çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte göçmenlerin nakil, iaşe, barınma, iskan ve üretici duruma getirilmeleri gibi birçok konuda kurumsal ve yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Zira ülkeye bir anda yüz binlerce göçmenin girmesi, başta sağlık olmak üzere iaşe ve barınma sorunlarını meydana getirmiştir. Bu sorunları çözmek üzere geniş kapsamlı bir organizasyona ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu noktada yönetim, Tanzimat'a kadar çeşitli göç hadiselerine maruz kalmış olan sınır vilayetlere bazı talimatlar göndererek bu sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır. Ancak her ne kadar devletin hepsine yetişemediği durumlar olduysa da bu noktada göçmenler, yönetime bizzat başvurarak yardım talebinde bulunmuşlardır.

Kırım Savaşı esnasında kitleler halinde gelmeye başlayan göçmenlerin, iaşelerinin ve iskanlarının organize edilmesi vazifesini Ticaret Nezareti üstlenmiştir. Nezaret, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak olan bir talimatname hazırlayarak bürokrasiyi işletmiştir. Aynı tarihlerde İstanbul'da kurulan Şehremaneti (16 Ağustos 1854), belediye ve maliye sorumluluklarının yanı sıra, gelen göçmenlerin içlerinde fakir olanlarının gemi nakliye ücretlerinin ödenmesi, geçici olarak iskân edilecek olan yerlerin tespiti ve düzenlenmesi, yevmiye tahsisi, yiyecek, giyecek, ev eşyası, kışlık odun kömür gibi bütün insani ihtiyaçların karşılanması için Anadolu'ya ve Rumeli'ye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (Ortaylı 1985, 67).

Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân edilen Kırım Tatarları, iskân edildikleri bölgeleri kendilerine uygun görmeyerek değiştirmek istemişlerdir. Nitekim, suyu ve havasıyla imtizaç edemedikleri gerekçesiyle başka bölgelerdeki akrabalarının yanına ya da geriye dönmüşlerdir. Örneğin, Saruhan (Manisa) Sancağı'nın Turgutlu ve Güzelhisar kasabalarına iskân edilen Kırım göçmenler, Ağustos 1861 tarihinde Osmanlı Devleti'ne buldukları yere uyum sağlayamadıklarını öne sürerek bir şikayet dilekçesi vermişlerdir. 1890'lı yıllarda göç eden Kırım Tatarlarının büyük bir çoğunluğu, Eskişehir, Ankara ve Konya gibi İç Anadolu şehirlerine iskan edilmişlerdir. Göçler 1900'lü yılların başına kadar küçük kitleler halinde devam etmiştir. Bunda Türk Dünyasının önemli şahsiyetlerinden İsmail Bey Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinde Kırım'dan göçleri önlemeye yönelik yazıları oldukça önemli bir rol oynamıştır (Agayef 1912, 181).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, tüm zorluklara rağmen göçmenlerin Anadolu'ya yerleşip kendilerine yeni bir hayat kurabilmeleri için onlara devletin bütün imkânlarını sunmuştur. Yeni bir toplum ve yeni bir yurt elbette ki göçmenler üzerinde sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak bir takım etkiler bırakmıştır. Yerli halk ile olan uyum süreci, bu zorlukların en başında gelmektedir. Şüphesiz, geldikleri yer ile yerleştikleri yerlerin birbirinden farklı ve uzak olması, göçmenlerin duygusal olarak kendilerini aciz ve sahipsiz hissetmelerine olmuştur. Zaten göç, başlı başına zor ve meşakkatli bir olgudur. Göçe maruz kalan insanlar da bu zorlukların ve sıkıntıların üstesinden sosyal ve psikolojik olarak gelmeleri elbette ki zaman alacaktır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da yeni bir toplum oluşturma süreci de pek çok zorluklar ve problemler ekseninde olmuştur. Hali hazırda göçe dair bir yasal kural ve kaidelerin olmayışı, onların hangi kapsamda iskân edilip üretici konuma getirilmeleri noktasında problemlere sebep olmuştur. Ayrıca Rusya ile bir türlü bitmeyen savaşlar doğal olarak devleti de ekonomik ve psikolojik olarak yormuştur. Neticede Anadolu'ya gelen göçmenler, çeşitli vilayetlere yerleştirilmiş ve süreci en kolay şekilde atlatabilmeleri için de Osmanlı yönetimi tarafından devletin bütün imkânları göçmenler için kullanılmıştır.

Kırım Tatarlarının Milli Kimliklerini Muhafaza Etme Adına Anadolu'da Yürüttüğü Faaliyetler: Tepreş Örneği

Kültür, bir milletin zaman içerisinde birlik ve beraberlik sonucu oluşan ortak temel değerleri ifade eden canlı bir olgudur. Yaşam tarzı, adet, gelenek, görenek vs. olgular toplu ve yerleşik yaşam sonucu oluşan birtakım değerler bütünü oluşturur. Aynı zamanda birlikte oluşturulan bu değerler bütünü, bir toplumun başka toplumlar arasında ayırt edici özellikler taşımasını sağlayan sosyolojik bir olgudur. Genel olarak, bizim hayat karşısında takındığımız tavır, dünyayı algılayış biçimimiz ve bu bağlamda kendimizi ifade ediş şeklimizdir(Kaplan 1996, 40) Yani bir toplumun tarihsel süreç içerisinde ürettiği ve nesilden nesile aktardığı her türlü maddi ve manevi değerler bütünü kültür olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda kültür, bir toplumun hem kimliğini şekillendirir hem de çeşitli insan topluluklarını ortak bir paydada birleştirerek millet kavramının doğuşuna hizmet eder (Bayraktar ve Saçkesen 2012, 29).

Milli ve dini bayramlar, kutlamalar, şenlikler gibi kültürel etkinlikler, toplumda birlik ve beraberliği sağlamlaştıran önemli değer yargılarımızı oluşturur. Bütün toplumlarda inşa edilen bu değerler toplumda barışı tesis etmek adına çok önemli bir işleve sahiptir. Mesela Türk topluluklarında geçmişten beri yaşatılan gelenekler, bayramlar, şenlikler büyük bir coşkuyla kutlanarak halkın birlik ve beraberlik duygularını güçlendirmektedir. Özellikle yılın ilkbahar ve yaz aylarında belirli günler ve haftalarda neredeyse her toplum ve millet tarafından kutlanan bahar şenlikleri toplum bireylerini kaynaştırıcı, birlik ve beraberliğin yoğun olarak yaşandığı önemli günlerdir. Her toplum kendi kültür ekseninde bu bayramları kutlayarak milli kimlik ve kültürlerini canlı tutmaya çalışmaktadır.

Genel olarak yılın belirli gün ve aylarında baharın gelişini kutlamak için oluşturulan bu organizasyonun Türk Dünyası'ndaki karşılığı Nevruz'dur. Nevruz, her yıl Mart ayının 21'inde birçok kişinin katılımıyla kutlanan bir şenliktir. Geçmişten beri doğa ile iç içe yaşayan ve toprağı 'ana' olarak nitelendiren Türkler, doğanın yeniden uyanışını ve toprağı olan sevgilerini ve bağlılıklarını büyük bir coşku içinde kutlamaktadırlar. Yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul edilen Nevruz, doğa ile insanların yeniden buluşmasını ifade eden bir semboldür (Bayraktar ve Saçkesen 2012, 29).

Günümüzde ise Nevruz'un bir benzeri olan ve baharın gelmesi ile beraber Anadolu'ya gelip yerleşen Kırım Tatarlarının her yıl belirli tarihlerde binlerce kişinin bir araya gelerek kutladığı bahar bayramlarından biri de Hıdırellez'den sonra kutladıkları Tepreş'tir. Kırım Tatar Türkleri her yıl Tepreş Şenliklerini büyük bir coşku ile kutlamış ve bu kutlamaları belirli bir takvime bağlamışlardır. Bugün Kırım Tatar Türklerinin Anadolu'da yoğun olarak yaşadıkları Eskişehir'de bu geleneklerini sürdürmekte olduğunu görmekteyiz (Bayraktar ve Saçkesen, 2012). Anadolu'da milli bir kültürün yansıması olarak vücut bulan Tepreş şenlikleri, Sivrihisar'a bağlı Kaymaz kazasının Karakaya köyünde her yıl düzenli olarak yapılmaktadır. Şenlik zamanında Eskişehir ve civar vilayetlerden binlerce kişi gelerek kutlamaya katılmaktadır. Aynı şekilde Konya ve ilçelerine iskan edilen Kırım

Tatarları da her yıl Tepreş şenlikleri düzenleyerek baharın gelişini karşılamaktadır(Ersoy 2008) Bununla birlikte Tepreş, sadece Kırım'da yaşayan Kırım Tatar Türkleri arasında kutlanmadığı da bilinmektedir. İlginç olan kısım ise Tepreş'in Kırım Tatar Türkleri tarafından sadece Türkiye'de kutladıkları bir bayram olmasıdır. Yani Filiz Tutku Aydın'ın aktardığına göre; Kırım'da Tepreş adetinin olmadığı, bunun yerine Eylül ayında Derviza adı verilen hasat bayramı kutlandığı" ifade edilmektedir. (Aydın 2000)' *'Demek ki Tepreş, diasporadaki Kırım Tatarlarının diasporadaki hayatlarına ait ve diasporada kültürlerini devam ettirmek amacıyla yaşattıkları bir ritüeldir ve böyle özel bir önemi vardır. Tepreş, Kırım Tatar tarihinin ve kültürünün ayrı bir zenginliğidir, kuşkuşuz Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları için de ilginçtir.*'' şeklinde ifade etmektedir (Aydın 2000, 11).

Tepreş şenlikleri, tepreş duası ve Türk Tatar milli marşı ile başlamaktadır. Bu aynı zamanda tepreşin milli niteliğinin yanı sıra dini niteliği ile Kırım Tatarlarının Müslüman kimliklerine gönderme yapmaktadır. Din faktörü Kırım Tatarları arasında birleştirici bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, bu şenlikler, dini kimliklerin yanında Tatarların diasporada yaşadıklarının temel bir göstergesi olarak çift kimlikli bir yapı ile de ön plana çıkmaktadır. Zira Tepreş meydanında kullanılan bazı sembolik göstergeler, Kırım Tatarlarının bu noktada taşıdıkları çift kimlikli yapılarını gözler önüne sermektedir. Bunda amaç, hem anavatan Kırım'a ait bir bağlılığın bir göstergesi olarak Kırımlılığa, hem de Türkiye'deki Türklüğe yönelik yapılan göndermeler, tepreş şenliklerinin gerek Kırım'a gerekse Türkiye'ye bakan cihetinin iki farklı göstergesini ortaya koymaktır (Ersoy 2008, 21).

Bilindiği üzere Türklerin baharın gelişini kutladıkları esas bayram 21 Mart'ta düzenlenen Nevruz'dur. Kırım Türklerinin Nevruz dışında hep bir araya gelerek faaliyet gösterdikleri bir diğer adet de hıdırellezden bir hafta önce halkın toplu bir şekilde kırlara eğlenmeye çıktıkları yavuryüzüdür (Çay 1988). Anadolu'da tepreş şenliklerinin organize edilmesinde Kırım Derneği'nin önemli bir rolü vardır. Ayrıca Kırım ile ilgili medya ve iletişim kanalı ile faaliyet gösteren aylık olarak çıkan Emel dergisi de oldukça etkilidir. Emel dergisinin tepreşin kutlandığına dair yaptığı bir haber;

"Türkiye'deki Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri'nin düzenledikleri tepreçler, hemşehrilerimiz arasında büyük ilgi gördü. Baharın gelişini kutlamak adına yapılan kır eğlenceleri olan tepreçlerde, hemşehrilerimiz beraberinde getirdikleri geleneksel aşlarını ve şöyn kazanlarda pişen çiğböreklerini hep beraber yediler, Kırım yırların yırladılar, Kırım..." (Bayraktar ve Saçkesen 2012, 30).

Tepreş şenliklerinde halkın büyük bir ilgi ve merakla beklediği an "Kalakay Tıgırtmasıdır." Kalakay, mayasız hamurun yağ ve süt ile yoğurulması sonucu yapılan kalın bir ekmek türüdür. Tatarca'da yuvarlanmak anlamına gelen Tıgırtmak, tekerlek şeklinde yapılan ve pişmeden önce üzerine çizikler ve desenler yapılarak hazırlanan bir çeşit ekmektir. Tepreş başlamadan önce kalakay ekmeği bir beze sarılarak yuvarlanır. Eğer ekmeğin çizgili tarafı havaya bakacak şekilde düşerse, halk arasında o senenin mahsülünün bol ve bereketli olacağına inanılır. Bundan dolayı şenliğe gelenler

Kalakay ekmeğinden bir parça alabilmek için birbirleri ile yarışır. Çünkü bu ekmeğin kendilerine şans getireceğine inanırlar. Bundan başka, tepreş alanında ‘‘Tatar Kuşak Güreşi’’ müsabakası yapılır. Güreş alanı çevresinde birçok izleyici toplanır ve güreşin kazananını büyük bir merakla bekler. Müsabakada birinci gelen yarışmacıya bir koç hediye edilir. Özellikle gençler ve çocuklar arasında yapılan bu müsabakalar halkın birbirlerine olan bağlılığının artmasına ve ata sporumuz olan güreşin gençler ve çocuklar arasında yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Bayraktar ve Saçkesen 2012, 30).

Şenliklerde gerçekleştirilen bir diğer etkinlik de yemek yarışmalarıdır. Yemek yapmak ve yapılan o yemeği yemek, Tatar Türkleri’nde geçmişten günümüze kadar devam ettirilen bir kültür ve yaşam biçimidir. Yemeklerde kullanılan malzemeler özellikle et ve hamurdur. Göçebe bir kültürden gelen Tatar Türkleri hemen hemen bütün yemeklerini et ile yapmaktadırlar. Yemek yarışmasında yapılan yemekler bir komisyon tarafından değerlendirilir ve kazanan kişiye ödül verilir. Çibörek, Katlaşıklı, Kobete, Sarburma, Kıygaşa, Tögerek, Cantık, Kalakay ve Tavalokum yarışmada yapılan Tatar yemek çeşitlerinin en güzel örnekleridir (Bayraktar ve Saçkesen 2012, 31).

‘‘Ankara’daki milli geleneklerine saygılı ve bağlı gençlerimiz, 24 Nisan 1982 Cumartesi günü Kızılcahamam Soğuksu’da toplu halde ilkbaharın gelişini asırlardan beri yapılagelen TEPREŞ ile karşılayarak milli halk türkü ve oyunlarıyla kutlamış ve neşeli bir gün geçirmişlerdir. Diğer şehirlerdeki gençlerimiz de Mayıs ve Haziran ayları içinde TEPREŞ yapacaklardır’’ (Karakaya 1975, 52).

‘‘Kırım Türkleri Ankara, İstanbul ve Eskişehir’de düzenlenen Tepreşler ile milli ananelerini yaşattılar. Üç ayrı ilde tertip edilen tepreşlerde ortak unsur Kırım sevgisinden kaynaklanıyordu. Her yıl Mayıs ayının ilk haftasında kutlanılmekte olan tepreş, bu yıl Ramazan ayına rastlaması sebebiyle Haziran ayında kutlandı. İlk tepreş, Ankara-Kızılcahamam Çamkoru Milli Parkı’nda 7 Haziran 1987 tarihinde, 2.tepreş, İstanbul Terkos’ta 14 Haziran 1987 tarihinde, son tepreş, Eskişehir Fevziye köyünde 21 Haziran 1987 tarihinde yapıldı. Kırım Türk kültürünün bir parçasını oluşturan tepreşlerde oynanan halk oyunları, söylenen yırlar, çınlar ve yenilen aşlar, konuşulan konular ve yaratılan dostluklar milli havanın estirilmesini sağladı’’ (Bayraktar ve Saçkesen 2012, 32).

Tepreş etkinliklerinde sabah erkenden köyün genç kızları ve genç erkekleri güzel kıyafetlerini giyinerek köy mahallindeki ormanlık alanda toplanırlar. Gençler birbirleriyle meydanda çınlaşmaya (maniler söylemek) başlarlar. Tepreş günü köyde sadece yaşlı kadınlar ve dedeler kalır. Köyün erkekleri tepreş için bir gece önceden hazırlanan kalakayı Cuma namazından sonra camide yerler ve yazın bolluk ve bereketli geçmesi için dua ederler(Ülküsal 1980, 80). Tepreş organizasyonlarına yakın köylerden gençlerin de geldiği ve böyle kalabalık etkinliklerde aşırı hareketleri engellemek adına hatırı sayılır bir yaşlının gençleri denetlemek üzere orada bulunduğu bilinmektedir. Eskişehir Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma Derneği Çifteler, Mahmudiye ve Alpsu şubelerinde 13 Haziran 1999 yılında Eskişehir’in Karakaya köyünde düzenlenen 13. Geleneksel Tepreş Şenliklerinde avukat Kazım

Kurt'un tepreş ağası seçildiği ilan edilmiştir. Eskiden tepreş meydanında olabilecek muhtemel taşkınlıkları seçilen tepreş ağası önlemekte idi. Ancak günümüzde bu vazife, ekonomik sebeplerden dolayı tepreş ağası tıpkı Kırkpınar Güreşleri'nde olduğu gibi para karşılığı ağalığı satın almakta ve daha çok tepreşte yapılan güreş etkinliklerini organize etmektedir (Gürcü 2012, 77).

Sonuç olarak tepreşin ilk uygulamalarının nasıl ve ne şekilde yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu organizasyonlar Kırım Tatarlarının sadece milli bir bayram olarak kutladıkları törenden ziyade toplumda birlik ve beraberliğin güçlendirilmesi, maddi ve manevi olarak birbirine kuvvet verme, adet, gelenek ve göreneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması gibi amaçları kapsamaktadır. 18 Mayıs 1944'te Kırım'da yaşanan büyük sürgünden önce gerçekleştirilen son tepreş 16 Mayıs 1943 tarihinde yapılmıştır. Sürgünden sonra ise Kırım'ın Bahçesaray şehrinde 6 Mayıs 1990 tarihinde Hıdırellez kutlanmıştır. Günümüzde Hıdırellez adı altında kutlanan bahar bayramı² aynı zamanda Kırım Tatar Türkleri için anıların tazelenildiği bir gün olması açısından oldukça önemlidir. Tatarların Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinde gerçekleştirdiği bu etkinlikler tam olarak bir piknik havası şeklinde değil, kültürel kimliklerini diri tutan, onları bir araya getiren bir bayram havasında kutlanan ve bu geleneğin nesiller boyunca devam ettirilmesi en büyük temennilerimizdendir.

Sonuç

Geçmişten günümüze ülkelerin coğrafi konumları, jeopolitik konumları onların dış politikalarını şekillendirmiştir. 18.yüzyılda ortaya çıkan jeopolitik teoriler bu amaca hizmet etmek için meydana gelmiştir. Coğrafya ile mekan arasındaki bu ilişki tarihsel bağlamda Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi kapsamında Rusya'nın 1783'de Osmanlı Devleti'ne bağlı bir bölge olan Kırım'ı ilhaka araştırmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Bilindiği üzere coğrafya, bütün devletlerin kaderini belirleyen en temel bir unsurdur. Asırlardan beri tarihte birçok devlet kendi coğrafyaları üzerinden dış politika kanunlarını oluşturmuş ve bu noktada siyasi, ekonomik ve sosyal olarak gelişimlerine yön verecek atılımlarda bulunmuşlardır. Bu, gerek savaşlar yoluyla gerekse ülkeler arası diplomatik anlaşmalar vasıtasıyla teşekkül etmiştir. Söz gelimi Osmanlı Devleti de kuruluşunun ilk dönemlerinde gaza ve cihat politikası izleyerek sınırlarını olabildiğince genişletmeye çalışmış ve içerisinde pek çok ulusu barındıran bir imparatorluk haline gelmiştir. Elbette ki bunda siyasi gayelerin yanında dini gayeler de ön plana çıkmaktadır. İslam'ın sancaktarlığı vazifesini kendilerine şiar edinmiş bir devletin küçük sınırlar dahilinde kalması düşünülemezdi. Dolayısıyla birçok devlet ile çeşitli savaşlar ve anlaşmalar ile dolu köklü bir geçmişi vardır. Şüphesiz Osmanlı Devleti gibi büyüyüp genişleyerek sınırlarını aşmak isteyen pek çok devlet vardır. Bunlardan biri de Rusya'dır. Rusya, coğrafi olarak Karadeniz'in kuzeyinde kalan büyük bir kara parçasına sahip devlettir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti ile çatışmalarının kaynağında Karadeniz hattını kullanarak

---

² 27 Mayıs 2012 Pazar günü, Polatlı Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Üç Pınar Köyü mesire alanında 8. Tepreş şenliği gerçekleştirilmiştir.

Akdeniz'e yol bulup oradan da sıcak sulara inme politikası vardır. Bunu da kendisine en yakın sınırı olan Kırım sayesinde gerçekleştirebileceğine inanmaktaydı. Kırım'ı ilhak ederse, Karadeniz'de istediği gibi hareket edecek ve bu vesile ile çok istediği tarihi hayalini gerçekleştirmiş olacaktır. Araştırmanın amacı tam da bu noktaya yoğunlaşmaktadır.

Uluslararası ilişkilerin temel niteliklerini belirleyen teoriler genellikle güç merkezlidir. Güç merkezli olduğu için de oluşturulan, üretilen ve sirkülasyona giren bilgi de doğal olarak ona göre şekillenmektedir. Yani bilgi ile güç ilişkisi arasında yakın bir ilişkisellik söz konusudur. Dolayısıyla fiziki çevre şartları siyasi ve politik süreçlere önemli ölçüde etki etmiş ve dünya hâkimiyetini elde etmek isteyen ve güç dengesini kendi stratejik hedefler noktasında yeniden yapılandırmak isteyen büyük devletler, coğrafi sınırları esas alan bir takım teoriler üretmişlerdir (Bayrakçı Gün 2019). Ratzel'in fikir babası Darwin'in "Türlerin Kökeni" isimli eserinden etkilenip kaleme aldığı "Lebensraum" yani Hayat Sahası adlı eserinde vurgulamış olduğu, devletlerin hayatta kalabilmeleri ve varlıklarını sürdürüp genişlemeleri ancak ve ancak yeni alanların ilhakı ile söz konusu olduğu görüşü, Mahan, Mackinder, Spykman, Kjellen gibi teorisyenlerin ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla yayılmacı bir siyaset izleyen batılı ve sömürgeci devletler bilimsel bir dayanak noktası olarak Ratzel'in eserini baz almışlardır. Böylece emperyalist amaçlar güden büyük devletler için yayılmacı siyasetin meşru zemini oluşmuş oluyordu. Deniz Hâkimiyet Teorisi de bu hedefler doğrultusunda üretilen bir siyaset politikasıdır. Rusya'da genişleme noktasında aciz kaldığı durumda yeterince beslenemeyecek ve dolayısıyla yok olmaya mahkum olacağı düşüncesi ile önemli bir kara gücüne sahip olmanın yanı sıra denizlerde de söz sahibi olması gerektiği düşüncesi ile 1783'te ilk defa Kırım'ı ilhak ederek Karadeniz'de rahatça hareket edebilme imkanına kavuşmuştur. Deniz hâkimiyeti için muhakkak Kırım'ın elde edilmesi, dolayısıyla Akdeniz'e de bu güzergah kullanılarak çıkılması ve sıcak denizlere inilmesi Rusya için son derece hayati bir öneme sahip amaçlar arasındadır.

Nitekim Kırım ilhak edildikten sonra Akdeniz'e giden yollardan en önemlisi açılmış oldu. Sırada Tatarlar için bir kolonizasyon süreci başlıyordu. Böylece Kırım Müslüman nüfustan arındırılıp başka etnik ve dini unsurlar yerleştirilerek bu sayede tamamen Ruslaştırılmış ve Hristiyanlaştırılmış bir bölgeye inkılap edecekti. Ki Rusya'nın adım adım uygulamış olduğu kolonizasyon süreci ile birlikte Kırım artık gerek halkı gerekse yönetici kitlesi ile tamamen Rus hâkimiyeti altında girmiş oldu. Bölgede yaşayan Müslümanlar ise kimisi Anadolu'ya ve Rumeli'ye göç ederek Rus hâkimiyetinden kurtulma yolunu seçmiş, kimisi de buldukları yerden ayrılmayarak bir azınlık durumuna düşmüştür. İlhaktan sonra göç eden ilk kabile, güvenlik, savunma ve askeri kaygılar neticesinde sınır boylarına yerleştirilerek bölgenin güvenliği sağlanmış oldu. Osmanlı yönetimi, göçmenlere ev yapılması, insani yardım, miri arazi dağıtılması ve yaklaşık 10 yıl vergiden muaf tutulması gibi imkanlar sunarak göçmenlerin yeni yerlerine uyum sürecini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Müslüman nüfusun arttırılması ve uçsuz bucaksız toprakların tarıma açılması, vergi gelirlerinde kayda değer bir artış sağlanması ve özellikle Rumeli'deki sınır boylarının

güvenliğinin kolaylaştırılması gibi pratikler ekseninde göç ve iskan politikasını oluşturmuştur(Yakut 2015). Özellikle Eskişehir, Konya ve Ankara dolaylarına yerleştirilen Kırım Tatarları kısa bir zamanda bu coğrafyanın kaderini değiştiren atılımlarda bulunmuşlardır. Avrupalı seyyahların küçük, bakımsız bir kasaba olarak niteledikleri Eskişehir vilayeti, göçmenlerin iskan ile birlikte hızla gelişmeye ve mamur olmaya başlamıştır. Kırimlı Tatarlar, Orta Anadolu'da başta Eskişehir, Ankara ve Konya olmak üzere tarımda yeni teknikler kullanarak zirai üretimde ciddi başarılar elde etmişlerdir. Nitekim 1971 tarihinde aşar vergisini kontrol etme görevi ile Eskişehir'de 70 köyü gezen Muallim Fevzi Altun, tarımda kat edilen başarılar nedeniyle Kırimlı göçmenler ile bölgenin yerli halkı arasında çok ciddi farklar olduğunu gözlemlemiştir (Altun 1918, 243).

Son olarak Kırimlı Tatarların Anadolu'da milli kültürlerini ve benliklerini muhafaza etme kaygısıyla her sene belirli ay ve günlerde düzenledikleri baharın gelişini kutladıkları Tepreş Şenlikleri incelenmiştir. Bu şenliklerde yapılan etkinlikler, Kırimlı Tatarların anavatan Kırim ile bağlarını koparmamak ve oradaki geleneklerini Anadolu'da da uygulayarak milli ve manevi duyguları kuşaktan kuşağa aktarma gayesi ile gerçekleştirilmektedir. Günümüzde Kırim Tatarları bir yandan maruz kaldıkları siyasi sorunlar ile boğuşurken bir yandan da Tatar milli kimliğini Anadolu toprakları üzerinde yeniden inşa etme gayreti içerisindeyler. Zira Kırim Tatarları için köklü bir geçmişe, dile ve kültüre sahip olmak ve bunu asırlar boyunca muhafaza etmek oldukça önemlidir. Bu nedenle de bir yandan tarih araştırmalarına öbür yandan da kültür ve sanat etkinliklerine ağırlık vermişlerdir. Özellikle üzerinde ciddiyetle durulan geleneksel unsurlar arasında Tepreş şenliklerinin yanı sıra, şenliklerde yapılan geleneksel Kırim Tatar yemekleri, yöresel kıyafetler, geleneksel müzik ve eğlence kültürü yer almaktadır. Günümüzde Ukrayna'ya bağlı bir vilayet olan Kırim ve Kırim Tatarları için kendi ülkelerinde yaşatamadıkları kültürleri Anadolu'da devam ettirmek ve burada nesilden nesile aktarmak bu sayede hem kendi öz benliklerini korumak hem de köklü bir geçmişe sahip olduklarını hafızalarda sürekli canlı tutmak onlar için son derece hayati bir öneme sahip olmuş

KAYNAKÇA

Agayef, Ahmet. 1912. "Muhaceret-i Muntazama". *Türk Yurdu* 1(23).

Agnew, John. 2003. *23 Political Geography Geopolitics: Revisioning World Politics*. 2. baskı New York: Routledge.

Altun, Muallim Fevzi. 1918. "Kırimlıların Kırim'da ve Anadolu'da Çiftçiliği". *Kırim Mecmuası* 1(7).

Aslan, Mahir. 2014. "1783 KIRIM'IN RUSYA'YA İLHAKI SÜRECİNDE II. KATERİNA'NIN YUNAN PROJESİ VE ÖNEMİ". *Türk Dünyası Araştırmaları* (213): 221–30.

Aydın, Filiz Tutku. 2000. "Kırim Tatarlarının Diaspora Milliyetçiliği-1". *Kırim Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi* 32(8): 13–15.

Barker, W. Burckhardt. 1855. *A Short Historical Account of The Crimea From The Earliest Ages And*

- During Russian Occupation*. 1. baskı London: Auistin.
- Başer, Alper. 2010. “Kırım’da Rus Kolonizasyonu”. *Karadeniz Araştırmaları* 6(24).
- Bayraktar, Elif. 2019. “Klasik Jeopolitik Perspektifinden ABD ’ nin Irak Müdahaleleri”. Marmara Üniversitesi.
- Bayraktar, Zülfikar, ve Ahmet Saçkesen. 2012. “Eskişehir Kırım Tatar Türklerinde Tepreş Şenlikleri”. *The Journal of Academic Social Sciences Studies* 5(1): 49–61.
- Bice, Hayati. 1991. *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*. 1. baskı Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BOA. 1893. “*Dersaadet’e En Kısa Tarik*”.
- Çay, Abdulhaluk. 1988. *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Cohen, Saul Bernard. 2015. *Geopolitics*. 3. baskı London and New York: Rowman & Littlefield.
- Davutoğlu, Ahmet. 2001. *Stratejik Derinlik*. 3. baskı İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Defay, Alexandre. 2005. *Jeopolitik*. 1. baskı Ankara: Dost Kitabevi.
- Derman, Joshua. 2011. “Carl Schmitt on Land and Sea”. *History of European Ideas* 37(2): 181–89. <http://dx.doi.org/10.1016/j.histeuroideas.2010.11.010>.
- Dugin, Aleksandr. 2015. “Last War of The World-Island : The Geopolitics of Contemporary Russia”. İçinde *Last War of The World-Island : The Geopolitics of Contemporary Russia*, ed. John B. Morgan. London: Arktos, 101.
- Ersoy, İlhan. 2008. “Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul’da Yaşayan Kırım Tatarlarında Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak Tepreş”. DEÜ, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Fisher, Alan. 1970. *The Russian Annexation Of The Crimea 1772-1783*. 1. baskı London: Cambridge University Press.
- Flint, Colin ve Peter J. Taylor. 2014. *Siyasi Coğrafya: Dünya- Ekonomisi, Ulus Devlet ve Yerellik*. 1. baskı ed. Fulya Ereker. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Gözaydın, Ethem Feyzi. 1948. *Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri : Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasi*. 1. baskı İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Gürcü, Selcan Sağlık Şahin. 2012. “Kırım Tatar Türklerinin Bahar Bayramı : Tepreş”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9(2): 69–88.
- Kanbolat, Hasan. 2001. “Rusya federasyonu’nun kafkasya politikası ve çeçenistan savaşı” . : 165–79.
- Kaplan, Mehmet. 1996. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karakaya, Ahmet. 1975. “Takvim, Yıl, Mevsim, Ay ve Bunlarla İlgili İnanışlar”. *Emel* 88: 7–14.

- Karpat, Kemal. 2003. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. 1. baskı İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keleş, Erdoğan. 2009. "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol) İstanbul'a En Kısa Yol". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 28(46): 89–142.
- Lyll, Robert. 1824. *An Account of the Organization, Administration, and Present State Of The Military Colonies in Russia: With an Appendix, Containing Statistical Tables*. 1. baskı London: T.Cadell.
- Mahan, A. T. 1889. *The Influence of Sea Power upon History. 1660-1783*. 1. baskı ABD.
- Modelski, George, ve William R. Thompson. 1988. 4 *SEAPOWERS IN GLOBAL POLITICS, 1494--1993*. 1. baskı London: Macmillan Press LTD.
- Ortaylı, İlber. 1985. *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Saydam, Abdullah. 1997. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sertkaya, Osman Fikri. 2006. "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dair 17 Ekim 1783 Tarihli ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesi ile Yazılmış Ferman". *Karadeniz Araştırmaları* 11: 13–18.
- Signitzer, Benno H., ve Timothy Coombs. 1992. "Public Relations and Public Diplomacy: Conceptual Covergences". İçinde *Public Relations Review*, JAI, 137–47.
- Tezkan, Yılmaz. 2007. *Jeopolitik Yazılar*. 1. baskı İstanbul: Ülke Kitapları.
- Tuathail, Gearoid. 1996. *Routledge Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. 2. baskı London: Routledge.
- Türkdoğan Uysal, Berna. 2014. "Mütareke Dönemi Kırım Sürgünleri". *Düşünce Dünyasında Türkiz SİYaset ve Kültür dergisi* 5(28): 57–67.
- Ülküsal, Müstecib. 1980. *Kırım Türk Tatarları; Dünü Bugünü Yarını*. 1. baskı California: California Of University.
- Vernadsky, George. 1944. *A History of Russia*. 4. baskı ABD: Yale University.
- Yakut, Kemal. 2015. "Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu'na Göçleri (1783-1922)". İçinde *Türkiye'nin Göç Tarihi - 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, ed. Ayhan Erdoğan, M.Murat, Kaya. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 352.

**EMPIRICAL ANALYSIS OF THE VOLATILITY EFFECT OF THE COVID-19
PANDEMIC PROCESS ON NATURAL GAS FUTURE TRANSACTIONS IN TURKEY**

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN TÜRKİYE’DE DOĞAL GAZ VADELİ İŞLEMLER
ÜZERİNDEKİ VOLATİLİTE ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Kudbeddin ŞEKER¹

Abstract

The aim of this study is to investigate the volatility movements in natural gas returns, which is one of the financial investment instruments in futures markets, before and after the Covid-19 pandemic, using GARCH family models. For this purpose, daily data from 30.08.2017 to 10.03.2020 before the Covid-19 Pandemic, and daily data from 11.03.2020 to 21.09.2021 after the Covid-19 Pandemic were used. The return on natural gas futures before the Covid-19 Pandemic was expressed as RLNPO and the return on natural gas futures after the Covid-19 Pandemic was expressed as RLNPS. For RLNPO, TGARCH was determined as the most suitable volatility model according to Schwarz Information Criteria, and EGARCH was determined as the most suitable volatility model for RLNPS. As a result of these analyzes, it has been seen that natural gas futures returns can be explained by asymmetric volatility models before and after the Covid-19 Pandemic, but there is no leverage effect as a result of asymmetric volatility, and positive shock asymmetries have a greater effect on volatility. The asymmetric effect tends to decrease in the post-Covid-19 Pandemic period.

Key Words: Covid-19 Pandemic, GARCH Family Models, Natural Gas Futures, Volatility

Jel Codes: C13, C58, D81

Öz

Bu çalışmanın amacı vadeli işlem piyasalarında finansal yatırım araçlarından biri olan doğal gaz getirilerinde Covid-19 Pandemisi öncesi ve sonrası dönemlerde oluşan volatilitate hareketlerinin GARCH ailesi modellerinin kullanılarak araştırılmasıdır. Bu amaçla Covid-19 Pandemisi öncesi olarak 30.08.2017 tarihinden 10.03.2020 tarihine kadar günlük veriler, Covid-19 Pandemisi sonrası olarak da 11.03.2020 tarihinden 21.09.2021 tarihine kadar günlük veriler kullanılmıştır. Covid-19 Pandemisi öncesi doğal gaz vadeli işlemler getirisi RLNPO ve Covid-19 Pandemisi sonrası doğal gaz vadeli işlemler getirisi ise RLNPS olarak ifade edilmiştir. RLNPO için Schwarz Bilgi Kriterine göre en uygun volatilitate modeli olarak TGARCH, RLNPS için en uygun volatilitate

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi KÜBFA Sigortacılık ve Risk Yönetimi, E-posta: kudbeddin.seker@dpu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6705-2890

Gönderim Tarihi: 05.10.2022

Yayına Kabul Tarihi: 08.11.20

Yayın Tarihi: 28.11.2022

Atf: Şeker, K (2022). Empirical analysis of the volatility effect of the covid-19 pandemic process on natural gas future transactions in Turkey *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. 5 (2). 204-224

modeli olarak EGARCH belirlenmiştir. Bu analizler sonucunda doğal gaz vadeli işlemler getirilerinin Covid-19 Pandemisi öncesinde ve sonrasında asimetrik volatilité modelleri ile açıklanabildiği, fakat asimetrik volatilité sonucunda kaldıraç etkisi olmadığı, oynaklık üzerinde daha büyük etkiye sahip pozitif şoklu asimetrik volatilité görülmüştür. Asimetrik etki Covid-19 Pandemisi sonrası dönemde ise azalma eğilimindedir.

Anahtar Kelime: Covid-19 Pandemi, GARCH Ailesi Modelleri, Doğal Gaz Vadeli İşlemler, Volatilité

Jel Kodları: C13, C58, D81

INTRODUCTION

The novel coronavirus, also known as the unofficially known as the Wuhan coronavirus, was first seen in the Wuhan region of China in early December 2019 and was identified by the authorities in this region, causing respiratory tract infection and is a contagious virus transmitted from person to person. The World Health Organization (WHO) has determined the official name of the virus as SARS-CoV-2 (Severe Acute Respiratory Syndrome-Coronavirus-2). The World Health Organization uses the term COVID-19 to describe the disease caused by the virus. On January 30, 2020, COVID-19 was declared a global health emergency by the World Health Organization and a global epidemic on March 11, 2020 (acibadem.com; Arslan & Şahin, 2022: 2).

The COVID-19 Pandemic has caused more suffering from other infectious diseases around the world than any other disease, and has significantly slowed down the entire world's economies. Travels were banned, workplaces were closed, and social isolation measures were taken within the scope of a series of measures taken by countries to prevent the COVID-19 Pandemic. These measures have brought many sectors of the economy to a standstill or even shut down. In this period, decreases were observed in the indicators of the basic economic and financial sectors (Duran & Acar, 2020: 55-57; Tekin, 2020: 337). As of October 1, 2022, the total number of cases announced around the world approached 623.2 million people and the death toll reached 6.6 million (Worldometer, 2022), in this period, it is seen that the COVID-19 epidemic threatens the economic stability of countries (Çetin, 2020: 344; Yetgin, 2020: 656; Gürsoy, Tunçel & Sayar, 2020: 2).

One of the important energy inputs in my economic life is natural gas. Interest in the use of natural gas is increasing in the world, and in this case, natural gas has become an important foreign trade product. Natural gas is bought and sold in the world stock markets through bilateral and multiple international agreements (Göral, 2015: 13). If a precise date for the start of pricing of natural gas in national and international markets can be established, it is April 1990, the NYMEX futures market start date based on Henry Hub (HH) trading center spot prices in the United States (Gürbüz & Erdem, 2021: 124).

During the Covid 19 Pandemic, there has been a contraction in sectors such as production, distribution, marketing and logistics in economic life. In addition, there have been differences in the returns offered to individual investors by the financial markets formed by spot and futures

transactions. In particular, the determination of price and yield fluctuations (volatility) related to natural gas traded in the futures market has gained importance. Volatility spillover can be defined as the spread of volatility in one market to another. This interaction can be interpreted as risk contamination between markets under the influence of different economic fundamentals (Yağcılar, 2022: 472). In financial markets, volatility can be defined as the variance of the time series representing the return of financial assets. Volatility is basically a function of uncertainty. Volatility can be measured using the standard deviation or variance between the returns earned in the same security or market indices (Eraslan & Koç, 2022: 656).

VIOP was established on 21 December 2012. Initially, Equity Futures and Stock Option Contracts were traded, and on April 5, 2013, Index Options Contracts were traded. The risk-return relationship gained importance as investors began to evaluate their savings in the capital markets. In this context, the aim of investors is to minimize risks and maximize returns. Futures contracts are legal financial instruments that stipulate the delivery or receipt of a certain quality and quantity of a good or financial instrument at a future date at a price determined today. Futures contracts can be preferred because of their low transaction costs, leverage and high liquidity. It is important to determine the volatility spreads of futures contracts, which provide significant advantages for investors (Elçiçek & Kayalıdere, 2021: 204; Borsaistanbul.com).

Futures market transactions are more complex than spot market transactions. For this reason, mostly professional investors trade in these markets. Futures markets aim to minimize future price, interest and exchange rate risks to their participants and to provide an effective hedging against these systematic risks. The risks of change in economic, political and other environmental conditions that affect the efficiency of all investment instruments are expressed as systematic risk (Ürkmez, 2022: 405). Systematic risks are those that concern the entire economy and that the business management cannot intervene. Systematic risk, includes macro risks. Examples of systematic risks are currency risk, market risk, purchasing power risk, political risk and interest rate risk.

GARCH models that measure symmetrical responses are insufficient, especially since the volatility of financial return instruments used in emerging financial markets does not always give the same response to market information. For this, EGARCH and TGARCH models have been put forward to complete this missing aspect of the GARCH models (Kuzu, 2018: 611). There are also multivariate volatility models such as CCC-GARCH, DCC-GARCH, VEC-GARCH and BEKK-GARCH.

Knowing the volatility that may arise in the natural gas markets, which is one of the return instruments traded in the futures markets, is important in terms of the risks and decisions that portfolio managers, institutional and personal investors can take. The aim of this study is to investigate the volatility movements in natural gas returns, which is one of the financial investment instruments in

futures markets, before and after the Covid-19 Pandemic, using GARCH family models. At the same time, using the model selection criteria as a result of the research, it is to reveal the best Autoregressive Conditional Variance Model that models the volatility in natural gas returns. It is thought that the findings to be obtained as a result of this study, which covers the global Covid-19 Pandemic epidemic process before and after 2020, will contribute to the literature.

1. LITERATURE REVIEW

Today, futures contracts gain more importance due to the globalization of trade, the increase in the variety of financial income instruments and the advancement of technological opportunities. In futures markets, investors aim to make a profit by predicting the future. Considering the studies in the literature, no study has been found that examines the volatility movements of natural gas futures returns in Turkey before and after the Covid-19 Pandemic. There are different studies in the literature on volatility analysis in the futures market. In these studies, volatility between futures market and bitcoin Kılıç (2022), volatility between futures and indices Kalaycı, Demir and Gök (2010), Özdemir (2020), Yağcılar (2022) and between futures and macroeconomic factors Elçiçek and Kayalidere (2021) volatility relationships were examined.

Girma & Mougoue (2002) investigated the relationship between futures spread volatility, trading volume and open interest, using the GARCH model for oil futures contracts in NYMEX. As a result of the study, it was determined that the simultaneous and lagged trading volume gave significant results for the futures spread volatility, and that the lagged trading volume and open position were used simultaneously in the conditional variance equation and greatly affected the volatility.

Kalaycı, Demir & Gök (2010) examined the return volatility-traded volume relationship on the Index-30 futures contracts in the Futures and Options Exchange in their study. In the study, the E-GARCH model was used, and it was determined that the changes in the trading volume were one of the factors affecting the return volatility. At the same time, it was determined that the leverage effect was valid in the study. Negative shocks affect volatility more than positive shocks.

Gök and Kalaycı (2013) investigated the stability of spot markets after the start of index futures markets with the GARCH(1,1) model in their study. As a result of the study, it was determined that the spot markets did not move away from stability after index futures transactions.

In their study, Tian & Zheng (2013) investigated the effect of CSI 300 stock index futures in China on spot market volatility from the start date. In the study, the analysis was made with the GARCH (1,1) model, and as a result of the analysis, it was stated that the index futures caused a slight decrease in the spot market volatility and this had a positive effect.

Karthikeyan & Karthika (2016) investigated the effect of CNX Nifty index futures on CNX Nifty index volatility in India. The study covers the period between 1990 and 2015, before and after 2000, which is the starting year of index futures transactions. Famous closing prices were used in the

study, and as a result of the analyzes made with the GARCH model, it was determined that index futures decreased the CNX Nifty index volatility.

In their study, Zhang & Liu (2018) investigated the spread between natural gas spot and futures prices traded on the New York Mercantile Exchange. As a result of the study, they determined a two-way causality between natural gas spot and futures prices with the non-linear VAR-BEKGARCH method.

Özdemir (2020) investigated the return volatility effect of the VIX index on the futures contract based on the BIST 30 stock index and the BIST 30 stock index. In the study, daily data was used and the asymmetry determination of the volatility of the BIST30 index and BIST30 futures returns was estimated with the EGARCH model. As a result of the EGARCH model, it has been determined that there is a leverage effect in both return series.

Elçiçek & Kayalıdere (2021), in their study, investigated the macroeconomic factors affecting the VIOP 30 futures contract return, transaction volume and volatility. As a result of the stepwise regression analysis using monthly data, it has been determined that some macroeconomic variables affect the VIOP 30 futures contract return, transaction volume and volatility

Kılıç (2022) investigated the volatility relationship between bitcoin and the futures market with the DCC-GARCH model. As a result of the study, BIST30 determined that the volatility in gold and foreign exchange futures and bitcoin markets is permanent. He also stated that the volatilities formed are unidirectional and bidirectional.

In their study, Eraslan & Koç (2022) analyzed the volatility relationship and the direction of this relationship between stock indices and futures on which these indices are the underlying asset. The volatility relationship between BIST 30 index and BIST 30 index futures has been examined with GARC family methods. As a result of the study, a bidirectional volatility relationship between both markets has been determined.

Yağcılar (2022), in his study, analyzed the relationship between the spot market and the futures market, using daily data for BIST-30 index futures contracts and USD-TL futures contracts, based on the spot markets they are related to, and VAR-BEKGARCH and VAR-DCC-GARCH. investigated with models. As a result of the study, it has been determined that the spot market leads the index and there is a bidirectional relationship in the foreign exchange market.

2. DATA AND DESCRIPTIVE STATISTICS

The aim of the study is to determine and model the volatility movements of natural gas futures contract returns, one of the financial return instruments traded on the futures exchange, before and after the Covid-19 Pandemic.. For this purpose, daily data from 30.08.2017 to 10.03.2020 before the Covid-19 Pandemic, and daily data from 11.03.2020 to 21.09.2021 after the Covid-19 Pandemic were

used. Natural gas futures market data is obtained from <https://www.investing.com/> website. All data are publicly available and their use does not require Ethics Committee approval or any special permission. The natural logarithm of the data was taken in order to minimize the measurement differences of the data of the returns used in the research.

RLNPO variable, natural gas futures yield before the Covid-19 Pandemic; The RLNPS variable, on the other hand, expresses the natural gas futures return after the Covid-19 Pandemic.

The returns (Rt) in the financial system are expressed in local currencies. The RLNPO and RLNPS returns investigated in the model are calculated as the first differences in the natural logarithms of the natural gas futures returns.

$$RLNPO=100*d(LNPO)$$

$$RLNPS=100*d(LNPS)$$

Descriptive statistics about RLNPO and RLNPS return data are given in Table 1. When the results are examined, according to the Jaque-Bera test statistics for RLNPO, it is seen that the series is not normally distributed, the skewness value is negative, that is, the series is skewed to the left, and the kurtosis value is quite higher than the critical value of 3, that is, the series is pointed and leptokurtic (thick tail). It can be said that there is a distribution The average return is negative. The standard deviation is 2.79. Looking at the Jaque-Bera test statistic for RLNPS, the series is not normally distributed, the skewness value is negative, that is, the series is skewed to the left, and the kurtosis value is considerably higher than the critical value of 3, that is, the series has a pointed tip and shows a leptokurtic (thick tail) distribution. can be said. The average return is positive. The standard deviation is 4.28. Both return series have high Jarque-Bera and low probability values. For this, the variance properties showing the change around the mean as well as the mean of the RLNPO and RLNPS return series, and their volatility, which is a reflection of them, should be examined with non-normal distribution methods (ARCH – GARCH).

Table 1. Descriptive Statistics

	RLNPO	RLNPS
Mean	-0.062586	0.211410
Median	-0.077429	0.254345
Maximum	16.50638	19.79844
Minimum	-18.05452	-18.06609
Std. Dev.	2.797588	4.289195
Skewness	-0.089115	-0.070635
Kurtosis	9.878064	5.209080
Jarque-Bera	1315.644	136.1789
Probability	0.000000	0.000000
Observations	667	667

At this stage, it will be investigated whether ARCH effect exists in the series so that ARCH type models can be used in modeling RLNPO and RLNPS return series.

Figure 1. Graph of LNPS and LNPO Return Series

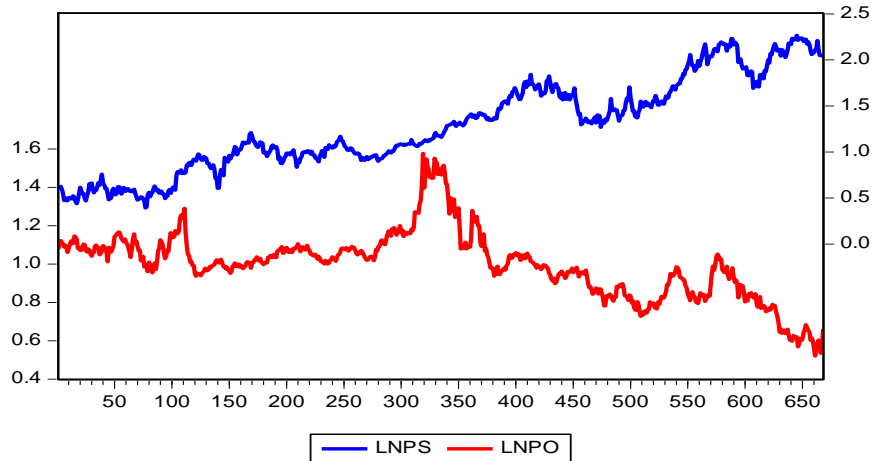

Figure 1 shows the movements of the natural gas futures return series at the $I(0)$ level before the Covid-19 Pandemic (LNPO) and after the Covid-19 Pandemic (LNPS). The LNPO return series tended to decrease as the Covid-19 Pandemic approached its start date. The LNPS return series, on the other hand, shows an increasing trend from the start date.

Figure 2. Volatility Movements Chart of RLNPS and RLNPO Return Series

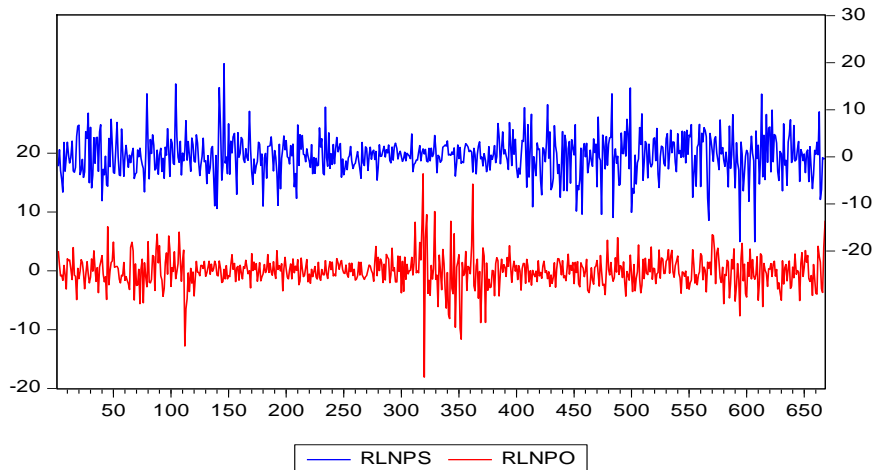

Figure 2 shows the volatility movements of the natural gas futures return series at the $I(1)$ level before the Covid-19 Pandemic (RLNPO) and after the Covid-19 Pandemic (RLNPS). It is seen that big changes follow big changes and small changes follow small changes in return series. When Figure 2 is examined, it is seen that volatility movements generally follow each other, in other words, high fluctuations are followed by high fluctuations, and low fluctuations are followed by low fluctuations.

3. ECONOMETRIC METHOD

In the research, the stationarities of the RLNPO and RLNPS return series were analyzed with the ADF unit root test developed by Dickey and Fuller (1979, 1981). The concept of stationarity of the data forming the time series; The fact that it does not show a continuous increase or decrease in a certain time can be explained as a distribution along the horizontal axis over time. The mean and variance do not change in stationary series (Gujarati, 2003:797). In the study, the stationarity of the time series was analyzed with the ADF unit root test.

The unit root test developed by Dickey and Fuller (1981);

Simple Form:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Fixed Term State:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u \quad (2)$$

Fixed Term and Trending:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

is displayed as.

By comparing the DF values found as a result of the tests with the MacKinnon critical values, the null hypothesis ($H_0: \gamma = 0$), is tested against the alternative hypothesis ($H_1: \gamma \neq 0$) (Dickey ve Fuller, 1979, 427-431). In the study, the stationarities of the time series were analyzed with the ADF unit root test developed by Dickey and Fuller (1979, 1981).

Volatility clustering is one of the important features of financial instrument returns. Because big changes in financial instrument returns are followed by big changes, and small changes are followed by small changes. The best modeling methods for this situation, which is described as volatility clustering, are the GARCH family models (Kılıç & Ayrçay, 2020: 181). These are the ARCH, GARCH, EGARCH and TGARCH models.

Engle (1982) stated that there is varying variance in the error terms of the time series, and for this reason, estimations of volatilities can be made with the autoregressive conditional variable variance (ARCH) model.

ARCH regression model proposed by Engle (1982) according to normality conditions:

$$y_t | \Psi_{t-1} \sim N(x_t \beta, h_t) \quad (4)$$

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p \epsilon_{t-p}^2 \quad (5)$$

$$\epsilon_t = y_t - x_t \beta, \quad (6)$$

Equation (5) shows the ARCH (p) process. In the ARCH model, h_t indicates the value of the conditional variance, the index p indicates the degree of ARCH process, and α the unknown parameter vector.

Although the ARCH model is simple, the fluctuation process is defined by a large number of parameters. Therefore, the problem of excessive parameters occurs. The solution of the excessive parameter problem encountered in the ARCH model was developed by Bollerslev (1986) with the GARCH (p,q) model. GARCH (p,q) model;

$$\epsilon_t | \psi_{t-1} : (0, h_t) \quad (7)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i} \quad (8)$$

is defined as. The pattern is specified by the ARMA (p,q) process.

The leverage effect is known as bad news about risky asset returns causing greater volatility in the future than good news. Conditional variance in the asymmetric model EGARCH model, which takes into account the leverage effect:

$$\log \sigma_t^2 = \omega + \beta \log (\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{\epsilon_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + a \left| \frac{|\epsilon_{t-1}|}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right| \quad (9)$$

is expressed as. The presence of the asymmetric effect is measured with the γ coefficient, and if it is less than zero, it indicates that there is an asymmetric effect. The difference of the EGARCH model from the GARCH model is that it separates the effect of positive and negative shocks on volatility.

The effect of good and bad news is included in the Threshold GARCH (TGARCH) conditional equation of variance. The conditional variance equation developed independently of each other in this model

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^q \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \gamma \epsilon_{t-i}^2 d_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (10)$$

is in the form. In the model, the effect of good news is indicated by α , and the effect of bad news on the conditional variance ($\alpha + \gamma$) (Kutlar & Torun, 2013). The impact of good and bad news is different. The effect of good news in the model is expressed as α and the effect of bad news in the model is expressed as $\alpha + \lambda$. If $\lambda > 0$, negative shock asymmetry with greater effect on volatility is mentioned. It can be stated that there is a leverage effect. If $\lambda < 0$, there is a positive shock asymmetry that has a greater effect on volatility (Emeç & Özdemir, 2014: 89).

In the study, the volatility movements of the RLNPO and RLNPS return series were estimated using the traditional GARCH models, ARCH and GARCH models, and the ARCH models that take into account asymmetry, TGARCH and EGARCH models, after determining the average equation. The estimated alternative models were compared according to the predictive performance criteria and the most successful model was tried to be determined (Ertuğrul, 2019: 64).

4. EMPIRICAL FINDINGS

The Dickey Fuller (ADF) test was used to determine the stationarity of the RLNPO and RLNPS return series. Return series are statistically tested at constant, constant and trend levels. As a result of the unit root tests performed over the level value for the RLNPO and RLNPS return series, it is seen in Table 2 that the data are significant and stationary at the 1% significance level.

Table 2. Unit Root Test Results

	ADF UNIT ROOT TEST			
	Constant		Constant and Trend	
Variable	t-Statistic	Prob.	T-İstatistiği	Prob.
RLNPO	-20.27155	0.0000	-20.26950	0.0000
ADF UNIT ROOT TEST				
Variable	Constant		Constant and Trend	
	t-Statistic	Prob.	T-İstatistiği	Prob.
RLNPS	-27.16511	0.0000	-27.14548	0.0000

After determining that the RLNPO and RLNPS return series are stationary at the I(0) level, the results of the volatility analyzes of these series are given below. The analysis was performed separately for the RLNPO and RLNPS return series.

4.1. Volatility Results for RLNPO

After determining that the RLNPO return series is stationary, the mean equation needs to be estimated. In the process of determining the most appropriate ARMA (p,q) process for the RLNPO return series, the estimated models were compared according to the AIC value, and the ARMA Model (3,4) process was determined as the most appropriate and meaningful model. The estimation of the ARMA Model (3,4) for the RLNPO return series in the estimation made with the least squares method is shown in Table 3.

Table 3. ARMA Model (3,4) Average Model Results (Method: OLS)

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	-0.062734	0.112278	0.558739	0.5765
AR(1)	-0.913027	0.335332	-2.722756	0.0066
AR(2)	0.520098	0.607179	0.856580	0.3920

AR(3)	0.475711	0.296315	1.605424	0.1089
MA(1)	0.900623	0.335689	2.682906	0.0075
MA(2)	-0.64286	0.609572	-1.054611	0.2920
MA(3)	-0.45909	0.282422	-1.625576	0.1045
MA(4)	0.139654	0.041712	3.348084	0.0009
R^2	0.057863			
Adjusted R^2	0.035692			
Durbin-Watson stat	1.979483			
F-statistic	3.044349			
Prob. (F-S)	0.002271			

Since the F-Statistics probability value is significant in the mean model and the sum of the AR(3) and MA(4) coefficients is less than 1, the varying variance test should be performed for the existence of the ARCH effect. As seen in Table 4, the existence of the variable variance was accepted with the validity of the H_1 variable variance hypothesis at the 1% significance level, despite the H_0 hypothesis of no varying variance. In addition, since the Breusch-Godfrey LM test result for the existence of autocorrelation in the RLNPO return series was 0.5436, it was seen that there was no autocorrelation in the RLNPO return series.

Table 4. Heteroskedasticity Test: ARCH

F-statistic	1.191821	Prob. F(1,664)	0.0000
Obs*R-squared	1.013497	Prob. Chi-Square(1)	0.0000

Therefore, volatility movements in the RLNPO return series will be investigated with ARCH, GARCH, EGARCH and TGARCH models that allow changing variance conditions.

Table 5. ARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	-0.130990	0.090091	-1.453.983	0.1460
AR(1)	-0.381782	0.399135	-0.956523	0.3388
AR(2)	-0.893919	0.082598	-1.082.250	0.0000
AR(3)	-0.431798	0.376898	-1.145.662	0.2519
MA(1)	0.374361	0.400834	0.933956	0.3503
MA(2)	0.820338	0.084759	9.678.498	0.0000
MA(3)	0.425965	0.370037	1.151.140	0.2497
MA(4)	-0.049706	0.036949	-1.345.258	0.1785
Variance Equation				
C	5.145.131	0.252538	2.037.368	0.0000
RESID(-1)^2	0.171429	0.022915	7.481.126	0.0000
Schwarz criterion	4.8166			
ARCH Test	0.0188			

In Table 5, it is seen that the coefficients in the mean equation in the ARCH model are not statistically significant except for AR(2) and MA(2). Since the sum of all coefficients in the mean equation is less than 1, the stationarity condition is satisfied. In the variance equation, the coefficients of $RESID(-1)^2$, which shows the ARCH effect with a fixed coefficient, are statistically significant. For the ARCH model to be valid, the stationarity condition must be met. For this, the coefficient of $RESID(-1)^2$ must be both statistically significant and greater than zero and less than 1. Since these conditions are met, the ARCH model becomes a valid model for volatility movements in the RLNPO return series. Shocks affect volatility at a rate of 0.1714 in general. Since the probability value was found as 0.0188 in the Heteroskedasticity Test performed to check whether the ARCH effect continues, it can be said that the existence of the ARCH effect continues.

Table 6. GARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	-0.070984	0.151294	-0.469183	0.6389
AR(1)	1.264455	0.390952	3.234295	0.0012
AR(2)	-0.204218	0.660461	-0.309206	0.7572
AR(3)	-0.420425	0.368034	-1.142354	0.2533
MA(1)	-1.284136	0.379211	-3.386.338	0.0007
MA(2)	0.129136	0.636086	0.203016	0.8391
MA(3)	0.590293	0.348449	1.694.062	0.0903
MA(4)	-0.085951	0.053698	-1.600.632	0.1095
Variance Equation				
C	4.968929	4.694175	1.058531	0.2898
$RESID(-1)^2$	0.029723	0.010485	2.834807	0.0046
GARCH(-1)	0.479723	0.470205	1.02.244	0.3076
Schwarz criterion	4.9592			

In Table 6, it is seen that the coefficients of all the variables in the mean equation in the GARCH model are not statistically significant. For the GARCH model to be valid, the coefficients of $RESID(-1)^2$ and GARCH(-1) must be statistically significant greater than zero and their sum must be less than 1. Since the GARCH(-1) coefficient is not statistically significant, the GARCH model is not a valid model for volatility movements in the RLNPO return series.

Table 7. EGARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.068877	0.079119	0.870546	0.3840
AR(1)	-0.33433	0.439087	-0.761427	0.4464
AR(2)	-0.87894	0.066886	-1.314098	0.0000
AR(3)	-0.47523	0.423831	-1.121282	0.2622
MA(1)	0.343001	0.434316	0.789750	0.4297
MA(2)	0.843620	0.054811	1.539136	0.0000
MA(3)	0.499455	0.419925	1.189390	0.2343
MA(4)	-0.04815	0.048015	-1.002.871	0.3159
Variance Equation				

C(9)	-0.153585	0.031070	-4.943150	0.0000
C(10)	0.224641	0.037127	6.050596	0.0000
C(11)	0.073890	0.018728	3.945435	0.0001
C(12)	0.991598	0.006437	1.540497	0.0000
Schwarz criterion	4.6476			
ARCH Test	0.2223			

In the EGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility in Table 7, it was seen that other coefficients were not statistically significant except for the AR(2) and MA(2) coefficients in the mean equation. The coefficient of $C(11)*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))$ which expresses the asymmetric effect and leverage effect in the variance equation is statistically significant. Therefore, there is an asymmetric and leverage effect in the EGARCH model. A positive sign of this parameter indicates that positive shocks increase volatility more than negative shocks. C(12) GARCH coefficient satisfies the conditions of stationarity and significance. Since the probability value was found as 0.2223 in the Heteroskedasticity Test performed at the stage of checking whether the ARCH effect continues, it can be said that the existence of the ARCH effect has disappeared.

Table 8. TGARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.015313	0.079955	0.191519	0.8481
AR(1)	0.435722	0.414493	1.051218	0.2932
AR(2)	-0.555372	0.372500	-1.490.931	0.1360
AR(3)	-0.453053	0.404866	-1.119.019	0.2631
MA(1)	-0.436129	0.407808	-1.069.447	0.2849
MA(2)	0.505999	0.346307	1.461.128	0.1440
MA(3)	0.519756	0.383181	1.356.425	0.1750
MA(4)	-0.059446	0.046543	-1.277.245	0.2015
Variance Equation				
C	0.077826	0.041408	1.879496	0.0602
RESID(-1) ²	0.170932	0.030395	5.623655	0.0000
RESID(-1) ² *(RESID(1)<0)	-0.102630	0.030029	-3.417698	0.0006
GARCH(-1)	0.881669	0.020903	4.217928	0.0000
Schwarz criterion	4.6470			
ARCH Test	0.1137			

In Table 8, it is seen that the coefficients of all the variables in the mean equation in the TGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility, are not statistically significant. In the variance equation, all coefficients are statistically significant. The coefficient of $RESID(-1)^2*(RESID(-1)<0)$, which is called gamma, which expresses the leverage effect with asymmetric effect in the model, is statistically significant. Therefore, there is an asymmetric and leverage effect in the TGARCH model. It can be stated that if the coefficient is negative, there is a positive shock asymmetry that has a greater effect on volatility. Since the probability value was found as 0.1137 in

the Heteroskedasticity Test performed at the stage of checking whether the ARCH effect continues, it can be said that the existence of the ARCH effect has disappeared.

4.2. Volatility Results for RLNPS

After determining that the RLNPS return series is stationary, the mean equation needs to be estimated. In the process of determining the most appropriate ARMA (p,q) process for the RLNPS return series, the estimated models were compared according to the AIC value, and the ARMA Model (3,2) process was determined as the most appropriate and meaningful model. The estimation of the ARMA Model (3,2) for the RLNPS return series in the estimation made with the least squares method is shown in Table 9.

Table 9. ARMA Model (3.2) Average Model Results (Method: OLS)

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.212049	0.155787	1.361143	0.1739
AR(1)	-1.040736	0.037977	-2.740463	0.0000
AR(2)	-1.037900	0.037287	-2.783519	0.0000
AR(3)	-0.085949	0.035933	-2.391921	0.0170
MA(1)	1.002148	0.008855	1.131770	0.0000
MA(2)	0.991055	0.009332	1.061952	0.0000
R^2	0.033183			
Adjusted R^2	0.024394			
Durbin-Watson stat	2.005075			
F-statistic	3.775399			
Prob. (F-I)	0.001051			

Since the F-Statistics probability value is significant in the mean model and the sum of the coefficients AR(3) and MA(2) is less than 1, the varying variance test should be performed for the existence of the ARCH effect. As seen in Table 10, the existence of the variable variance was accepted with the validity of the H_1 variable variance hypothesis at the 1% significance level, despite the H_0 hypothesis of no varying variance. In addition, since the Breusch-Godfrey LM test result for the presence of autocorrelation in the RLNPS return series was 0.1670, it was seen that there was no autocorrelation in the RLNPS return series.

Table 10. Heteroskedasticity Test: ARCH

F-statistic	5.283964	Prob. F(4,658)	0.0003
Obs*R-squared	2.063368	Prob. Chi-Square(4)	0.0004

Therefore, volatility movements in the RLNPO return series will be investigated with ARCH, GARCH, EGARCH and TGARCH models that allow changing variance conditions.

Table 11. ARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.351397	0.121387	2.894844	0.0038
AR(1)	1.492140	0.047633	3.132605	0.0000
AR(2)	-0.849087	0.073642	-1.152991	0.0000
AR(3)	-0.068876	0.046015	-1.496820	0.1344
MA(1)	-1.587774	0.001970	-8.058082	0.0000
MA(2)	0.999479	0.002013	4.965303	0.0000
Variance Equation				
C	1.223737	0.580950	2.106441	0.0000
RESID(-1) ²	0.299063	0.058301	5.129634	0.0000
Schwarz criterion	5.816765			
ARCH Test	0.1169			

In Table 11, it is seen that the coefficients in the mean equation in the ARCH model are statistically significant, except for AR(3). Since the sum of all coefficients in the mean equation is less than 1, the stationarity condition is satisfied. In the variance equation, the coefficients of RESID(-1)², which shows the ARCH effect with a fixed coefficient, are statistically significant. In order for the ARCH model to be valid, the stationarity condition must be met. For this, the coefficient of RESID(-1)² must be both statistically significant and greater than zero and less than 1. Since these conditions are met, the ARCH model becomes a valid model for volatility movements in the RLNPS return series. Shocks affect volatility at a rate of 0.2990 in general. Since the probability value was found as 0.1169 in the Heteroskedasticity Test performed to check whether the ARCH effect continues, it can be said that the existence of the ARCH effect has disappeared..

Table 12. GARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.277737	0.279590	0.993372	0.3205
AR(1)	0.993053	1.097070	0.905186	0.3654
AR(2)	-0.275248	0.889111	-0.309577	0.7569
AR(3)	-0.008460	0.103515	-0.081728	0.9349
MA(1)	-1.050429	1.100896	-0.954159	0.3400
MA(2)	0.300792	0.949455	0.316806	0.7514
Variance Equation				
C	1.196338	8.008019	1.493925	0.1352
RESID(-1) ²	0.135278	0.104306	1.296932	0.1947
GARCH(-1)	0.585278	0.253445	2.309288	0.0209
Schwarz criterion	5.976537			

In Table 12, it is seen that the coefficients of all the variables in the mean equation in the GARCH model are not statistically significant. For the GARCH model to be valid, the coefficients of $RESID(-1)^2$ and $GARCH(-1)$ must be statistically significant greater than zero and their sum must be less than 1. Since the $RESID(-1)^2$ coefficient is not statistically significant, the GARCH model is not a valid model for volatility movements in the RLNPS return series.

Table 13. EGARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.248332	0.017902	1.387180	0.0000
AR(1)	0.247990	0.559377	0.443332	0.6575
AR(2)	0.650304	0.534691	1.216224	0.2239
AR(3)	0.025788	0.037780	0.682575	0.4949
MA(1)	-0.304277	0.556629	-0.546643	0.5846
MA(2)	-0.691233	0.554877	-1.245740	0.2129
Variance Equation				
C(7)	-0.058054	0.014829	-3.914988	0.0001
C(8)	0.089614	0.018300	4.896950	0.0000
C(9)	0.033361	0.012060	2.766127	0.0057
C(10)	0.996371	0.003418	2.914809	0.0000
Schwarz criterion	5.699275			
ARCH Test	0.9030			

In the EGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility in Table 13, it was seen that other coefficients were not statistically significant except for the constant coefficient in the mean equation. The coefficient of $C(9)*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))$ which expresses the asymmetric effect and leverage effect in the variance equation is statistically significant. Therefore, there is an asymmetric and leverage effect in the EGARCH model. A positive sign of this parameter indicates that positive shocks increase volatility more than negative shocks. C(10) GARCH coefficient satisfies the conditions of stationarity and significance. Since the probability value was found as 0.9030 in the Heteroskedasticity Test performed at the stage of checking whether the ARCH effect continues, it can be said that the existence of the ARCH effect has disappeared.

Table 14. TGARCH Model Mean and Equation of Variance Results

Variables	Coefficient	Stand. Error	t-Statistic	Prob. (p) Value
C	0.250977	0.023094	1.086774	0.0000
AR(1)	0.596033	0.818615	0.728099	0.4666
AR(2)	0.307783	0.785739	0.391711	0.6953
AR(3)	0.042845	0.039361	1.088494	0.2764
MA(1)	-0.648832	0.818748	-0.792469	0.4281
MA(2)	-0.348076	0.816928	-0.426080	0.6700
Variance Equation				
C	0.050693	0.041020	1.235813	0.2165
$RESID(-1)^2$	0.064574	0.012971	4.978274	0.0000
$RESID(-1)^2*(RESID(1)<0)$	-0.020975	0.015477	-1.355246	0.1753
GARCH(-1)	0.945668	0.010140	9.326120	0.0000
Schwarz criterion	5.695238			
ARCH Test	0.7344			

In Table 14, it is seen that the coefficients of all the variables in the mean equation in the TGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility, are not statistically significant except for the constant coefficient. In the equation of variance, the coefficient of $\text{RESID}(-1)^2 * (\text{RESID}(-1) < 0)$, which is called gamma, which expresses the asymmetric effect and leverage effect in the model, is not statistically significant. Therefore, there is no asymmetric and leverage effect in the TGARCH model. Since the $\text{RESID}(-1)^2 * (\text{RESID}(-1) < 0)$ coefficient is not statistically significant, the TGARCH model is not a valid model for volatility movements in the RLNPS return series.

CONCLUSION

Investors who aim to maximize profits by using the instruments of the financial system do not prefer to invest under uncertainty conditions. Therefore, it is important for investors to determine the loss of earnings caused by catastrophic risks. Revealing the differences and similarities of the returns obtained from the financial system during the Covid 19 Pandemic with the returns obtained before the Covid 19 Pandemic will be preliminary information in the financial instrument return strategies to be taken for investors in such cases. For this purpose, knowing the volatility that may arise in the natural gas markets, which is one of the return instruments traded in the futures markets, is important in terms of the risks and decisions that portfolio managers, institutional and personal investors can take. In this study, volatility movements in natural gas returns, which is one of the financial investment instruments in futures markets, were investigated by using GARCH family models.

In the study, daily data from 30.08.2017 to 10.03.2020 before the Covid-19 Pandemic, and daily data from 11.03.2020 to 21.09.2021 after the Covid-19 Pandemic were used. Natural gas futures market data is obtained from <https://www.investing.com/> website. In order to use ARCH type models in modeling RLNPO and RLNPS return series, the existence of ARCH effect in the series was investigated and it was determined that there was an ARCH effect. The volatility movements of the RLNPO and RLNPS return series were estimated using the traditional GARCH models ARCH and GARCH models, and the ARCH models TGARCH and EGARCH models, which take into account asymmetry, after determining the average equation. The estimated alternative models were compared according to the predictive performance criteria and the most successful model was tried to be determined.

When the volatility results for RLNPO are examined, it is seen that the ARCH model is a valid model for the volatility movements in the RLNPO return series, and the shocks affect the volatility by 0.1714 in general. Since the GARCH(-1) coefficient is not statistically significant, the GARCH model is not a valid model for volatility movements in the RLNPO return series. In the EGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility, the coefficient expressing the leverage effect and the asymmetric effect in the variance equation were statistically significant. The EGARCH model has

an asymmetric and leverage effect and the positive sign of this parameter indicates that positive shocks increase volatility more than negative shocks. In the TGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility, the coefficient called gamma, which expresses the asymmetric effect and the leverage effect, was statistically significant. It can be stated that if the coefficient is negative, there is a positive shock asymmetry that has a greater effect on volatility. These results are consistent with the results of the study of Emeç & Özdemir (2014). According to the Schwarz Information Criteria, the most suitable volatility model was determined as the TGARCH model. Therefore, the effect of shocks in the natural gas futures market before the Covid-19 Pandemic on volatility was 17%, the effect of the previous period's volatility on the current period volatility was 88%, and the effect of positive shocks on volatility was 10%.

When the volatility results for the RLNPS are examined, it is seen that the ARCH model is a valid model for the volatility movements in the RLNPS return series, and the shocks affect the volatility by 0.2990 in general. Since the GARCH(-1) coefficient is not statistically significant, the GARCH model is not a valid model for volatility movements in the RLNPO return series. In the EGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility, the coefficient expressing the leverage effect and the asymmetric effect in the variance equation were statistically significant. The EGARCH model has an asymmetric and leverage effect and the positive sign of this parameter indicates that positive shocks increase volatility more than negative shocks. In the TGARCH model, which explains the asymmetric effects on volatility, the coefficient called gamma, which expresses the asymmetric effect and the leverage effect, was not statistically significant. The TGARCH model is not a valid model for volatility movements in the RLNPS return series. These results are consistent with the results of the study of Emeç & Özdemir (2014). According to the Schwarz Information Criteria, the most suitable volatility model was determined as the EGARCH model. Therefore, after the Covid-19 Pandemic, the effect of the previous period's volatility on the current period volatility in the natural gas futures market was 99%, and the effect of positive shocks on the volatility was 3%

As a result of these analyzes, it has been seen that natural gas futures returns can be explained by asymmetric volatility models before and after the Covid-19 Pandemic, but there is no leverage effect as a result of asymmetric volatility, and positive shock asymmetries have a greater effect on volatility. The asymmetric effect tends to decrease in the post-Covid-19 Pandemic period. The fact that investors trading in the natural gas futures market should consider these results will be effective in their investment decisions. In future studies, the return volatility that emerged before the Covid-19 Pandemic and in the post-Covid-19 Pandemic period can be examined on other financial return instruments.

REFERENCES

- Arslan, T., & Şahin, D. (2022). Covid-19'un Gazete Haberlerine Yansıması: Bir Gazete Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 1-16.
- Bollerslev, T.(1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Çetin, A. C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 341-362.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica* (49), 1057-1072.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Duran, M. S., & Acar M. (2020). Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
- Elçiçek, Y. K., & Kayalıdere, K. (2021). VİOP 30 Vadeli İşlem Sözleşmesi ile Çeşitli Makroekonomik Faktörler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 203-220.
- Emeç, H., & Özdemir, M. O. (2014). Türkiye'de Döviz Kuru Oynaklığının Otoregresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile İncelenmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (596), 85-99.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom İflation. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 987-1007.
- Eraslan, M., & Koç, S. (2022). Pay Senedi Endeksleri ile Endeks Vadeli İşlemler Arasındaki Volatilité İlişkisi: Türkiye ve Dünya Örnekleri Arasında Karşılaştırmalı Analiz. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 655-671.
- Ertuğrul, M. (2019). Kripto Paraların Volatilité Dinamiklerinin İncelenmesi: GARCH Modelleri Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 59-71.
- Girma, P. B., & Mougoue, M. (2002). An Empirical Examination of the Relation Between Futures Spreads Volatility, Volume, and Open Interest. *Journal of Futures Markets: Futures, Options, and Other Derivative Products*, 22(11), 1083-1102.

- Gök, İ. Y., & Kalaycı, Ş. (2013). Endeks Futures İşlemlerin Spot Piyasa İstikrarına Etkisi: Türkiye Piyasaları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 18(2).
- Göral, F. (2015). Doğal Gaz Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gujarati, D. N. (2003), Basic Econometrics, Newyork: McGraw Hill.
- Gürbüz, A. O., & Erdem, A. N. (2021). Avrupa Piyasalarında Doğal Gaz Fiyatının Petrol Fiyatı İle İlişkisi–Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 123-134.
- Gürsoy, S., Tunçel, M. B., & Sayar, B. (2020). Koronavirüsün (COVID-19) Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 20-32.
- <https://www.acibadem.com.tr/koronavirus/koronavirus-corona-virusu-nedir-belirtileri/> (erişim tarihi: 24.09.2022).
- <https://www.borsaistanbul.com/files/VIOP-Hakkinda-SSS.pdf> (erişim tarihi: 01.10.2022).
- <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (erişim tarihi:01.10.2022).
- Kalaycı, Ş., Demir, Y., & Gök, İ. Y. (2010). Getiri Volatilitesi-İşlem Hacmi İlişkisi: Vadeli İşlem Ve Opsiyon Borsası Üzerinde Ampirik Bir Uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10(20), 104-120.
- Karthikeyan, P., & Karthika, P. (2016). Analyzing the Impact of CNX Nifty Index Futures on the Volatility of S&P CNX Nifty Index. *Indian Journal of Research in Capital Markets*, 8-20. <https://www.researchgate.net/publication/342978781>.
- Kılıç, E. (2022). Bitcoin ile Vadeli İşlemler Piyasası Arasındaki İlişkinin Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(3), 1457-1470.
- Kılıç, M., & Ayriçay, Y. (2020). Seçilmiş BIST Alt Sektör Endekslerinde Volatilitenin ARCH-GARCH Yöntemleri İle Modellenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (88), 175-198.
- Kutlar, A., & Torun, P. (2013). İMKB 100 Endeksi Günlük Getirileri İçin Uygun Genelleştirilmiş Farklı Varyans Modelinin Seçimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (42), 1-24.
- Kuzu, S. (2018). Borsa İstanbul Endeksi (BIST 100) getiri volatilesinin ARCH Ve GARCH modeli ile tahmin edilmesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 608-624.
- Özdemir, L. (2020). VIX Endeksinin BİST30 Endeks ve BİST30 Vadeli İşlem Getirisi Volatilitelerine Etkisinin EGARCH Modeli ile Karşılaştırılması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(59), 534-543.

- Tekin, B. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Ülkelerin Covid-19, Sağlık Ve Finansal Göstergeler Bağlamında Sınıflandırılması: Hiyerarşik Kümeleme Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5.2: 336-349.
- Tian, G., & Zheng, H. (2013). The Empirical Study About Introduction of Stock Index Futures on the Volatility of Spot Market. *iBusiness*, 5: 113-117.
- Ürkmez, E. (2022). Covid-19 Salgınının S&P 500 Endeksi Oynaklığı Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (35), 47-60.
- Yağcılar, G. G. (2022). Türkiye’de Spot Ve Vadeli İşlem Piyasaları Arasında Bilgi Etkinliği Ve Etkileşim: Öncül-Ardıl İlişkiler Ve Volatilitite İletimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 470-491.
- Yetgin, M. A. (2020). Covid 19’un Birleşik Krallık’taki Şirketlere Etkisi Üzerine Görgül Bir Araştırma. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 655-663.
- Zhang, Y. & Liu, L. (2018). The Lead-Lag Relationship Between Spot and Futures Prices of Natural Gas. *Physica A*, 490, 203-211.

TÜRKİYE’DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU İLE HUKUK DEVLETİ İLKESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ*

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE OBLIGATIONAL AUDIT INSTITUTION AND THE
STATE OF LAW PRINCIPLE IN TURKEY

Serden Onur KARACA ¹

Gülcan AZİMLİ ÇİLİNGİR ²

Öz

Kamu denetçiliği ya da diğer adıyla ombudsmanlık, idarenin işlem ve eylemleri dolayısıyla olumsuz bir şekilde etkilenen vatandaşların uğramış oldukları hak kayıplarının giderilmesi konusunda başvurdukları ve diğer denetim mekanizmalarına oranla daha hızlı ve maliyetsiz olan bir denetim mekanizmasıdır. Kamu denetçiliği kurumu, ülkemizde uygulanmaya başlandığı 2012 yılından itibaren çok önemli bir rol üstlenmiş ve vatandaşların sık sık başvuruda bulunduğu bir denetim mekanizması haline gelmiştir. Hukuk devleti ilkesi, kişisel hak ve özgürlüklerin korunmasını, idarenin şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin söz konusu olmasını sağladığından kamu denetçiliği kurumu ile hukuk devleti ilkesi arasında bu anlamda çok yakın bir ilişki ve bağ vardır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki kamu denetçiliği modelinin amacına uygun bir şekilde işleyebilmesi için ne gibi değişikliklere uğraması ve nelerin yanlış yapıldığının ortaya konmasıdır. Hukuk devleti gibi bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumayı amaç eden bir ilke ile kamu denetçiliği gibi yine bireylerin temel hak ve özgürlüklerini idareye karşı koruyan bir denetim mekanizmasının ortak amaçlarını yerine getirirken, birbirleri ile olan ilişkileri bu çalışmanın bir diğer öne çıkarılmak istenen amacını içermektedir.

Anahtar Kelime: Kamu Denetçiliği, Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu, Hukuk Devleti İlkesi

Abstract

Ombudsman is a control mechanism that is quicker and less costly than other control mechanisms, which is applied by citizens who are adversely affected by the transactions and actions of the public administration to compensate for the loss of rights they have. The ombudsman, had taken a significant role since 2012 when it started to be implemented in our country and has become a control mechanism that citizens frequently apply. Since the principle of the rule of law ensures the protection of individual rights and freedoms and the

* Bu çalışma, 13.09.2022 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’na sunulan Kamu Denetçiliği’nin Avrupa Birliği-Türkiye-İsveç Bağlamında Değerlendirilmesi ve Hukuk Devleti İlkesi Açısından Önemi adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, serdenonur13@gmail.com, [ORCID: 0000-0002-5227-5108](https://orcid.org/0000-0002-5227-5108)

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, gulcanazimlicilingir@yyu.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-3618-2104](https://orcid.org/0000-0002-3618-2104)

Gönderim Tarihi: 07.10.2022

Yayına Kabul Tarihi:15.11.2022

Yayın Tarihi: 28.11.2022

Atf: Karaca, S. O., Azimli, Ç. G. (2022). *Türkiye’de kamu denetçiliği kurumu ile hukuk devleti ilkesi arasındaki ilişki. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi. 5(2). 225-248*

transparency and accountability of the administration, there is a very close relationship and bond between the ombudsman institution and the principle of the rule of law. The aim of this study is to reveal what kind of changes the ombudsman model in Turkey has undergone in order to function in accordance with its purpose, and what has been done wrong. . While achieving the common objectives of a principle like the rule of law, which seeks to protect individuals' fundamental freedoms and rights, and a control mechanism like the ombudsman, which defends individuals' fundamental freedom and rights against the administration, this study also aims to address how these two concepts interact.

Key Words: Public Auditing, Ombudsman, Public Auditing in Turkey, Rule of Law Principle

GİRİŞ

Kamu yönetiminin ana amaçlarından birisi vatandaşlarına hizmet sunmak ve onların yaşamını kolaylaştırarak daha yaşanılabilir bir toplum oluşturmaktır. Gün geçtikçe daha karmaşık bir yapıya bürünen ve gelişen devletin yapısı içerisinde idarenin ve kamu yönetiminin yapısı da bu sonuca bağlı olarak değişmiş ve etkinliği ile verimliliğini azaltmıştır.

Devletin temel parçalarından biri olan kamu yönetimini, toplumdan bağımsız ve soyut bir şekilde düşünmek yanlış olacaktır. Yönetim, yönetim işini yerine getiren bireyler tarafından, kamu hizmetlerinin sunulmasını zorlaştıran ve engelleyen bir hal alabilmektedir. Temel prensibi gereği hizmet sunduğu vatandaşların yararı için çalışan yönetim, zaman içerisinde bozulmaya uğramış ve liyakatsiz yöneticilerin ellerinde topluma fayda sağlamaktan ziyade zarar veren bir kurum görüntüsüne bürünmüştür. Vatandaşlar, var olan işleri için başvurmuş oldukları kamu kurum ve kuruluşlarında uzun saatler harcamakta ve bu uzun süre sonucunda da çoğu zaman işlerini tam olarak sonlandıramadan geri dönmektedirler. Kamu yönetiminin, bu denli bir hal almaması için etkin ve sürekli bir denetimden geçmesi, aksayan veya aksamaya yüz tutan yönleri belirlenerek, bunların düzeltilmesi gerekmektedir.

Denetim kavramının ortaya çıkışını insanların toplu halde yaşamaya başladıkları ilk zamanlara kadar götürebilmemiz mümkündür. İnsanların birbirlerini yönetmeye başladıkları ilk andan itibaren bu yönetimin ne kadar adil, şeffaf ve hakkaniyetli olduğu ile ilgili sorunlar yöneticiler ve siyasi düşünürler arasında merak konusu olmuş ve araştırılmıştır. Eski Çin, Yunan ve Roma'da vatandaşa sunulan hizmetlerin güvenilir, adil ve düzgün olduğuyla ilgili incelemeleri takip eden birimler, yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı hayata geçirilmiştir.

Denetim kavramı, bir işin doğru ve yönetime uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığının kontrol edilmesi, teftiş edilmesi ve incelenmesi anlamına gelmektedir. Denetimin ve özellikle de konumuz gereği olarak kamu yönetimi denetiminin farklı tanımlamaları yapılmakta olsa bile temel olarak yönetimin durumunu değerlendirmek, aksayan yönleri belirlemek, kamu hizmeti sunan kurumlar ile kamu görevi yapan kişilerin üst irade ile sınırlandırılıp onaylanabilmesini ifade etmektedir. Yine kamu

yönetimini elinde bulunduran kişilerin, görevlerini kötüye kullanmaya açık olmaları (rüşvet, adam kayırma, yozlaşma vs.) ve ellerinde bulundurdukları otoriteyi ya da yetkiyi etik dışı işlemlerde kullanabilecek olmaları bu kişilerin etkin bir denetleme mekanizması ile gözetim altında tutulmalarını gerektirmektedir. Kamu yönetiminin denetlenmesi işlevi yerine getirilirken çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bunlar; Parlamento denetimi, kurumsal denetim, yönetsel denetim, yargı denetimi, kamuoyu denetimi, medya denetimi ve tezimizde asıl konusu olan ombudsman denetimidir.

Ülkemizde faaliyete geçtiği 2012 yılı öncesine kadar çeşitli çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalar istenilen sonucu verememiş ve 2012 yılına kadar ülkemizde farklı denetim mekanizmaları vasıtasıyla bu görevi yerine getirmeye çalışmışlardır. 14.06.2012 tarihinde yasalaşarak yürürlüğe giren 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte 29.03.2013 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk kamu denetçisi göreve başlamış oldu ve böylelikle de Kamu Denetçiliği Kurumu ilk başvuru ve yakınmalarını yine aynı tarihte almaya başlamıştır. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’na göre Kamu Denetçiliği Kurumu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bağlı olarak özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğine sahip ve merkezi Ankara’da olan bir kurumdur. Kamu Denetçiliği Kurumu, Başdenetçilik ve Genel Sekreterlik olmak üzere iki bölümden meydana gelmekte ve bu bölümlerde de bir Başdenetçi ve beş denetçi ile birlikte Genel Sekreter ve Genel Sekreterlik personelleri görev yapmaktadır. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte denetçi sayısı beş olarak belirlenmiştir. Yine Kanun’da, Kamu Denetçiliği Kurumu merkezinin Ankara’da olduğu belirtilmesine karşılık, gerekli olan durumlarda başka yerlerde de büro açma hakkı tanınmıştır. Ancak asıl olarak Kamu Denetçiliği Kurumu, kendisine yüklenen misyonu yerine getirmek amacı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bağlı, merkezi Ankara’da bulunan, özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliği bulunan bir kurumdur.

Kamu denetçiliği kurumu, bireylerin temel hak ve özgürlükleri konusunda üstlenmiş olduğu önemli misyon nedeniyle en temel amacı bireylerin temel hak ve özgürlüklerini hukuki güvence altına almak olan hukuk devleti ilkesi ile doğrudan ilişkilidir. Hukuk devleti ilkesinin tanımı ve içeriği hususunda bir anlam karmaşasının olması, ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar sürmektedir. Ancak tüm bu karmaşaya rağmen hukuk devleti ilkesinin, anayasal düzenin en önemli yapı taşlarından biri olduğunu söylememiz mümkündür. Hukuk devleti, genel olarak toplum içerisindeki kişilerin güvenlik ve özgürlük ihtiyaçlarının giderilmesi için mevcuttur.

Hukukun üstünlüğünü kabul eden ülkelerde kamu denetçiliği kurumu, hukuk normlarını vatandaşların lehine uygulamaya çalışması, idarenin tüm işlem ve eylemlerinde yapılan hataların giderilmesi amacı ile birey ve idare arasındaki güven ilişkisini güçlendirmesi, idarenin daha iyi bir hal almasına yardımcı olması ve idari yargının iş yükünü azaltılmasını sağlaması gibi olumlu yanları nedeniyle vatandaşların hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesi noktasında önemli bir yere sahiptir. Kamu denetçiliği kurumu, farklı ülkelerdeki uygulamaları ile birlikte yönetimin ve yasaların doğurmuş olduğu olumsuz sonuçlar itibari ile bunların

değişimi ya da düzeltilmesi için önerilerde bulunarak, halkın daha iyi yönetilmesini sağlamıştır. İdarenin işlem ve eylemlerindeki hata ve eksiklikleri gidermeyi amaçlayan kamu denetçiliği kurumu, bunun yanında da bireylerin kendi haklarını öğrenmesini sağlayarak daha bilinçli bir toplumun yaratılmasına katkı sunmaktadır. Sahip olduğu hakları ve bunları nasıl kullanacağını öğrenen vatandaşlar, yönetimin işlem ve eylemlerini daha güçlü bir şekilde sorgulama cesaretini göstererek idarenin hukuk devleti ilkesi gereklerini yerine getirmesine ve demokratikleşmesine katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmada ilk olarak Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun tarihçesi ve faaliyet şekli ile ilgili bilgiler verildikten sonra genel hatlarıyla hukuk devleti ilkesi anlatılıp, kamu denetçiliği ile aralarındaki ilişkiden bahsedilecektir.

1. Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu

1.1. Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Oluşturulması

Kamu Denetçiliği Kurumu’nun, Türkiye’de hayata geçirilmesi ile ilgili ilk adım, 15.07.2004 tarihli ve 5227 sayılı Kamu İdaresinin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun’unun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmesi ile atılmıştır. Kamu İdaresinin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun’unun 42. maddesinde yer alan Mahalli İdareler Halk Denetçisi başlığı ile birlikte, tüm illerde yerel idarelerle birlikte, bu idarelere bağlı olan kurum ve kuruluşlar ile yerel idareler tarafından hayata geçirilen işletme ve birliklerin, kurum dışı tüzel ve gerçek kişiler ile ilgili eylem ve işlemlerden meydana gelen olumsuzluklarının çözüme kavuşturulabilmesi için bir halk denetçisinin olması uygun görülmüştür. Yapılan bu düzenleme de bize, Avrupa Birliği üyesi çoğu ülkeden bulunan Ombudsmanlık Kurumu’nun, Türkiye hukukunda yerel yönetimler üzerinden de olsa ilk kez uygulanmaya başladığını göstermektedir. Bu gelişmelere rağmen hazırlanan Kamu İdaresinin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne düzenlenmesi için tekrar gönderilmiştir. Kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderildikten sonra parlamento içerisinde tekrardan değerlendirilmemiş ve böylece önemini yitirmiştir (Aslan, 2019; 40).

Kamu Denetçiliği Kurumu ile ilgili olarak yine 2004 yılında bu sefer Adalet Bakanlığı tarafından bir çalışma yapılmış ve bu çalışmada çeşitli kurum ve kuruluşlardan değerlendirmeler alınarak, Türkiye Halk Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarı Taslağı meydana getirilmiştir. Bu tasarı sonrasında da tekrardan Adalet Bakanlığı tarafından 5521 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı hazırlanarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderilmiştir. Dönem içerisinde Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmak için attığı adımlar ile birlikte bu tasarı ile ilgili çalışmalar yapılmış ve kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının katılımı sonucunda tasarıya son şekli verilmiştir. Son şekli verilen Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda oylandıktan sonra Cumhurbaşkanı’na onaylanması üzerine gönderilmiştir. Türkiye

Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilmesinden dolayı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı, Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun hayata geçirilmesi konusunda atılmış en önemli adımlardan biri haline gelmiştir. Bu gelişmelere rağmen Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı içerisindeki 12. maddenin Anayasa’ya aykırı olduğu düşüncesi ile dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer tarafından tekrar Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından tasarının Anayasa’ya aykırı olmasının nedeni olarak da yasamanın yürütmeyi sadece siyasi mekanizmalar ile denetleyebileceği, bunun dışında da Meclis Başkanlığı’na bağlı olarak herhangi bir kurumun denetim mekanizması olarak görev yapmasının mümkün olmadığı gösterilmiştir (Usta, 2014; 62). Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderilen 5521 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı, burada üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan tekrardan kabul edilince 28.09.2006 tarihinde, 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu olarak yasa halini almış ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından da onaylanmak zorunda kaldığı için 13.10.2006 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu olarak kayıtlara geçmiştir (Aslan, 2019; 41).

Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nun Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından mecburi olarak kabul edilmesi ile birlikte Cumhurbaşkanı ve yüz yirmi beş Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili tarafından anayasaya uygun olmadığı gerekçe gösterilerek, kanunun iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesi’ne dava açılmıştır. Anayasa Mahkemesi yapmış olduğu incelemeler neticesinde Kanun’un, Anayasa’ya aykırı olduğu ve hayata geçirilmesi durumunda önüne geçilmesi mümkün olmayacak zararlara mahal vereceği gerekçesi ile esas hakkında karar verilene kadar Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nun yürürlüğünün durması yolunda karar almıştır. Bu gelişme sonucunda 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, 25.12.2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından oybirliği ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu, 28.09.2006 tarih ve 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte hukuki bir özellik kazanmış ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Anayasa içerisinde ifade edilen yetki ve görevleri içerisinde Kamu Denetçiliği Kurumu’na Başdenetçi ve yardımcı denetçiler seçme yetki ve görevi olmadığından, Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında seçimleri yerine getirebilecek Anayasal bir doğal hak da mevcut olmamıştır (Dursunoğlu, Boyalı ve Gündoğdu, 2021; 74). Bu sebeple Anayasa’nın 6, 87 ve 123. maddeleri gereğince Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Anayasa’ya aykırı olduğu görüşü sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından 25.12.2008 tarihinde iptal edilmiş ve Resmi Gazete’de de yayımlanmıştır. Kararın gerekçesini şu şekilde özetlemek gerekirse; kamu kurum ve kuruluşları hayata geçirilmeden önce Anayasa’da belirtilen idari teşkilatlanma yapılarına uygun bir şekilde uygulanması ve bu yapının dışına çıkmaması gerekmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun bahsi geçen idari yapının dışında bir şekilde hayata geçirilmeye çalışılması idarenin tek bir vücut gibi hareket etme özelliğine de zarar vereceğinden, bu durum Anayasa’nın 123. maddesine aykırı bir görüntü çizmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nda belirtildiği üzere Kamu Denetçiliği Kurumu,

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı bir şekilde işlem ve eylemlerde bulunacağı için Anayasanın 123. maddesinde yer alan idari teşkilat yapılanması içerisinde işlem ve eylemlerde bulunacak yerinden yönetim veya merkezi yönetim kurum ve kuruluşları içerisinde konumlanması gereken bir kurumun, bu zorunluluğun dışına çıkarak idareden bağımsız bir şekilde hayata geçmesi ve yasama kuvveti olan meclise bağlanmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Görüldüğü üzere Anayasa'da açık bir şekilde hiçbir organ ya da kimsenin Anayasa'ya aykırı bir güç kullanarak devlet yetkisini elinde bulunduramayacağı ilgili maddeler ile birlikte açık bir şekilde belirtilmiştir ve bu doğrultuda da Anayasa Mahkemesi, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun iptaline karar vermiştir (Öktem ve Turhan, 2015; 139).

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda dönemin iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun hayata geçirilmeme nedenleri ile birlikte muhalefetin de görüşlerini dikkate alarak yirmi altı maddeden meydana gelen Anayasa değişikliği paketini 30.03.2010 tarihinde hazırlamış ve Kamu Denetçiliği Kurumu ile ilgili de gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Hayata geçirilmesi düşünülen bu düzenleme ile birlikte Anayasa'nın 74. maddesine Kamu Denetçiliği ile ilgili düzenlemeler eklenerek, Kurum'un anayasal bir görüntü kazanması amaçlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelen Anayasa değişikliği ile ilgili maddeler parlamento çatısı altında görüşüldüğü sırada iktidar partisi, anayasa değiştirme çoğunluğunu kendi başlarına sağlamamalarına karşılık bu düzenlemeyi dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e göndermiş, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de anayasada yapılacak bu değişikliği yine anayasal normlar doğrultusunda halk oylamasına sunmuştur. 12.09.2012 tarihinde gerçekleştirilen halk oylaması sonucunda anayasa değişiklik paketi %58 "evet" oyu olarak kabul edilmiştir. Yapılan bu anayasa değişikliği referandumu ile birlikte Kamu Denetçiliği Kurumu'nun iptali için Anayasa Mahkemesi tarafından gerekçe gösterilen 6. ve 87. maddeler Anayasa'dan çıkarılmıştır (Aslan, 2019; 43).

Bakanlar Kurulu tarafından Anayasa Komisyonu'na 05.01.2011 tarihinde gönderilen Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı, Komisyon tarafından kabul edilmiştir. Anayasa Komisyonu tarafından kabul edilen kanun tasarısı 15.06.2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek onaylanması amacı ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e gönderilmiş ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı'nı 29.06.2012 tarihinde onaylaması sonucunda Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte yürürlüğü girmiştir. Böylece iki yıl süren çalışmalar sonucunda Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu hayata geçirilmiştir (Öktem ve Turhan, 2015; 139). 6328 sayılı ve 14.06.2012 tarihli Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte kamu kurum ve kuruluşlarının hizmetleri ile ilgili olarak herhangi bir kurum ya da kişiye bağlı olmaksızın bağımsız ve etkili işleyebilen bir şikâyet mekanizması oluşturulması amacı ile idarenin işlem ve eylemlerini, davranış ve tutumlarını, insan haklarına ve adalete uygun bir şekilde araştırmak, önerilerde bulunmak ve incelemek amacı doğrultusunda Kamu Denetçiliği Kurumu hayata geçirilmiştir. Vatandaş ile kamu yönetimi arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan anlaşmazlıkların hızlı ve

etkin bir yol ile çözüme kavuşturulması amacı doğrultusunda, halkın yakınmalarını dinleyip bu doğrultuda yönetimi denetleme görevini üstlenen, ancak tüm bunlara rağmen de yönetime bağlı olmayarak bağımsız bir şekilde çalışan Kamu Denetçiliği Kurumu sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nun asıl amacı, kamu kurum ve kuruluşlarının yerine getirilmesi esnasında etkin ve bağımsız bir yakınma mekanizmasının oluşturulması ve idarenin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemlerdeki davranış ve tutumlarının adalet ve insan hakları çerçevesinde korunmasını sağlamaktır (Özer, 2015; 35).

Bu doğrultuda hem Avrupa Birliği uyum süreci ile ilgili olarak yaşanan aksaklıklar hem de daha iyi bir vatandaş-kamu yönetimi ilişkisinin tahsis edilebilmesi amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi, anayasa değişikliği ile birlikte bu sorunları ortadan kaldırmayı başarmıştır. 5892 sayılı Kanun ile birlikte Anayasa’nın 74. maddesi ”Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçiliğine başvuru hakkı” olarak düzenlenerek ilgili maddeye Kamu Denetçiliği ile ilgili olarak geçmişte yaşanan sıkıntıların da önüne geçmek amacı ile anayasal bir düzen getirilmiştir. Bu yeni düzenleme ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti içerisinde herkes istisnasız bir şekilde kamu denetçisine başvuruda bulunma ve bilgi edinme hakkına sahip olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bağlı bir şekilde hayata geçirilen Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işlem ve eylemleri ile ilgili yakınmaları denetlemekle görevlendirilmiştir. Bu hakların kullanımı, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun hayata geçirilmesi, çalışması, görev yetki ve sorumluluk alanları ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinde aranan özelliklere ilişkin tüm usul ve esaslar 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu tarafından açık bir şekilde belirtilmiştir. Yapılan bu değişiklikler sonucunda, Anayasa Mahkemesi de hukuk devleti ilkesi ve kuvvetler ayrılığı ile ilgili olarak herhangi bir olumsuzluk tespit etmemiştir. Anayasa Mahkemesi’ne göre asıl görevi kamu idarelerinin hesap verebilirliği ve vatandaşların insan hak ve özgürlüklerine katkıda bulunulması ve hukuk devletinin daha güçlü bir hâl kazanabilmesi için tıpkı Avrupa demokrasilerinde olduğu gibi Türkiye’de de kamu denetçiliği kurumu ya da diğer adıyla ombudsmanlık kurumunun hayata geçirilmesi önemli bir adım olmuştur (Atalay, 2016; 470).

1.2. 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Özelinde Kamu Denetçiliği

14.06.2012 tarihinde yasalaşarak yürürlüğe giren 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte, 29.03.2013 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk kamu denetçisi göreve başlamış ve böylelikle de Kamu Denetçiliği Kurumu ilk başvuru ve yakınmalarını yine aynı tarihte almaya başlamıştır. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’na göre Kamu Denetçiliği Kurumu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bağlı olarak özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğine sahip ve merkezi Ankara’da olan bir konuma sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı Kamu Denetçiliği Kurumu’nun, daha önce belirttiğimiz gibi Parlamento Ombudsmanı’na benzer bir şekilde ulus içerisinde çalışmaları yapacağını söylememiz mümkündür. Kamu Denetçiliği Kurumu, Başdenetçilik ve Genel Sekreterlik olmak üzere iki bölümden meydana gelmekte ve bu bölümlerde de bir Başdenetçi ve beş denetçi ile birlikte Genel Sekreter ve Genel Sekreterlik personelleri görev yapmaktadır. 6328

sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile birlikte denetçi sayısı beş olarak belirlenmiştir. Yine Kanun'da Kamu Denetçiliği Kurumu merkezinin Ankara'da olduğu belirtilmesine karşılık, gerekli olan durumlarda başka yerlerde de büro açma hakkı tanınmıştır. Ancak asıl olarak Kamu Denetçiliği Kurumu kendisine yüklenen misyonu yerine getirmek amacı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı, merkezi Ankara'da bulunan, özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliği bulunan bir kurumdur (Aslan, 2019; 71).

1.2.1. Kamu Denetçiliği Kurumu'na Başvuru Şekli ve Başvuru Yapılma Kriterleri

İdarenin yapmış olduğu eylem ve işlemlere yönelik yönetmelik ve kanunlarda belirtilen esas ve usullere göre hak ihlaline uğrayan tüzel ve gerçek kişiler, Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvuruda bulunabilmektedirler. Başvuru sahibinin talebi doğrultusunda yakınma başvuruları gizlilik esasları çerçevesinde korunabilmektedir. Engelliler, çocuklar ve yabancı uyruklular da dâhil herkes eşitlik ilkesi kapsamında Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvuru yapma hakkına sahiptirler. Başvurulan konu hakkındaki tüm bilgilerin güvenliği Kamu Denetçiliği Kurumu'na aittir. Kişinin, idarenin yapmış olduğu işlem ve eylemler sonucunda herhangi bir menfaat ihlâline uğradığının tespit edilebilmesi için yakınmada bulunan kişinin çıkar ve hakkının zarar görmüş olması gerekmektedir; bu hak ihlâli manevi ya da maddi olabilmektedir. Bu konuda herhangi bir ayırım gözetilmemektedir. Ancak belirli konularda bu menfaat şartları aranmamaktadır. Bu şartlar: Kadın ve çocuk hakları, insan hakları ve temel hak ve özgürlüklerdir (Erdoğan, 2021; 78).

Kamu Denetçiliği Kurumu'na yapılan başvurular, dilekçe ile yapılmakta ve bu dilekçenin de yazım dili Türkçe olmalıdır. Başvuruda bulunacak kişi, kendisini başka bir dilde daha iyi ifade edebileceğini söylüyorsa, bu durumu ispatlaması halinde yabancı dilde dilekçeler de Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından kabul edilmektedir. Başvuru dilekçeleri Kamu Denetçiliği Kurumu'na ve yine Kamu Denetçiliği Kurumu'nun gerekli gördüğü yerlerde açmış olduğu bürolara elden teslim edilebildiği gibi elektronik posta, faks ve posta yolları ile de gönderilebilmektedir. Elektronik posta ya da faks ile başvuruda bulunan kişiler, asıl başvuru belgesini on beş gün içerisinde Kamu Denetçiliği Kurumu ya da bürosuna göndermediği takdirde yapmış oldukları başvurular geçerli sayılmamaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu'na bir diğer başvuru yolu da Kurum'un internet sitesinde yer alan başvuru kısmından şikâyette bulunma yöntemidir. E-Başvuru ile birlikte ilgili tüm evraklar başvuru sırasında internet ortamından yüklenebilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'na uzak yerde ve büroların da bulunmadığı yerde yaşayan vatandaşlar, başvurularını posta ile gönderebilme hakkına sahip oldukları gibi isterlerse buldukları ilin valiliği ya da ilçenin kaymakamlığına da giderek başvuru dilekçelerini teslim edebilmektedirler. Valilik veya kaymakamlık tarafından alınan başvuru dilekçeleri, başvuru dilekçesinin alındığı günden itibaren üç gün içerisinde Kamu Denetçiliği Kurumu'na gönderilmesi gerekmektedir (Erdoğan, 2021; 78). Başvuru dilekçesi içerisinde başvuruda bulunan kişinin ikametgâh adresi, iletişim ve kimlik bilgileri bulunmak zorundadır. İdari konulara giren durumlar ile ilgili olarak başvuru yapılmadan önce yerel düzeydeki tüm idari başvuru yollarının tükenmiş olması

gerekmektedir. Başvuru dilekçesinde yakınma konusu olan durum ayrıntılı ve açık bir şekilde ifade edilmelidir. Başvuru esnasında Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu’na başvuru yapılmadan önce yakınma konusu olan durum ile ilgili olan idari kuruma başvuru yapılmış olması ve olumlu ya da olumsuz anlamda bir cevap verilmesi, altmış gün süresince beklenmelidir. Bu sürenin dolduğu günden itibaren altı ay boyunca Kamu Denetçiliği Kurumu’na başvuru yapma hakkı açılmış olacaktır (Özden, 2010, 174).

1.2.2. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun İyi Yönetim İlkeleri

Kamu Denetçiliği Kurumu, denetim işlemlerini yerine getirirken bir takım genel ilkeler doğrultusunda hareket etmektedir. İyi yönetim ilkeleri olarak isimlendirilen bu ilkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Dinlenilme hakkı, yasalara uygunluk, kazanılmış hakların güvence altına alınması, kişisel bilgilerin korunması, hesap verilebilirlik, ayrımcılığın önüne geçmek, açık olmak, makul sürede karara varmak, nezaket, ölçülü olmak, kişilere kendini savunma hakkı vermek, verilen karara yönelik karşı müracaat yollarının açık olduğunu kişilere bildirmek, tarafsız olmak, kamu kurum ve kuruluş yöneticilerinin makamları gereği elde ettikleri gücü iyi yönde kullanmaları, başvuru sürecinde ve denetim yapıldığı süre boyunca ilgili tarafların bilgilendirilmesini sağlamak, denetim sonucunda alınan kararların esas teşkil ediyor olmaları ve eşitlik (Zeren, Tekin, Özdek, 2020; 41).

1.2.3. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Yetki Alanları

Kamu Denetçileri’nin hangi alan ya da hangi konularda denetleme işlemlerini yerine getireceklerine dair düzenleme Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’te ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’e göre Kamu Denetçileri’nin görev yetki ve sorumluluk alanlarını şu şekilde sıralamamız mümkündür: Mahalli idareler tarafından yapılan hizmetler, insan hakları, hayvancılık, tarım ve gıda ile ilgili alanlar, kadın ve çocuk hakları, iletişim, basın ve ulaşım ile ilgili alanlar, engelli hakları, çevre, su, şehircilik ve orman ile ilgili alanlar, ailenin korunması, sosyal güvenlik ve çalışma ile ilgili alanlar, sosyal hizmetler, ticaret, gümrük, sanayi ve enerji ile ilgili alanlar, gençlik, spor, eğitim ve öğretim ile ilgili alanlar, vergi, maliye ve ekonomi ile ilgili alanlar, turizm, kültür, sanat ve bilim ile ilgili alanlar, mülkiyet edinme hakkı, güvenlik, milli savunma ve adalet ile ilgili alanlar, kamu personel yönetimi ile ilgili alanlar, sağlık ile ilgili alanlar, vatandaşlık, nüfus, sığınmacı ve mülteci hakları ile ilgili alanlar ve diğer konu ve alanlardır (Safalı, 2021; 37).

1.2.4. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Yetki Alanı Dışında Kalan Alanlar

Kamu Denetçiliği Kurumu, kendisine gelen yakınma başvuruları üzerine, idarenin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemleriyle davranış ve tutumlarını; hakkaniyet ve hukuka uygun olup olmadığı ve insan haklarını gözeterek adalet anlayışı içerisinde olup olmadığı ile ilgili durumları incelemek, araştırmak ve idareye olumsuz davranışlarının düzeltilmesi konusunda önerilerde bulunmakla

görevlendirilmiştir. Bu geniş yetki alanına karşılık bazı kamu kurumlarının işlem ve eylemleri Kamu Denetçiliği Kurumu'nun yetki alanı dışında kalmaktadır. Bu kamu kurumlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sadece askeri özellikteki çalışmaları, Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapmış olduğu işlemler ile birlikte re'sen imzaladığı emir ve kararlar, yargı yetkisinin kullanımına dair kararlar ve yasama yetkisinin kullanımına ilişkin işlemlerdir (Ökten ve Turhan, 2015; 140).

2. Hukuk Devleti Nedir?

Egemenliğin, sınırlı kişilerin elinden alınıp uluslara geçmesi ve bu sahip olunan egemenliğin çeşitli kurumların yardımı ile faaliyetini sürdürmesine yarayan hukuk devletinin, önceden belirlenmiş olan hukuk normlarının sadece vatandaşları değil de bu normları ortaya çıkaranların bile uyması zorunlu olan bir devlet modeli olduğunu söylememiz mümkündür. Bu sebeple hukuk devletini asıl olarak, devlet mekanizmalarının hukuka bağlı bir şekilde işlemesi, yani yönetimin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemlerin hukuksal bir çerçeve içerisinde kalınarak yerine getirilmesi şeklinde açıklamamız mümkündür. İşte bu işlemleri yerine getirmek için de en uygun mekanizma yargısal denetim mekanizmasıdır (Karaca, 2021; 2034).

Hukuk devleti ilkesi, hukuk sisteminin tamamını kapsayan bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler ve devletin tüm organları tarafından hukukun üstünlüğünün benimsenip, hukuka uygun bir şekilde hareket edilmesi anlamına gelen hukuk devletinde, keyfi yönetsel yaklaşımlara da izin verilmemektedir. Bu yüzden hukuk devletinin en önemli özelliği olarak hukukun egemenliğinin olduğunu söylememiz mümkündür. Hukuk devletinde ilk olarak karşımıza yürütme organı ile yasama organının yapmış oldukları işlemlerin yargısal bir denetime tabi olması zorunluluğu çıkmaktadır. Bu sebeple Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü, idarenin yapmış olduğu tüm eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, yasaların Anayasa'ya uygun olması, kanuni idare, idarenin mali açıdan hesap verebilirliği ve sorumluluğu ile bireylerin kazanmış oldukları hakların dokunulmaz olması gibi temel ilkeler, hukuk devletinin öne çıkan özellikleri arasındadır. Bir başka şekilde hukuk devletini ifade edecek olursak hukuk devleti; anayasası ve yasaları hukukun genel normlarına uygun olan ya da yapılış esnasında bu ilkelerin dikkate alındığı devlet olarak da ifade edilmektedir. Hukuk devleti, devletin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemleri hukuk normlarına göre yapan ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan temel anayasal ilkedir (Aksem, 2022; 79).

Bireysel açıdan hukuk devleti, genel anlamda bireylerin üç temel gereksinimine katkıda bulunmaktadır. Bunlar; eşitlik güvenlik ve özgürlüktür. Hukuk devleti içerisinde yasama, yürütme ve yargı arasında güçler ayrılığı ilkesi mevcuttur. Anayasa ve kanunlar hukukun temel unsurlarını belirlemekte ve ona uygun hareket etmektedirler. Bu sebeple hukuk devleti ilkesinin etkisi altında olan temel ilkeleri şu şekildedir: Kanunların anayasaya uygun bir hale getirilmesinin sağlanması, kanuni idare ilkesi, devletin sahip olduğu ekonomik sorumluluğu yerine getirmesi, kanunların genelliği ilkesi,

yasama organından yürütme organına kadar olan süreçte yetki devri koşullarının önceden belirtilmiş olması ve birbirlerinin sorumluluk alanlarına müdahale etmelerinin önüne geçilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi, kamusal işlem ve eylemlerinin, yargı tarafından denetim mekanizmasının sağlanması, bireylerin kazanılmış haklarına saygı gösterilmesi, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve mahkemelerin ve yargıçların bağımsızlık ve tarafsızlıklarının sağlanmasıdır (Aksem, 2022; 81).

Hukuk devleti ilkesinin tanımı ve içeriği hususunda bir anlam karmaşasının olması, ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar sürmektedir. Ancak tüm bu karmaşaya rağmen hukuk devleti ilkesinin, anayasal düzenin en önemli yapı taşlarından biri olduğunu söylememiz mümkündür. Hukuk devleti genel olarak toplum içerisindeki kişilerin güvenlik ve özgürlük ihtiyaçlarının giderilmesi için mevcuttur. Ancak hukuk devleti ilkesinden bahsederken hukuk devletinin her açıdan kanuna uygun olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bu şekilde baktığımızda hukuk devletinin, kanun devleti ile bir farkı kalmayacak ve kanunilik adı altında her istenilen şey devlete yaptırılabilir olacaktır. Haksızlıklara kanun yolu ile meşru bir görüntü verilerek devlet, kanun devleti haline getirilecek ve bu kanun devleti, kanuni haksızlıklar devleti olarak karşımıza çıkacaktır. Hukuk devletinde böyle bir yaklaşım söz konusu dahi değildir (Aksem, 2022; 81). Bu sebeple hukuk devletini, kanun devleti ile eş gören yaklaşımlar yanlış olup, iki terim arasındaki kavramsal farklar dikkatle ayırt edilmelidir. Hukuk devleti ilkesinin en önemli özelliklerinden biri, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin hukuksal açıdan tanınması ve yine hukuksal açıdan güvence altına alınmasıdır. Temel hak ve özgürlükler, Anayasa tarafından koruma altına alındıkları surette hukuken de tanınmış olmakta ve hayata geçirilebilmeleri için de kanuni düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu özellikleri ile birlikte hukuk devleti, hukuka karşı olan saygının artmasını sağlamakta ve iktidarın da otoritesini meşru bir hale getirmektedir. Meşru olmayan bir otorite, kaba güçten farksız olmamakta ve bu nedenden ötürü de devlet bir nevi çete görüntüsü kazanmaktadır. İşte bu yüzden hukuk devleti önemli bir ilkedir (Bayoğlu, 2007; 15).

Genel hatları ile incelediğimiz zaman, hukuk devletinin üç aşamalı bir anlam bütünlüğüne sahip olduğunu söylememiz mümkündür. Bu üç aşama; kanuna uygunluk, anayasaya uygunluk ve hukuka uygunluktur. İdarenin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemlerin kanuna uygun bir şekilde yapılması anlamına gelen kanunilik ilkesi ile bu işlem ve eylemlerin kanuna uygun bir şekilde yargısal yollar tarafından denetlenmesi anlamına gelen idarenin yargısal denetimi, hukuk devleti kavramına giden ilk adımı ifade etmektedir. Günümüzde hâlâ idarenin yargı yolları ile denetiminin sağlanıyor olması, hukuk devletinin en önemli özelliklerinden biri olarak görülmekte ve yargısal denetimin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Daha geniş bir şekilde ifade edecek olursak, kanun ile düzenlenmiş ve kanuna uygun bir şekilde kanunilik ilkesi, bir ülkede hukuk devleti ilkesinin uygulandığının en belirgin göstergesidir (Sır, 2010, 13).

Daha önce de belirttiğimiz gibi hukuk devleti ilkesinin tanımı ile ilgili olarak ortak bir kavram mevcut değildir. Ancak tanımında yaşanmayan ortak görüş birliği, hukuk devleti ilkesinin temel

özellikleri konusunda yaşanmaktadır. Hukuk devletinin sahip olduğu özellikleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

- Bireylerin demokrasiye katılım hakları, hukuk devleti ilkesinin bir parçasıdır. Bunun nedeni hukuk devletinin siyasi açıdan kendini geliştirmiş bir halk kitlesinin, kendi kendilerini sınırlayabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

- Devletin sahip olduğu otorite gücü, kendisini anayasa ile meşrulaştırmış olmalıdır. Yani devlet tüm yönleri ile birlikte anayasal bir görüntü çizmelidir. Bu da hukuk devleti ilkesi ile mümkün olacaktır.

- Hukuk devleti ilkesi, kamu yönetimini ve memurlarını yapmış oldukları işlem ve eylemler yüzünden sorumlu tutabilmektedir. Anayasaya ve yasaya aykırı olan işlem ve eylemlerden dolayı zararın tespit edilmesi ve giderilmesi kuralları, hukuk devleti ilkesi ile mevcut olacaktır.

- Bireylerin sahip olduğu temel hak ve hürriyetler, onları devletin yapacağı işlem ve eylemlere karşı korumalıdır (Karaca, 2021; 2033).

- Herhangi bir yerden emir almayan ve bağlantısı olmayan bağımsız mahkemeler ile birlikte bireylere yönetsel ve kamusal hukuk yollarında da hak arama kolaylığının sağlanması ve bu kanun yollarının açık olduğuna dair güvence verilmesi, hukuk devleti ilkesi ile mümkün olacaktır.

- Güçler ayrılığı ilkesi ile (yasama-yürütme-yargı) yetki ve sorumluluklarının paylaşılması sonucunda devlet otoritesinin sahip olmuş olduğu güç, sınırlandırılmış ve dizginlenilmiş olacaktır.

- Bütün vatandaşların yaş, cinsiyet, din, dil, ırk, mezhep vs. gibi ayrımları yapılmadan yasa karşısında eşit haklar tanınması, hukuk devleti ilkesi ile birlikte mümkün olacaktır.

- Anayasaya uygunluk ilkesi gereği devletin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemlerin, anayasaya ve yasalara uygun bir şekilde yapılması gerekmektedir. Böylece devlet otoritesinin daha fazla güç kazanmasının önü kesilmiş olunacak ve böylelikle erken bir zamanda bu durumun engellenmesi sağlanacaktır (Bayoğlu, 2007; 16).

Saymış olduğumuz bu unsurlardan da anlayabileceğimiz gibi hukuk devleti ilkesinin iki önemli şartı bulunmaktadır. Bu şartlardan ilki; bireylerin medeni ve siyasi haklarının güvence altına alınması ve korunması ve ikincisi olarak da anayasaya uygun bir şekilde konmuş hukuk normlarının, devlet otoritesini sınırlandırmaları ve devlet içerisindeki yaşamı düzenlemeleridir.

2.1. Hukuk Devleti'nin Genel ve Özel Gereklere

Bir devletin ve devleti idare eden kurum ve kuruluşların, hukuk devletine bağlı olduğunun nitelendirilebilmesi için sahip olması gereken özellikler iki farklı kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler genel ve özel gereklere dir. Genel ilkeleri devletin hukuka olan bağlılığı olarak (yasama-yürütme-yargı) ifade edebilirken, özel ilkeleri de idarenin hukuk ile olan bağlantısı şeklinde açıklamamız mümkündür.

2.1.1. Hukuk Devleti’nin Genel Gereklere

- Yasama organı tamamen hukuka bağlı bir şekilde faaliyetlerde bulunmalıdır. Kanun yapma ile görevlendirilen merci olan yasama organının, kanunlara bağlı bir şekilde hareket etmesi mümkün olmadığı için, onun Anayasa ile bağlı olması gerekmektedir.

- Yürütme organı hukuka bağlı olmalıdır. Bir devletin hukuk devleti olarak konumlandırılabilmesi için yürütme organının Anayasa ile bağlı ve uyumlu bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

- Yargı organı hukuka bağlı olmalıdır. Hukuk devletinin tanımını yaptığımızda devletin hukuka bağlı olduğu fikrini söylediğimize göre ve yine yargı devletin üç ana organından biri olduğuna göre hukuk devleti olabilmek için yargının hukuka bağlı bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Yargının hukuka bağlı olmadığı devletlerde bireyler kendilerini güvence altında hissedemeyeceğinden, bu devletin hukuk devleti olduğunu söylememiz mümkün olmayacaktır (Karaca, 2021; 2034).

2.1.2. Hukuk Devleti’nin Özel Gereklere

- İdarenin maddi bir sorumluluğunun olması gerekmektedir. Bir devleti hukuk devleti olarak isimlendirebilmemiz için idarenin yapmış olduğu işlem ve eylemler sonucunda herhangi bir zarar gören kişilere karşı olarak devlet, verilen bu zararın maddi kısmını gidermelidir.

- İdare, yapmış olduğu işlem ve eylemler açısından yargısal denetime tabii olmalıdır. Böylelikle idare yapacağı tüm işlem ve eylemlerde hem halka hesap verecektir hem de yargısal bir denetimden geçecektir.

- İdarenin yapmış olduğu tüm işlem ve eylemler karşısında vatandaşların hukuki güvenliğinin var olması gerekmektedir. Bir hukuk devleti içerisinde ikame eden bireyler, kendilerine karşı uygulanacak olan hukuk kurallarının neler olduğu ile ilgili önceden bilgilendirilmelidirler. Bu şekilde bireyler, yapacakları herhangi bir işlem ve eylemle ilgili olarak önceden ne gibi hukuksal sorunlar ile karşılaşabileceklerini öğrenmiş olacaklardır. Aksi durumlarda bireyler kendilerini hukuki bir güvence altında hissetmeyeceklerdir ve bu da hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayan bir yaklaşım olacaktır (Bayoğlu, 2007; 14).

- Hâkimler teminatlı ve bağımsız bir şekilde görevlerini yerine getirmelidirler. Hukuk devleti ilkesi gereğince idareyi yargılamak ile görevlendirilen mahkemeler ve orada görevli olan hâkimlerin, bağımsız organlar tarafından göreve getirilmesi ve alacakları herhangi bir karar karşısında görevden alınma veya cezai işlem gibi yaptırımlar ile karşılaşmayacaklarını bilmeleri gerekmekte ve böylece rahat ve doğru bir şekilde karar alabilmelidirler.

- İdarenin yapmış olduğu ve yapacağı tüm işlem ve eylemlerin önceden bilinebilir olması gerekmektedir. Yani hukuk devleti olarak adlandırılan bir ülkede, idarenin yapacağı tüm işlem ve eylemlerin vatandaşlar tarafından önceden bilinebilir olması gerekmektedir. Hukuk devletinde, idare takdir yetkisini elinde bulundurduğu durumlarda dahi serbest bir şekilde davranamayacaktır (Karaca, 2021; 2035).

2.2. Hukuk Devleti İlkesinin Ülkemizdeki Anayasal Gelişimi

Türkiye'deki hukuk devleti ilkesi çalışmalarını Osmanlı Devleti ve Tanzimat Dönemi'nden başlatmamız yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi ile birlikte az bir etkiyle de olsa iktidarın sınırlandırılmasından, kanuna uygun hareket edilmesinden ve temel hak ve özgürlüklerin koruma altına alınması ile ilgili olarak yani hukuk devleti ilkesi ile ilgili olarak çalışmalar yapıldığını söylemek mümkündür. I. ve II. Meşrutiyet dönemleri ile başlayarak Osmanlı Devleti içerisinde hukuk devleti ilkesine doğru bir takım çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak dönemin çalkantılı siyasi ortamı ve Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu güç kaybı ile birlikte yaşanan gelişmeler neticesinde, hukuk devleti ilkesine yönelik çalışmaların da istenilen düzeyde olmadığı ve yine istenilen hedefe ulaşamadığı görülmektedir (Karaca, 2021; 2035). 1921 yılında hayata geçirilen Teşkilatı Esasiye Kanunu da faaliyete girdiği dönem içerisinde yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda hedeflenen başarıyı yakalayamamış ve 1923 yılında, Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte yeni ve çağdaş bir anayasanın yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte iki anayasalı bir görüntü çizen Türkiye'de, bu iki başlılığa son vermek amacıyla yeni bir anayasa hazırlama görevi de yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Klasik anayasa görüntüsü çizen ve içerik olarak sert bir anayasa olan 1924 Anayasası'nın içerisinde hukuk devleti ilkesi çok fazla geçmemesine karşılık, hukuk devleti ilkesinin en temel yapı taşlarından olan kuvvetler ayrılığı, bireyin temel hak ve hürriyetleri, yargı bağımsızlığı ve yasamanın ve idarenin yapmış olduğu işlem ve eylemlerde yargısal denetimin yapılması gibi önemli konu başlıklarından sıkça söz edilmiştir. Yeni rejim tarafından hazırlanan 1924 Anayasası, 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbeye kadar çeşitli güncellemeler ile birlikte yürürlükte kalmış ve darbe sonrasında yapılan 1961 Anayasası ile birlikte işlevine son verilmiştir (Koyunca ve Yılmaz, 2018; 84).

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe sonucunda, Kurucu Meclis tarafından hayata geçirilen ve 31 Mayıs 1961 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlandıktan sonra 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylaması ile birlikte 1961 Anayasası faaliyete girmiştir. Askeri darbe sonucu hazırlanan 1961 Anayasası'nda vesayet izleri sıkça görülmektedir. Bunun sebebi de 1960 darbesini gerçekleştiren Milli Güvenlik Kurulu'nun, anayasanın hazırlanış sürecinde etkin bir rol oynaması ve anayasal bir organ gibi çalışmasından kaynaklanmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu, anayasa çalışmalarında ilk başlarda sadece bir danışma organı gibi faaliyette bulunmasına karşılık, dönem içerisindeki müdahaleleri ile birlikte 1961 Anayasası'nda da rahat bir şekilde görebileceğimiz gibi önemli ölçüde gücü elinde bulundurmuştur. Anayasa üzerindeki bu baskı da hiç şüphesiz hukuk devleti

ilkesi ile ters düşen bir yaklaşımdır ve 1961 Anayasası, hukuk devleti ile bağdaşmayan birçok noktayı içerisinde barındırmaktadır. Hukuk devleti olma hedefi daha önce de bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi ile birlikte geçirilmek istenen bir hedef olmasına karşılık, 1921 ve 1924 Anayasaları içerisinde buldukları durum ve yeni bir rejimin hayata geçirilme çabaları içerisinde hayata geçirildiklerinden, hukuk devleti amacından ziyade bağımsızlık fikri, ulusallaşma ve reformları içerilerinde barındırmaktaydılar (Koyunca ve Yılmaz, 2018; 84). Bu sebeple hukuk devleti ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti’nde sınırlı bir şekilde de olsa ilk kez 1961 Anayasası’nda kendisine yer bulmuştur ve hayatımıza girmiş olmuştur. Hukuk devleti ilkesi, 1961 Anayasası ile birlikte anayasal bir görüntü kazanmış ve bu ilkeyi yerine getirebilmek amacı ile tüm şartlar yerine getirilmeye çalışılmıştır. 1961 Anayasası’nın ilk bölümünde karşımıza çıkan “demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleri ile kurma” fikri, hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmeye çalışıldığı düşüncesini açık bir şekilde göstermektedir. Yine 1961 Anayasası’nın 2. maddesinde karşımıza çıktığı üzere “Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve Başlangıç kısmında belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir” görüşü ile bu Anayasa’nın hukuk devleti ilkelerine bağlı bir şekilde hazırlandığını anlamamıza yardımcı olacaktır ki bu madde ile birlikte ilk defa hukuk devleti ilkesi, cumhuriyetin özellikleri içerisinde kendisine bir yer bulmayı başarmıştır (Karaca, 2021; 2037).

Hukuk devleti ilkesi, 1961 Anayasası ile birlikte sadece cumhuriyetin özelliklerinden biri olarak görülmeyip, aynı zamanda Anayasa’nın da gerekleri arasında kendisine bir yer bulmuştur. 1924 Anayasası’ndan farklı olarak 1961 Anayasası, kanuni idare, kanun önünde eşitlik ve hukukun genel ilkelerinin geçerliliği gibi önemli ilkeleri de içerisinde barındırmıştır. 1961 Anayasası’nın her anlamda getirmiş olduğu bu özgürlükçü ortam, toplumun bazı kesimleri tarafından olumsuz bir şekilde kullanıldığından dolayı, Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Mart 1971 tarihinde askeri bir muhtıra ile 1961 Anayasası’nın belirli maddeleri üzerinde değişiklikte bulunulması gerektiğini bildirmiştir. 12 Mart muhtırası ile birlikte 1961 Anayasası üzerinde yapılan en önemli değişiklikler, 22 Eylül 1971 tarihinde yapılan 1488 sayılı kanun değişikliği ve 20 Mart 1973 tarihinde yapılan 1699 sayılı kanun değişikliği olmuştur. Yapılan bu kanun değişiklikleri ile birlikte temel hak ve hürriyetlere belirli sınırlandırmalar getirilmiş, yargı denetimi ve yürütmenin güçlendirilmesi çalışmalarına kısıtlamalar getirilmiştir (Koç, 2019; 54).

1982 Anayasası’na bakacak olursak, tıpkı 1961 Anayasası’nın ortaya çıkması gibi bu anayasa da 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbenin bir uzantısı olup, 1961 Anayasası’nın yerini alarak hayatımıza girmiştir. 1961 Anayasası ile ilgili olarak özellikle özgürlük-otorite dengesini zedelemek ve bu sebeple devleti güçsüz bir konuma düşürmesi görüşü, 1982 Anayasası’nın hazırlanması düşüncesinde önemli bir yer tutmuştur. Bu düşünce doğrultusunda 29 Haziran 1981 tarihinde Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile birlikte Danışma Meclisi hayata geçirilmiş ve bu Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa taslağı, Milli Güvenlik Konseyi tarafından son halini almıştır. Kurucu

Meclis, hazırlamış olduğu Anayasa taslağı ile ilgili olarak şu hususları belirtmiştir: “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin ve milletin bütünlüğü ve bölünmezliği anlayışı çerçevesinde herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşitlik ilkesine göre yararlanmasını ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemeler ile birlikte Anayasayı, Siyasi Partiler ve Seçim kanunlarını yapmak ve varlığı genel seçimler ile kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayınca sona ermek üzere Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır.” Kanun şeklinde ifade edilen tüm bu özellikler, 1982 Anayasası içerisinde kendilerine yer bulmuştur. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu Anayasa taslağı, 24 Eylül 1982 tarihli Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun gereğince 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulmuştur. Halkoylamasına sunulan Anayasa taslağı, %91,37 oranında “evet” oyu alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni Anayasası olarak kabul edilmiştir (Koç, 2019; 65).

Peki, 1982 Anayasası ile birlikte hukuk devleti ilkesi ile ilgili olarak ne gibi düzenlemeler yapıldı? 1961 Anayasası’nda anayasal bir görüntü kazanmasından ve hukuk devleti ilkesine geçiş için gerekli düzenlemelerin yapılmasından sonra 1982 Anayasası ile birlikte bazı sorunlar yaşanmasına karşılık, Anayasa’nın önemli özelliklerinden biri olma özelliğini devam ettirmiştir. 1982 Anayasası’nın ilk maddesinde “Türkiye Devleti bir cumhuriyettir” ifadesinin hemen ardından “Cumhuriyetin nitelikleri” başlıklı 2. madde ile birlikte hukuk devleti ilkesine önemli bir ölçüde vurgu yapılmıştır ve Cumhuriyet’in değiştirilemez ilkeleri arasında kendisine yer bulmuştur. 1982 Anayasası’nın 2. maddesi “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzurlu, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, insan haklarına saygılı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir” ibaresini içermektedir. 1982 Anayasası ile birlikte hukuk devleti ilkesi, asli bir önem kazanıp, Anayasa’nın temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda 1982 Anayasası’nda, hukuk devleti için “Anayasa’nın ruhu” yakıştırmasını yapmamız mümkündür. Anayasa’nın ilk bölümünde karşımıza çıkan “hiçbir kuruluşun veya kişinin Anayasada gösterilen özgürlükçü hukuk ve demokrasi düzeni dışına çıkamayacağı” ibaresi büyük bir önem ile belirtilmiştir. Hukukun üstünlüğü ilkesiyse 1982 Anayasası’nın 103. maddesi ile birlikte milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı’nın ant içmelerini kapsayan maddeler ile birlikte kendisine yer bulmuştur (Alan, 2003; 7).

1982 Anayasası’nda hukuk devleti ilkesi hemen hemen her alanda kabul edilerek, kendinden önceki anayasalardan farklı olarak belirli düzenlemeler getirmiştir. 1982 Anayasası, kendinden önceki Anayasa olan 1961 Anayasası’na bir tepki niteliğinde olduğu için özellikle temel hak ve hürriyetler kısmında önemli bir revizyona uğrayarak, Anayasa’nın korumacı özelliği daha ön planda tutulmuş ve Cumhurbaşkanı’ndan başlamak suretiyle yürütmenin sahip olduğu bütün yetki ve sorumlulukları artırmıştır. Bu revizyondaki asıl amaç 1961 Anayasası sonucunda öneminin kaybolduğu düşünülen devlet otoritesinin, yeniden güçlü bir hale getirilmesi düşüncesinde yatmaktadır. Tek meclisli yönetim

biçimine geri dönülerek, dönem içerisinde çoğalmış olan siyasi sıkıntıların önüne geçebilmek amacı ile daha az katılımcı bir model, 1982 Anayasası’nda hazırlanmıştır. 1961 Anayasası’ndan farklı olarak 1982 Anayasası için Türkiye Cumhuriyeti’ne uygun olup olmadığı ile ilgili olarak ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Yapılan bu eleştiriler sonucunda 1982 Anayasası üzerinde 1987 ve 1993 yıllarında değişikliklere gidilmiş ve 1995 yılında yapılan başlangıç ve 16. madde değişiklikleri ile birlikte Anayasa’nın katılımcılığı artırılmıştır. 2010 yılına kadar olan süreç içerisinde 1982 Anayasası ile ilgili önemli değişikliklere imza atılmasına karşılık, en önemli değişiklikler 2010 yılında Yüksek Yargı ile ilgili olan değişiklikler ve 2017 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçiş ile ilgili yapılan değişiklik olmuştur (Karaca, 2021; 2038).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, herhangi bir kanun ile ilgili olarak asgari kabul yeter sayısı olan üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından az olmamak suretiyle toplantıya iştirak edenlerin salt çoğunluğu tarafından kabul edilebilirken, kanun Cumhurbaşkanı tarafından veto edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne tekrardan gönderildiği durumlarda, 2018 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sonucunda sadece üye tam sayısının salt çoğunluğunu, yani en az 301 milletvekilinin olumlu oyu ile onaylanabilecektir. Yapılan bu yeni değişiklik neticesinde Cumhurbaşkanı’nın, herhangi bir kanunu veto etmesi gibi durumlarda hem güçleştirici veto hem de geciktirici veto yetkisini bir arada kullanmasının önü açılmıştır. Hukuk devleti ilkesi kapsamında 1982 Anayasası üzerinde yapılan bir diğer değişiklikse iptal davaları ile ilgili konularda gerçekleşmiştir bulmuştur (Alan, 2003; 8). İptal davaları ile ilgili durumları içeren 150. madde gereğince Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İçtüzüğü’nün, kanunların veyahut tüm bu konuları kapsayan belirli hüküm ve maddelerin şekil ve esas bakımından Anayasa’ya aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne direkt dava açabilme yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde en çok üyesi olan iki siyasi parti gruplarına, Cumhurbaşkanı’na ve üye tam sayısının en az beşte birini kapsayacak şekilde üyelere tanınmıştır. Hukuk devleti ilkesi ile ilgili olarak yapılan bir diğer önemli değişiklikse denetleme mekanizmasını yerine getirmek amacı ile Devlet Denetleme Kurumu ile ilgili durumları kapsayan 108. maddeye idari soruşturma ibaresinin eklenmesi olmuştur. Eklenen bu ibare doğrultusunda idarenin hukuka uygunluğunun, verimli ve düzenli bir şekilde devam ettirilmesinin ve geliştirilmesinin sağlanabilmesi düşüncesi ile Cumhurbaşkanlığı’na bağlı olan Devlet Denetleme Kurulu, yine Cumhurbaşkanı’nın görüşleri doğrultusunda her türlü kamu kurum ve kuruluşunda, kamuya yararlı vakıf ve derneklerde, kamu kurumu özelliğindeki meslek kuruluşlarında ve işveren-işçi meslek kuruluşlarında her türlü idari denetleme, araştırma, inceleme ve soruşturma yapmak için görevlendirilmiştir. Son olarak yine hukuk devleti ilkesi doğrultusunda 1982 Anayasası’nın 9. maddesi uyarınca, yargı yetkisi ile ilgili durumlarda, yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını belirtmek amacı ile tarafsızlık ilkesi dâhil edilmiştir (Karaca, 2021; 2040).

3. Kamu Denetçiliği ve Hukuk Devleti Arasındaki İlişkisi

Hukuk devleti olarak isimlendiren ülkelerde, hak ve özgürlüklerin ihlâl edilmesine karşılık belirli denetim mekanizmalarının hayata geçirilmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu denetim işlemini yerine getirecek belki de en önemli kurum, kamu denetçiliği kurumudur. Kamu denetçiliği, idarenin hukuk normları dışına çıkan, hakkaniyetli olmayan, yasaların yanlış algılanması sonucunda doğan olumsuzlukların hukuk devleti ilkesi adına ortaya koyan, sorunları gideren ve hukuk devletine olan güvenin ve saygının artmasına neden olan bağımsız bir kamu otoritesini ifade etmektedir. Farklı ülkelerde farklı isimler ile anılan kamu denetçiliği kurumu, yargı dışında idareyi denetleyebilen denetim mekanizmalarından biridir. İdarenin yapmış olduğu işlem ve eylemlerin hukuka uygun bir şekilde yapıldığının denetlenmesi konusu idarenin, hukuka uygunluğu ile ilgili bir durumdur. İdarenin işlem ve eylemlerinin verimlilik, yerindelik ve kalite gibi unsurlar ile değerlendirilmesi de mümkündür. Yargı organları, sınırlama yöntemi ile de olsa takdir hakkını kullanarak da olsa yerindelik denetimi yapamamaktadırlar. İşte burada kamu denetçiliğinin rolünün önemi karşımıza çıkmaktadır. Kamu denetçiliği, idarenin yapmış olduğu herhangi bir işlem ve eylemin hukuka uygun olup olmadığını ya da yerinde olup olmadığı ile ilgili denetim yapabilmektedir. Yapılan idari işlem ve eylem, hukuka uygun bir şekilde yapılmış ve hukuki açıdan herhangi bir sakınca taşımıyor olsa bile adil olmayabilmektedir. Böyle durumlarda kamu denetçisi, idari işlem ve eylemin ilgilendirdiği kişi için en uygun çözümün, en uygun işlemin hayata geçirilmesini ilgili kurumlara önermekte, hata veya haksızlık yapılmasının önüne geçmeye çalışmaktadır (Kahraman, 2011; 365).

Hukukun üstünlüğünü kabul eden ülkelerde kamu denetçiliği kurumu, hukuk normlarını bireylerin lehine uygulamaya çalıştığı, idarenin tüm işlem ve eylemlerinde yapılan hataların giderilmesi amacı doğrultusunda birey ile idare arasındaki güven ilişkisini güçlendirdiği, idarenin daha iyi bir hâl almasına yardımcı olması ve idari yargının iş yükünün azaltılmasını sağlaması, demokrasinin bir gereği olarak bireylerin yönetime katılmasını sağlaması ile birlikte tüm bu olumlu yanları sonucunda, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alması sebebi ile hukuk devleti ilkesi için önemli bir kurum görüntüsü çizmektedir. Kamu denetçiliği kurumu, farklı ülkelerdeki uygulamaları ile birlikte yönetimin ve yasaların doğurmuş olduğu olumsuz sonuçlar itibariyle bunların değişimi ya da düzeltilmesi için önerilerde bulunarak, halkın daha iyi yönetilmesini sağlamıştır. İdarenin işlem ve eylemlerindeki hata ve eksiklikleri gidermeyi amaçlayan kamu denetçiliği kurumu, bunun yanında da bireylerin kendi haklarını öğrenmesini sağlayarak, daha bilinçli bir toplumun yaratılmasına katkı sunmaktadır. Sahip olduğu hakları ve bunları nasıl kullanacağını öğrenen bireyler, yönetimin işlem ve eylemlerini daha güçlü bir şekilde sorgulama cesaretini göstererek, idarenin hukuk devleti ilkesi gereklerini yerine getirmesine ve demokratikleşmesine katkıda bulunacaktır (Kahraman, 2011; 366).

İdarenin yapmış olduğu işlem ve eylemlerde hukuka uygun bir şekilde hareket etmesi, hukuk devleti ilkesinin en temel amaçlarından birisidir. İdare, kanunlar tarafından aldığı yetkileri uygun bir

şekilde ve iyi niyetli olarak, bu gücün verilme amacına uygun bir şekilde ve yine yetki sınırlarını aşmayacak bir şekilde kullanmak zorundadır. Demokratik yönetimlerde bireylerin, kendilerini temsil etmesi amacı ile seçmiş oldukları kişi ve kurumlara, yasa yapma ve bu yasaları uygulama yetkisi verildiğinden, denetim mekanizmaları ile birlikte bu yetkilerin ne şekilde kullanıldığının takip edilmesi gerekmektedir. Bu denetim mekanizmalarının günümüzde artan iş yükü ve maliyetleri nedeniyle eksiksiz ve doğru bir şekilde görevlerini yerine getirdiğini söylememiz oldukça güçtür. Hak arama dediğimiz zaman akla ilk gelen merci, her zaman mahkemeler olmuştur. Vatandaşlar karşılaşmış oldukları hak ihlalleri sonucunda mahkemelere başvurarak, var olan ihlalleri ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Ancak mahkemelere yapılan başvuruların iş yükünün fazla olması sebebiyle geç sonuçlanması, vatandaşları bu yolu kullanmaktan da geri çevirebilmektedir. Tüm bu sebepler sonucunda farklı ihtimallerin aranması ile birlikte, karşımıza kamu denetçiliği kurumu çıkmıştır. Kamu denetçiliğinin hayata geçirilmesiyle birlikte hukuk devleti ilkesinin tüm şartları yerine getirilmiş olunmamasına karşılık, ülkelerin devlet yapıları ve bu yapılarının duymuş oldukları ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak hayata geçirilmiş bu denetim mekanizmasının, en azından hukuk devleti ilkesinin güçlenmesine bir katkı sunduğunu söylememiz mümkündür. Bireylerin hak ve özgürlüklerini, kamu yetkilerini kullananlara karşı güvence altına almak, kamu denetçiliğinin en temel amaçlarından biridir. Bu sebeple kamu denetçiliği kurumu sayesinde bireyler ve idare arasında, idarenin yapmış olduğu işlem ve eylemler sonucunda doğan tüm sorunların, idari yargı yoluna gitmeden çözümlenmesi sağlanmaktadır. Kamu denetçisi, anlaşmazlıkları yargı mercilerine gitmeden sonuca ulaştıracağından, hukuka aykırı bir şekilde yapılan işlem ve eylemler karşısında idareyi, yapmış olduğu işlemlerini geri çekmeye ya da bireylerin idari eylemlerden dolayı meydana gelmiş olan zararlarını gidermeye ikna ederek, idari yargının da iş yükünü azaltmış olacaktır (İzci ve Yıldız, 2016; 1568).

Kamu denetçiliği kurumu, kamu yönetiminin adil olmayan ve herhangi bir işlem ve eylem sonucunda yapılan hata ile ilgili olarak ya da bireylerin haklarının kamu yönetimi tarafından açık bir şekilde ihlâl edildiği durumlarda, koruyucu önlemlerin alınmasını sağlamaktadır. Kamu denetçisi, birey ile devlet arasındaki aracılığın, hem idarece hem de bireyler tarafından kabul edilebilir bir şekilde ortak çözüm yolları bulmak amacı ile kullanılır ya da ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü konusunda objektif bir sonuca varılması amacı ile kullanılır. Tarafsız, güven duyulan, bağımsız, kamu yönetiminin sahip olduğu tüm belge ve bilgileri inceleme yetkisi bulunan, kamuoyu ve parlamento desteğini elinde bulunduran kamu denetçisi, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde hukuk devleti ilkesinin gereklerini yerine getirerek, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda yardımcı olmaktadır. Böylelikle yönetilenler ile yönetenler, bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı duyulması gereğini anlayacaklar ve bu da hukuk devleti ilkesinin yerleşmesine katkı sağlayacaktır (İzci ve Yıldız, 2016; 1569).

Peki, kamu denetçiliği kurumu, hukuk devleti ilkesi açısından nasıl bir rol oynamaktadır? Bu rolleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

- Kamu denetçiliğinin en temel işlevi, temel hak ve özgürlükleri idari uygulamalar sonucunda zarara uğrayan bireylerin, hukuksal bir koruma altına alınmasını sağlamaktır. Kamu denetçiliği kurumu, idarenin işlem ve eylemlerinin hukuka aykırı olmasının da ötesinde hakkaniyetli ve adil bir şekilde hareket etmediğini, kendisine gelen talepleri yanlış değerlendirdiğini, bireylerin özgürlüklerini, haklarını ve menfaatlerine zarar verdiği durumlarda yapılan şikâyetlerin alınması ve bu şikâyet konusu olan sorunların tespit edilerek çözüme kavuşturulması amacı ile kurulmuş bir denetim mekanizmasıdır. Bu sebeple kamu denetçiliği kurumu, esneklik, bağımsızlık ve idare ile vatandaşlar arasındaki uyuşmazlıkları çözücü bir rol oynadığından, hukuk devleti ilkesinin gereklerine de uygun hareket etmiş olacaktır.

- Kamu denetçiliği kurumu, iyi yönetimi sağlama ve kötü yönetimi önleme konusunda hukuk devleti ilkesi gereklerini yerine getirme konusunda önemli bir yer tutmaktadır. İyi yönetim uygulamalarından yetkililerin çok fazla haberdar olmaması sonucunda, iyi yönetim uygulama ve anlayışı ile demokrasi arasında zorunlu ve karşılıklı bir ilişkinin olduğunu açık bir şekilde söyleyebilmekteyiz. İyi yönetim anlayışı için demokratik idarenin yeterli ve gerekli bir husus olduğunu söylememiz mümkündür. Ülkelerin iç hukukunda kabul gören ve uluslararası arenada da kendisinden söz ettiren iyi yönetim anlayışı ile insan hak ve özgürlükleri arasında da direkt bir ilişki söz konusudur. İyi yönetim, insan hak ve özgürlüklerinin en temel şartlarından birisidir ve insan haklarının, idari alanda olması gereken yönüdür. Bu nedenle kamu denetçiliğinin, iyi yönetimin olması için gereken şartlardan biri olduğu söylenebilmektedir. Kamu denetçiliği, idare hukuku ve kamu yönetiminde kabul gören ve yasal düzenlemelerde sıkça belirtilen, idari usul kanununun oluşturulması ve öngörülmesi konusunda önemle vurgulanan, idarenin şeffaflığı, yönetime katılım, yönetimde adalet ve kamu otoritelerinin yönetilenlere hesap verebilirliği gibi hukuk devleti ilkesi kavramlarının uygulanabilmesi konusunda önemli bir yer tutmaktadır.

- Kamu denetçiliği kurumu, yukarıda saydığımız işlevleri yerine getirirken idari sistemdeki olumsuzlukları tespit edip, bunlarla ilgili idarelerin, parlamentonun ve kamuoyunun dikkatini çekerek, sorunların giderilmesi hususunda idari reformların daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayabilmektedir.

- Kamu denetçiliği kurumu, sahip olduğu yetki ve görevlerin sonucu olarak siyasileri, toplumu, kamu görevlileri ile memurlarının insan haklarının bilinmesi, niteliği ve içeriği bakımından bilgilendirilmesi, tanınması, bunların geliştirilmesi ve korunması, hukukun üstünlüğü, demokrasinin temel ilkeleri ve demokratik bir toplumda hukuk devleti ilkesinin şartlarını yerine getirmek amacı ile eğitim işlevini yerine getirir.

- Kamu denetçiliği kurumunun, yürütme mekanizması karşısında bağımsız bir şekilde işlem ve eylemlerini yürütme ve parlamentoya rapor verme görev ve yetkisi bulunmaktadır. Bu yetki ve görevleri, aynı zamanda parlamentonun gözetim işlevinin yerine getirilmesinde yol göstererek yardımcı olduğundan kamu denetçiliği kurumu, hukuk devleti ilkesi açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir.

- Kamu denetçiliği kurumu, idari makamlar ile toplum arasındaki iletişimi güçlendirmek ve hükümeti daha fazla vatandaş odaklı olmaya yöneltmesi açısından, vatandaş ile idareyi birbirlerine yakınlaştırmaktadır. İdarenin şeffaflaşma amacı ile atacağı her adım, vatandaşın idareye daha fazla güven duyması ve ona yaklaşmasını sağlayıp, devlete karşı olan güvenini de artıracaktır. İdareye karşı yapılan denetimler sonucunda ortaya çıkan iyi yönetim ve uygulamaların sürekli bir hale gelmesi ve mükemmelleştirilmesi ile birlikte, hukuk devleti ilkesinin de gereklerini karşılamış olacaktır (Atay, 2014; 28-29).

Kamu denetçiliği kurumunun hukukilik denetiminin yanında hakkaniyet ve yerindelik denetimlerini de yapabilmesi onu, bireyi idarenin işlem ve eylemlerine karşı koruma konusunda daha güvenli bir liman haline getirecektir. Kamu denetçiliği kurumu, hukuk devleti ilkesinin uygulanabilmesi için ne kadar başarı sağlayabilirse, o derecede bir öneme sahip olacak ve hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesinde önemli araçlardan biri haline alarak, hukuk devletinin vazgeçilmez kurumlarından biri haline gelecektir. Hukukun üstünlüğü açısından mühim olan devletin bekası değil, vatandaşların özgür ve haklarına saygı duyularak yaşamlarını sürdürebilmelerinin sağlanmasıdır. Bu sebeple kamu denetçiliği kurumunun, hukuk devleti ilkesini ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak en önemli kurumlardan biri olduğunu söylememiz mümkündür.

SONUÇ

Kamu Denetçiliği Kurumu ülkemizde faaliyete başladığı 2012 yılından itibaren kendisine gelen şikâyetlerin sayıca fazla olması ve yapmış olduğu denetimler sonucunda sunduğu önerilerin idari kurum ve kuruluşlar tarafından uygulanmasındaki orana bakıldığında tanınırlığı ve etkisi her geçen gün daha da artmaktadır. Yine gelişen teknoloji sayesinde kuruma yapılan başvuruların daha kolay bir hâl alması ve kişilerce başvuruların takip edilebilir olması, Kamu Denetçiliği Kurumu’na yapılan başvuru oranını etkilemektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu, yapmış olduğu faaliyetler neticesinde idarenin bir yandan daha etkili bir şekilde denetlenmesini sağlarken, bir yandan da bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumaktadır. Bu anlamında hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Ancak, devletin yapısı ve ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmiş bir kamu denetçiliği kurumunun, hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesine katkısı olabilecektir.

Hukuk devleti ilkesinin etkinliği noktasında idari yargı en önemli denetim mekanizmalarından biri konumundadır. Bu bağlamda kamu denetçiliği kurumu, idari yargının iş yükünü hafifletmek ve

ona destek olmak açısından önemli bir yere sahiptir. Herhangi bir idari işlem biçimsel olarak hukuka uygun olmasına karşılık adil olmayabilmektedir. Böyle durumlarda var olan problemin çözülebilmesi için denetim mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır ve kamu denetçiliği de böyle durumlarda başvurulabilecek en doğru denetim mekanizmalarından birisidir. Bu gibi durumlarda kamu denetçisi, idari işlem ve eylem sonucunda olumsuz yönden etkilenen kişi için olabilecek en uygun çözümü bularak işlem yapacak, herhangi bir hata veya haksızlığın önüne geçmeye çalışacaktır.

Kamu Denetçiliği Kurumu'nun ülkemizde istenilen başarıyı yakalaması için bir takım koşulların düzgün işlemesine gerekir. Öncelikle hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi, sonrasında kamuoyundan yeterli desteğin görülmesi, ülke yönetiminin şeffaf ve açıklık ilkeleri doğrultusunda faaliyette bulunması gibi koşulların gerçekleştirilmesine bağlıdır. Ayrıca bu sayede, kamu denetçiliği kurumunun uygulanmasında yaşanan aksaklıklar ortadan kaldırılmış olacak ve böylece hem vatandaşlar arasında kuruma olan güven sağlanmış olacak hem de kurumun etkinliği artacaktır. Ülkemizde uygulamada olan kamu denetçiliği kurumunun, çalışmamız içerisinde gördüğümüz İsveç ve Avrupa Birliği örneklerinde olduğu gibi kurumun ruhuna ve özüne uygun bir şekilde faaliyetlerini devam ettirebilmesi için, yukarıda saydığımız etkenlerin de eksiksiz bir şekilde uygulanıyor olması gerekmektedir. Saydığımız şartlar yerine getirilmediği müddetçe, kamu denetçiliği kurumunun ülkemizde amacına ulaşması mümkün görünmemektedir.

Kamu denetçiliği uygulamasının belki de en önemli gereği tarafsız ve bağımsızlığının sağlanabiliyor olmasıdır. Ülkemizde kamu denetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmekte ve yine gerekli görüldüğü takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından görevinden alınmaktadır. Kamu denetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçiliyor olmasına rağmen onun kontrolü altında kalmamalı ve yasama ve yürütmeden bağımsız bir şekilde faaliyetlerini sürdürüyor olmalıdır. Ancak tüm bunlara karşılık kamu denetçiliği kurumunun tarafsızlık ve bağımsızlığının kesin olarak sağlanabilmesi mümkün görünmemektedir. Bu durumun da en büyük nedeni ülkemizde halen erkler ayrılığı ilkesinin tam olarak sağlanamamış olmasıdır. Yasama, yürütme ve yargı üzerinde bile ciddi şekilde baskının olduğu ülkemizde, kamu denetçisinin de hiçbir baskı görmeyip, tarafsız ve bağımsız bir şekilde faaliyette bulunması oldukça zor görünmektedir.

Kamu denetçisinin yetki alanına giren kişi ve kurumlar da bu kurumun işleyişi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi iyi yönetim unsurları ülkemizdeki tüm kurumlarda dile getirilmesine karşılık, denetim söz konusu olduğunda tüm bu unsurların yazıda veya sözde kaldığını görmekteyiz. Bu sebeple diğer kamu kurum ve kuruluşların olduğu gibi Cumhurbaşkanı ve bakanların işlemlerinin de kamu denetçiliği kurumunun yetkisi dâhilinde olması gerekmektedir. Denetleme faaliyetinden hiçbir kurumun ayrıcalığı olmamalı ve kimse korkmamalıdır. Kamu Denetçiliği Kurumu böylelikle vatandaşlar üzerinde inandırıcılığı ve güvenirliliği artan bir kurum haline gelecektir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun almış olduğu kararların bağlayıcı bir gücü olmaması zaman zaman eleştiri konusu olmasına karşılık, bu durumun olumlu yanları da mevcuttur. Bağlayıcı

karar alma gücü olan bir kamu denetçiliği kurumu, idare ile sürekli olarak çatışma haline girecektir. Böyle bir durum da kamu denetçiliği kurumunun uzlaşmacı yönüne zıt düşecektir.

Kamu Denetçiliği Kurumu’nun kalitesinin ve etkinliğinin artırılması için; vatandaşların haklarını arama konusunda uygun bir ortama sahip olmaları ve haklarının neler olduğu konusunda bilinçlendirilmeleri gerekir. Bunun yanı sıra eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve bilgi akışının tüm kamu kurum ve kuruluşlarınca anlaşılır derecede açık olması da şarttır. Ayrıca; vatandaş, devlet ve aynı zamanda basınla arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi, hem kamu denetçiliğinin hem de temsili demokrasinin ve hukuk devleti ilkesinin geliştirilmesini sağlayacaktır. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun, kamu yönetiminin haksız davranışlarının önüne geçmek için basın ve kamuoyunu etkili bir şekilde kullanması, kamu yönetiminin temkinli hareket etmesine de yardımcı olacaktır.

Türkiye’nin katı bir merkeziyetçi yapıya sahip olması, bürokrasinin yavaş işlemesi, hak aramanın zorluğu, davaların uzun sürmesi ve partizanca uygulamalar, vatandaş ve devlet arasında çeşitli sorunlar meydana getirdiği gibi, Kamu Denetçiliği Kurumu’na başvurma oranında da önemli bir etkide bulunmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu bir anda ülkemizdeki tüm bu olumsuzluklara çözüm olup hepsinin üstesinden gelemeyecektir belki ama İsveç ve Avrupa Birliği’ndeki örneklerinde görüldüğü gibi olumlu katkılar sunabilecektir. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Anayasal bir statüsünün olması, basında ve kamuoyunda saygınlığının olması ve Başdenetçi’nin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce atanıyor olması gibi etkenler Kurum’un aslında ne kadar güçlü bir yapıda olduğunu bizlere göstermektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu’nun hukuk devleti ilkesine uygun bir şekilde yönetilen ülkemizde idari yargıya destek olabilecek ve idari yargının dava yükünü azaltarak onun daha süratli çalışmasına imkân sağlayabilecek bir kurum niteliğinde olduğu tespitini yapabiliriz. İdarenin işlem ve eylemleri karşısında vatandaşlar arasında artan şikâyetler, yargılama faaliyetlerinin uzun sürmesi ve bürokrasinin hantallığı vatandaşları olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu, kamu bürokrasisinde yaşanan olumsuzluklara dikkat çekmek, idareden kaynaklanan ve vatandaşların mağdur olmasına neden olan uygulamalara yönelik bireysel çözüm yolları sunmak ve insan haklarını geliştirmek açısından önemli ve diğer mekanizmalara alternatif bir denetim mekanizmasıdır. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun elde edeceği başarı iyi bir şekilde örgütlenmesine, hükümetin ve yasama organının, Kurum’un tavsiye niyetindeki önerilerini ciddi bir şekilde karşılamasına ve belki de en önemli unsur olarak da bizzat Kamu Başdenetçisi’nin bilgi, birikim ve yeteneğine bağlıdır.

Tüm kamu kurum ve kuruluşlarının düzenli işlediği ve demokrasinin egemen olduğu toplumlarda kamu denetçiliği kurumunun hedeflenen etkinliğini gerçekleştirmesi söz konusu olabilecektir. Ancak tam tersi toplumlarda bu kurum göz boyamaktan başka bir işlevi yerine getirmeyecek ve formalite olarak varlığını sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- Aksem, M. (2022). Vergide Yasallık İlkesi ve Hukuk Devleti. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alan, N. (2003). Demokratik Hukuk Devleti ve Anayasa. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58 (1), 1-9.
- Aslan, F. (2019). Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun İşlevleri Bağlamında Denetimin Etkinliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atay, E., E. (2014). Hukuk Devleti İlkesi Işığında İdarenin Denetimi ve Kamu Denetçiliği Kurumu. Ombudsman Akademik, (1), 1-30.
- Atalay, C. (2016). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Ortaya Çıkışı. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12 (2), 462-480.
- Bayoğlu, Ö. (2007). Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dursunoğlu, İ., Boyalı, H., Gündoğdu, S. (2021). Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) İmajına Yönelik Bir Araştırma. Ombudsman Akademik, 7 (14), 67-94.
- İzci, F., Yıldız, M. Ş. (2016). Türkiye’de Hukuk Devleti Sorununa Katkı Bağlamında Kamu Denetçiliği Kurumu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, 13-14-15 Ekim 2016, (1560-1575), Elazığ.
- Kahraman, M. (2011). Hukuk Devletine Katkıları Bakımından Kamu Denetçiliği, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (16), 355-373.
- Karaca, S. O. (2021). Hukuk Devleti İlkesi ve Türkiye’de Hukuk Devleti İlkesinin Gelişim Süreci. Journal of Social and Humanities Sciences Reserach, 8 (73), 2033-2043.
- Koç, Ö. (2019). Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi ve 1982 Anayasası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öktem, S., T, D. G. (2015). 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ve Komisyon Raporlarında Yer Alan Eleştiriler Çerçevesinde Bir Değerlendirme. PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 11 (2), 133-151.
- Özden, K. (2010). Ombudsman Türkiye’deki Tartışmalar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özer, M.A. (2015). Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetiminde Yeni Arayışlar: Kamu Denetçiliği Kurumu Örneği. Sayıştay Dergisi, (98), 19-40.
- Safalı, A. (2021). Ombudsmanlık ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sır, O. (2010). Hukuk Devleti Açısından Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usta, H. (2014). Türkiye’de Ombudsman (Kamu Denetçiliği) Kurumu. Denetim Dergisi, (14), 14-59.

**IMPACT OF ENTREPRENEURSHIP ON EMPLOYMENT: AN ECONOMETRIC
INVESTIGATION FOR TÜRKİYE***

**GİRİŞİMCİLİĞİN İSTİHDAMA ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN EKONOMETRİK BİR
ARAŞTIRMA**

Kadir KARAGÖZ¹

Abstract

As in the past, one of the main problems faced by economic administrators and political decision-makers is increasing employment and struggling with unemployment. Türkiye is a country that has had to deal with the high unemployment rates seen in almost every period since the 1960s. Especially after the 1980s, unemployment which started to increase due to globalization and technological progress reached high levels in the 1990s regarding global measures.

Besides financial and monetary policies, there are various social tools that governments can use for this purpose. Subsidies for the private sector, assistance to self-employed people, investment incentives, and facilities can be regarded in this framework. It can, therefore, be expected that these policies to support entrepreneurial activities will contribute positively, both indirectly and indirectly, through employment and growth.

In this study, reflections of the increase in entrepreneurship on employment and unemployment are empirically investigated for the case of Türkiye. According to the empirical findings obtained from the analysis carried out using modern time series analysis tools, while the increase in entrepreneurial activities in Türkiye has a positive effect on employment in the long run, it does not have the expected effect on unemployment. This seemingly contradictory result can be partly explained by the weakness of entrepreneurial skills and partly by unsuccessful and inadequate investment analyses.

Keywords: Entrepreneurship, employment, unemployment, time series analysis, Türkiye.

JEL Codes: C22, E24, L26.

Öz

Geçmişte olduğu gibi bugün de ekonomi yönetimlerinin ve politik karar alıcıların karşı karşıya bulunduğu temel sorunlardan biri istihdamın artırılması ve işsizlikle mücadeledir. Türkiye, 1960'lardan beri hemen her dönemde

---

* This study is the revised, updated, expanded and translated version of the paper presented at the 8th International Congress on Entrepreneurship held in Balıkesir on 14-16 July 2017, organized by Balıkesir University.

¹ Assoc. Prof., Manisa Celal Bayar University, kadir.karagoz@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4436-9235

Gönderim Tarihi: 08.10.2022

Yayına Kabul Tarihi: 22.11.2022

Yayın Tarihi: 28.11.2022

Atf: Karagöz, K. (2022). Impact of Entrepreneurship on Employment: An Econometric Investigation for Türkiye. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi. 5 (2). 249-263

görülen yüksek işsizlik oranlarıyla mücadele etmek zorunda kalan bir ülkedir. Özellikle 1980'lerden sonra, küreselleşme ve teknolojik ilerleme nedeniyle artmaya başlayan işsizlik, 1990'larda küresel ölçülere göre yüksek sayılan düzeylere ulaşmıştır.

Maliye ve para politikalarının yanı sıra, bu amaçla hükümetlerin kullanabilecekleri çeşitli sosyal araçlar da mevcuttur. Özel sektöre yönelik sübvansiyonlar, kendi işini kuranlara yardım, yatırım teşvikleri ve kolaylıkları bu çerçevede değerlendirilebilir. Dolayısıyla, girişimcilik faaliyetlerini desteklemeye yönelik bu politikaların istihdama hem doğrudan hem de büyüme artışı yoluyla dolaylı yoldan olumlu katkıda bulunması beklenebilir.

Bu çalışmada, girişimcilik artışının istihdam ve işsizliğe yansımaları Türkiye örneğinde ampirik olarak araştırılmaktadır. Modern zaman serileri analizi araçları kullanılarak yürütülen analizden elde edilen ampirik bulgulara göre, Türkiye'de girişimcilik faaliyetlerindeki artış uzun dönemde istihdam üzerinde olumlu yönde etkili olurken işsizlik üzerinde ise beklenen etkiyi yaratmamaktadır. Çelişkili gibi görünen bu sonuç, kısmen girişimcilik becerilerinin zayıflığıyla, kısmen de başarısız ve yetersiz yatırım analizleriyle açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, istihdam, işsizlik, zaman serileri analizi, Türkiye.

JEL Kodları: C22, E24, L26.

INTRODUCTION

The phenomenon of globalization, which has gained momentum since the second half of the 20th century, has shown its effect not only in the goods and services markets but also in the labour and capital markets. This change, experienced with globalization, has pushed the economic administrations facing the problem of unemployment to develop various policies that reduce unemployment and encourage employment. Policies to increase and promote entrepreneurship can also be mentioned in this context.

Recognizing the capacity of small businesses to create employment and innovation has led to the collapse of the understanding that small and medium-sized enterprises (SMEs) are of secondary importance in the economy as they enter the 21st century, and entrepreneurship has become the focus of attention again (Cieşlik, 2017; 123). The expectation that the increase in the level of entrepreneurship has an impact on both growth and employment thanks to the increase in production capacity and knowledge makes entrepreneurship a strategic tool.

Based on the expectation as mentioned above, this study aims to empirically investigate the relationship between entrepreneurship and employment in the case of Türkiye. In Türkiye, where the entrepreneurial spirit is strong, unemployment has always existed as a severe economic risk factor. Technological development, on the one hand, and the contraction in traditional labour-intensive sectors, on the other hand, causes unemployment to turn into a permanent problem in Türkiye, as in many countries. After the frequent economic and political crises, sufficient improvement in employment could not be achieved, and unemployment rose to levels considered high on the global scale. Various active and passive employment policies have been followed by governments to combat

unemployment and increase employment. Especially in recent years, supporting and encouraging entrepreneurial activities has become a foremost government policy. In this respect, empirically demonstrating that entrepreneurship has enhancing effect on employment will support expectations and policies in this direction.

1. ENTREPRENEURSHIP – EMPLOYMENT RELATIONSHIP: THEORY AND EMPIRICAL LITERATURE

There is a two-way interaction between entrepreneurship and employment. New ventures positively contribute to employment on a cumulative basis, although they often employ few staff. On the other hand, since the increase in unemployment reduces the opportunity cost of entrepreneurship, it allows unemployed people to start their businesses (necessity entrepreneurship) (Faria et al., 2008). The entry of new companies into the market will also increase competition. Increasing competition, especially when fuelled by the emergence of new ideas and methods, will allow the emergence of branches of production based on original applications or niches. This will result in diversity in production and new employment areas (Amorós et al., 2016).

There are also claims that the contribution of newly established small firms to employment is exaggerated. Haltiwanger et al. (2013) point out that small firms make a significant contribution to employment, based on the situation they observed in the US economy, due to the fact that most of these firms are new, but after the first few years, a significant part of these firms either ceased their operations or reduced the number of their employees. Shane (2008) also claims that the contribution of new small enterprises to employment is not as significant as it is thought. Based on the research he and other authors have done, he states that the volume of new employment provided by newly established firms in the USA in the first year is around 6%. In the following years, most such companies reduce their employment volume.

On the other hand, unemployment caused by cyclical fluctuations can be expected to impact entrepreneurial decisions. Due to the deterioration in the economy, unemployed individuals tend to establish their businesses, which may lead to the employment of both themselves and a small number of other people. Frisch et al. (2013), in the study they conducted for Germany with the data for the period 1996 – 2010, found that unemployment contributes positively to self-employment (starting one's own business). Still, this effect manifests itself when the unemployment level falls below the long-term trend.

The relationship between entrepreneurship and unemployment/employment has attracted the attention of researchers for a long time. Following the pioneering work of Oxenfeldt (1943), Birch (1979), Blau (1987), Evans and Jovanovic (1989), Evans and Leighton (1990), Blanchflower and Meyer (1994), Robson (1996), Pfeifer and Reize (2000a, 2000b) and Audretsch et al. (2001) reached the first findings on the subject. In the following years, the entrepreneurship-employment relationship

has been discussed with its different dimensions and has been the subject of an increasing number of research. However, results from empirical studies differ on the contribution of entrepreneurship to employment and job creation. Abell et al. (1995), Robson (1998), and Parker and Robson (2004) did not find a significant relationship between entrepreneurship and unemployment in their analyses for different countries. Amoros et al. (2016) found no evidence of a significant relationship between unemployment and necessity- and opportunity-based entrepreneurship in their econometric analysis in the context of a group of Latin American countries. On the other hand, Robson (1996) found evidence in his research on England that the increase in the unemployment rate weakens entrepreneurship.

Youth unemployment between the ages of 16 and 29 deserves special attention with its causes and consequences. International statistics reveal that youth unemployment is at high levels all over the world. Youth unemployment emerges as a more serious problem, especially in countries with a high youth population. Entrepreneurship level offers a solution to reduce youth unemployment when paid employment opportunities remain very low compared to the number of unemployed. The relationship between youth unemployment and entrepreneurship has been investigated in few studies in the literature. Asogwa and Dim (2016) statistically tested four different hypotheses on the relationship between entrepreneurship and unemployment in their study based on survey data and concluded that entrepreneurship has a significant effect on reducing youth unemployment in Nigeria in general. Guha and al-Mamun (2017) investigated the issue with multivariate regression analysis based on microdata in the example of Bangladesh, one of the countries with the highest poverty and population in the world, and found that subjective and environmental factors significantly affect youth entrepreneurship and thus, employment.

Cowling and Bygrave (2003) investigated the relationship between entrepreneurship indicators compiled from GEM data and employment in a sample of 29 countries and concluded that the rate of necessity entrepreneurship is low in countries with high unemployment, but this rate increases in the following periods, and the high youth unemployment further strengthens this decline. Among the other findings of the study, the high level of social welfare weakens this relationship, and the ease of entry to the market increases compulsory entrepreneurship.

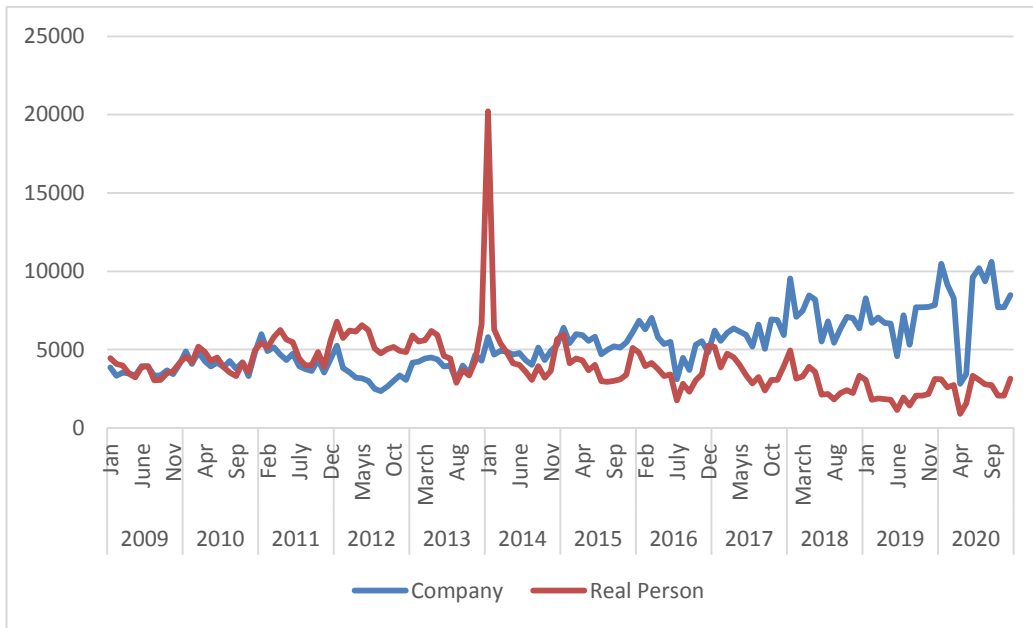
Fritsch (2008) and Fritsch and Schroter (2011) argue that the new job creation potential of newly established firms differs from region to region. Both the opportunities offered to entrepreneurs and the high entrepreneurial spirit cause entrepreneurial activities to be more intense in some regions. Aubry et al. (2015) concluded that there is a significant relationship between unemployment and new firm establishments in both the short and long run in the analysis performed at the regional level in the example of France. Cole (2015), in his spatial regression analysis conducted in the context of 326 cities from the mid-Atlantic region of the USA, concludes that high unemployment levels affect entrepreneurship positively, while the increase in entrepreneurship level has a reducing effect on unemployment.

Empirical studies on the macroeconomic effects of entrepreneurship in Türkiye generally focus on the entrepreneurship-growth relationship (see Karagöz, 2016; Ağır and Kara, 2017; Pehlivanoğlu and Narman, 2019). On the other hand, it cannot be said that the effect of entrepreneurship on employment and unemployment has been empirically investigated in depth. In one of the few studies, Özerkek and Doğruel (2015) investigated the mutual relationship between self-employment and unemployment using the data from the period 1970 – 2013 by employing a vector error correction model (VECM) and concluded that there is a reverse effect from the entrepreneurial level to unemployment, as expected. It is understood that there is no significant relationship between unemployment and entrepreneurship. In a similar study, Apaydın (2018) also used the ratio of the self-employed population to the total workforce as an indicator of entrepreneurship and examined the interaction between entrepreneurship and unemployment with the ARDL model approach. The findings obtained in the study are in parallel with Özerkek and Doğruel (2015).

2. EMPIRICAL ANALYSIS

2.1. Data, Model and Method

In the analysis in which the effect of entrepreneurship on employment was investigated in the case of Türkiye, monthly data for the period of January 2009 – December 2019 were used. The Covid-19 pandemic, which started to affect the world swiftly at the end of 2019, was also effective in Türkiye starting from March 2020, when the first cases were seen, and the economic and commercial life was largely interrupted in 2020 due to the full lock-down that lasted for months. Hence, the data for the period after 2019 were not included in the sample. The monthly number of people employed is used for the employment variable (EMP). Unlike Özerkek and Doğruel (2015) and Apaydın (2018), who use the ratio of self-employed to the total workforce as an indicator of the level of entrepreneurship (EST), the number of newly established firms is preferred. Because the indicator of self-employment includes unpaid family workers, which can reach a significant amount in the total employment figure, it would not be appropriate to consider unpaid family workers, who are intensively in the agricultural sector and frequently classified as hidden jobless, as entrepreneurs. On the other hand, the number of liquidated firms (LQD) is also included as a control variable in the analysis. Contrary to the newly established firms, the number of liquidated companies can be expected to have a contractionary effect on employment. Information on the number of newly established and liquidated firms was obtained from the monthly bulletins of the Union of Chambers and Commodity Exchanges of Türkiye (TOBB), and employment rate data were obtained from TurkStat. In order to better model the relationship between the variables, the series were deseasonalised with the TRAMO-SEATS method.

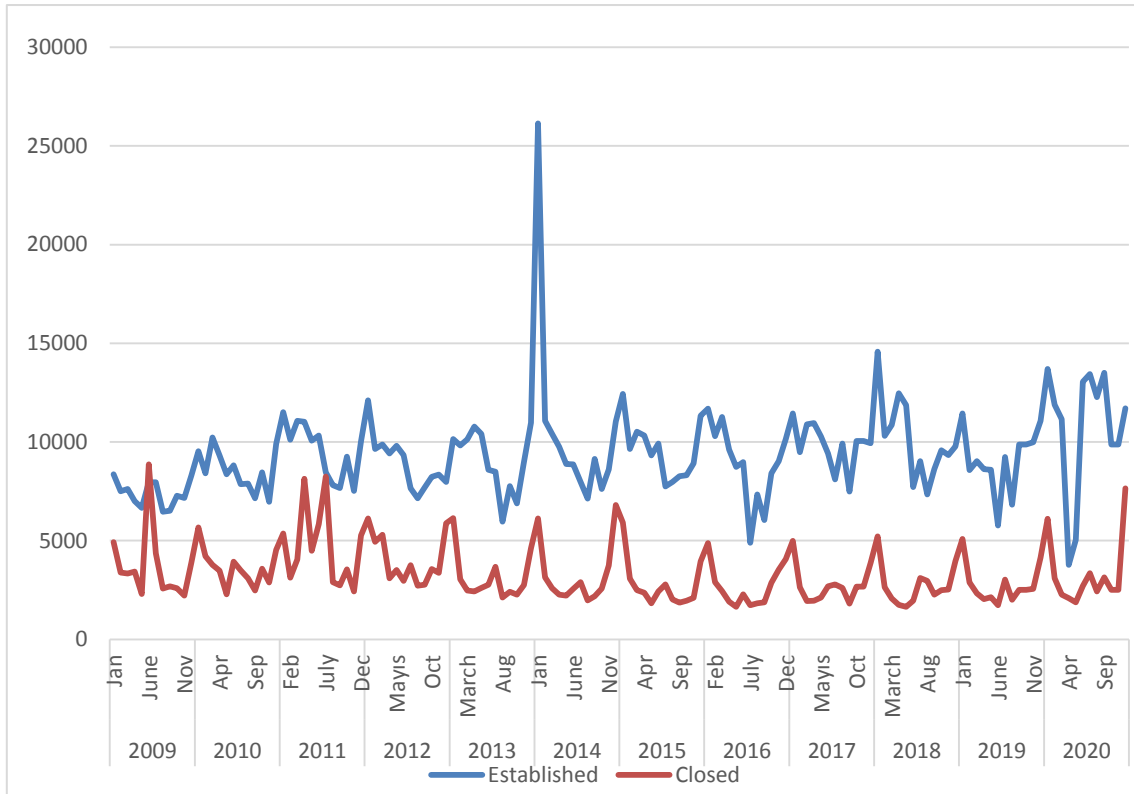
Figure 1. Number of Newly Established Firms by Sort in the Sample Period.

Source: Drawn by the author based upon TOBB data.

In the study, the level of entrepreneurship was measured by the number of newly established firms. The data disclosed by TOBB includes established and liquidated trading companies (joint stock, limited liability, shared limited partnership, limited partnership, and collective companies and cooperatives) and commercial enterprises owned by real persons. Since entrepreneurship is often associated with the formation of new business ventures or self-employed individuals (Minniti, 2007: ix), the number of newly established firms can be considered an appropriate indicator. In addition, this indicator is widely used in the empirical literature (for example, Audretsch and Keilbach, 2004; Vazquez-Rozas et al., 2010; Yanya et al., 2011; Cole, 2015; Karagöz, 2016). Although there are indicators of GEM data as another alternative tool, the (monthly) frequency level of other variables does not match the annual GEM data. Conversion of the monthly frequency series to annual will cause a loss of information. In addition, the fact that GEM data is based on survey results instead of real (numerical) measurements creates another weakness.

Although OLS estimators are the best-unbiased estimators in linear regression models, outliers in the series could affect estimator performance (Gad and Qura, 2016). As can be seen in Figure 1, a very high value is observed in the number of companies established as of January 2014. In order not to adversely affect the estimates, the extreme value in the series has been replaced by the average of the previous and following months.

Figure 2. The Number of Newly Established and Liquidated Firms Throughout the Sample Period.

Source: Drawn by the author based upon TOBB data.

In terms of the variables defined above, the functional form of the relationship under investigation is as follows:

$$LEMP_t = \alpha_0 + \alpha_1 LEST_t + \alpha_2 LLQD_t + \varepsilon_t$$

$$\alpha_1 > 0 \quad , \quad \alpha_2 < 0$$

However, depending on the number of companies opened and closed, it is possible that the change in the employment level is not only simultaneous but also shows a delayed structure for institutional and legal reasons. Therefore, the following unconstrained error correction equation in ARDL (AutoRegressive Distributed Lags) form is estimated in order to model the possible dynamic relationship between variables:

$$\Delta LEMP_t = \mu + \sum_{s=1}^p \beta_s \Delta LEMP_{t-s} + \sum_{s=0}^p \gamma_s \Delta LEST_{t-s} + \sum_{s=0}^p \delta_s \Delta LLQD_{t-s} + \varphi_1 LEMP_{t-1}$$

$$+ \varphi_2 LEST_{t-1} + \varphi_3 LLQD_{t-1} + u_t$$

In order to investigate the existence of a significant long-term relationship between the variables, the validity of the null hypothesis of form $H_0: \varphi_1 = \varphi_2 = \varphi_3 = 0$ against the alternative hypothesis of form $H_1: \varphi_1 \neq \varphi_2 \neq \varphi_3 \neq 0$ is tested with the F-test. The F-test here is not in a standard structure, and there are two different limit values depending on whether all variables are I(0)

or I(1). If the calculated test statistic is greater than the valid limit value if all the variables are I(1), the null hypothesis is rejected and, it is concluded that the variables are cointegrated. Then, the following ARDL (m, n, r) model is estimated to obtain the long-run relationship between the variables:

$$LEMP_t = \zeta + \sum_{s=1}^m \theta_s LEMP_{t-s} + \sum_{s=0}^n \pi_s LEST_{t-s} + \sum_{s=0}^r \lambda_s LLQD_{t-s} + v_t$$

In order to obtain information about the short-run behaviour of the relationship in the case of cointegration, the following error correction model can be estimated:

$$\Delta LEMP_t = \xi + \sum_{s=1}^n \tau_s \Delta LEMP_{t-s} + \sum_{s=0}^n \psi_s \Delta LEST_{t-s} + \sum_{s=0}^n \rho_s \Delta LLQD_{t-s} + \eta ECM_{t-1} + \omega_t$$

Here, τ , ψ and ρ are the coefficients that relate the short-run behavior to the long-run equilibrium, and η denotes the speed of adjustment.

3.2. Findings

Empirical analysis consists of four steps. In the first step, the stationarity properties of the variables were investigated with the traditional Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Kwiatkowski – Phillips – Schmidt – Shin (KPSS) unit-root tests (see Table 1). According to both test results, all three variables show different stationarity characteristics for different specifications in terms of level values. On the other hand, the first differences of all three variables are stationary. Therefore, it can be said that the series have different integration degrees. Hence, in the second step of the analysis, the ARDL bounds test method developed by Pesaran et al. (2001), which allows to incorporate of series that have mixed integration order in the cointegration vector, was used.

Table 1. Results of ADF and KPSS Unit-Root Tests.

	ADF				KPSS			
	I	Decision	I + T	Decision	I	Decision	I + T	Decision
<i>LEMP</i>	-3,7962 (0,0038)	I(0)	-0,7724 (0,9647)		1,3696		0,2954	
<i>LEST</i>	-2,9378 (0,0438)	I(0)	-2,6992 (0,2388)		0,6183		0,1254	I(0)
<i>LLQD</i>	-3,5824 (0,0074)	I(0)	-6,7611 (< 0,01)	I(0)	1,0876		0,1428	I(0)
$\Delta LEMP$	-9,6628 (< 0,01)		-10,6410 (< 0,01)	I(1)	0,7296	I(1)	0,0445	I(1)
$\Delta LEST$	-12,6989 (< 0,01)		-12,7825 (< 0,01)	I(1)	0,1311	I(1)	0,0816	
$\Delta LLQD$	-8,5883 (< 0,01)		-8,5531 (< 0,01)		0,1814	I(1)	0,1642	

Notes: *i.* *I* and *T* denote the specifications with “intercept only” and “intercept and trend term” respectively. *ii.* The exact significance levels (p-values) are given in parentheses. *iii.* The “decision” states whether the non-stationarity hypothesis can be rejected at 5% significance level. If the hypothesis is rejected for level values the series is *I*(0), if it is rejected barely for difference values, it is *I*(1). *iv.* In the KPSS test, the critical values for the 1%, 5%, and 10% significance levels for specification *I* are 0.739, 0.463 and 0.347 respectively, and as for specification *I + T* are 0.216, 0.146 and 0.119 respectively.

According to the results given in Table 2, it is concluded that there is a cointegration relationship between the variables at the 1% significance level. Accordingly, there is a statistically significant long-term linear relationship between the level values of the variables, and a regression equation to be established will give realistic information about the relationship between the variables.

Table 2. Result of the ARDL Bounds Test.

<i>Test statistics</i>	<i>Value</i>	<i>k</i>
F-value	15.7807	2
<i>Bounds values</i>		
Significance Level	I(0)	I(1)
% 10	2.718	3.453
% 5	3.235	4.053
% 1	4.358	5.393

Among the alternative model specifications that allow up to 4 lags, it was determined that the most appropriate model specification according to the Akaike information criterion was the ARDL (1, 0, 0) model. The coefficient estimates of the model are given in Table 3 below. The hypotheses that the error terms in the estimated model have constant variance and no autocorrelation cannot be rejected. In addition, according to Ramsey's RESET test, there is no specification error in the model.

Table 3. Estimates of the Selected ARDL (1,0,0) Model.

<i>Variable</i>	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-statistics</i>	<i>p-value</i>
<i>Intercept</i>	0.1184	0.0607	1.9510	0.0533
<i>LEMP</i> (-1)	0.9737	0.0067	145.1401	< 0,01
<i>LEST</i>	0.0181	0.0072	2.4928	0.0140
<i>LLQD</i>	- 0.0018	0.0022	- 0.7961	0.4275
R^2	0.9981	AIC	- 7.8877	
$\bar{R}^2$	0.9980	SBC	- 7.7999	
F-statistics	21756.92	H-Q	- 7.8521	
p-value	< 0.01	D-W statistics	1.8764	
χ^2_{BG}	1.2124	χ^2_{BPG}	3.8033	
p-value	0.5454	p-value	0.2835	
RESET – F	0.0085	CUSUM	Stable	
p-value	0.9265	CUSUM_Squares	Stable	

Notes: *i.* χ^2_{BG} is the Breusch-Godfrey autocorrelation test χ^2 -statistic. *ii.* χ^2_{BPG} is the Breusch-Pagan-Godfrey homoskedasticity test χ^2 -statistic. *iii.* Parameter stability reflects the results of the CUSUM and CUSUM-Squares tests.

The estimation of the long-term relationship between the variables is given in Table 4. Accordingly, as expected, there is a positive relationship between entrepreneurship and employment in the long run. A 1% increase in the level of entrepreneurship increases employment by 0.69%. The effect of the number of closing companies on employment is negative, as expected. However, the estimation results indicate that there is no statistically significant relationship at the 5% level between both variables.

Table 4. Estimate of the Long-term Relationship.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
<i>Intercept</i>	4.5055	1.9407	2.3215	0.0219
<i>LEST</i>	0.6889	0.1966	3.5037	0.0006
<i>LLQD</i>	-0.0685	0.0759	-0.9023	0.3686

The coefficient estimates of the error correction model (ECM) format, which reflects the short-run relationship of the accepted model, are given below (Table 5). According to the findings, the level of entrepreneurship and the number of closed firms do not have a simultaneous or delayed effect on employment in the short run. The error correction term's (ECM) coefficient, which is negative and significant at the 5% level, shows that the deviations from the long-run equilibrium are temporary, and the deviation is compensated by about 3% in the next period. Accordingly, it can be said that the adjustment speed is quite slow.

Table 5. Estimate of the Error Correction Model.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
<i>ECM (-1)</i>	-0.0263	0.0033	-8.0383	< 0.01
R^2	0.1426	AIC	-7.9336	
$\bar{R}^2$	0.1426	SBC	-7.9116	
D-W statistics	1.8764	H-Q	-7.9246	

FMOLS and DOLS estimates of the long-run (cointegration) relationships between the variables are given in Table 6. The results obtained from both methods show that the level of entrepreneurship and the number of liquidated firms have a significant effect on the employment level, while the sign of the effect is positive and negative, respectively.

Table 6. FMOLS and DOLS Estimates (Dependent Variable: *LEMP*)

Variable	<i>FMOLS</i>		<i>DOLS</i>	
	Coefficient	p-value	Coefficient	p-value
<i>Intercept</i>	4.9874	< 0.01	5.4342	< 0.01
<i>LEST</i>	0.8204	< 0.01	0.7713	< 0.01
<i>LLQD</i>	-0.2888	< 0.01	-0.2887	< 0.01
R^2	0.6419		0.8044	

In the study, basically, the hypothesis that the increase in entrepreneurial activities would increase employment by creating new employment areas is tested, but it can be expected that the increase in unemployment would especially motivate necessity entrepreneurship (Faria et al., 2008). The trace of this mutual relationship can be found with causality analysis. For this purpose, Granger causality analysis was implemented, of which results are not reported here, but no significant causal relationship has been found.

4. ROBUSTNESS CHECKING

The effect of entrepreneurship on the labour market can be investigated in terms of unemployment as well. When the number of unemployed is taken as the dependent variable as an indicator of unemployment, the F-statistic for the bounds test for cointegration was found to be 3.7560. This value indicates the existence of a significant long-term relationship between unemployment, entrepreneurship, and the number of firms liquidated at the 10% significance level. The coefficients of the long- and short-run relationships are given in Tables 7 and 8 below.

Table 7. Estimate of the Long-Term Relationship.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
<i>Intercept</i>	22.2152	9.7281	2.2836	0.0242
<i>LEST</i>	- 0.1554	0.9027	- 0.1721	0.8636
<i>LLQD</i>	- 1.5824	0.5045	- 3.1364	0.0022

Error correction model estimates show that there is no significant relationship between unemployment and entrepreneurship in the short run (Table 8). However, the error correction mechanism works, and the short-term deviations from the equilibrium relationship are eliminated, albeit slowly.

Table 8. Estimate of the Short-term Relationship for Selected ARDL(4,0,3) Model.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
$\Delta LUNEMP(-1)$	0.4179	0.0851	4.9097	< 0.0001
$\Delta LUNEMP(-2)$	- 0.0347	0.0921	- 0.3768	0.7070
$\Delta LUNEMP(-3)$	- 0.1464	0.0830	- 1,7645	0.0802
$\Delta LLQD$	- 0.0014	0.0119	- 0,1176	0.9065
$\Delta LLQD(-1)$	0.0246	0.0145	1.6925	0.0932
$\Delta LLQD(-2)$	0.0367	0.0124	2.9454	0.0039
<i>ECM (-1)</i>	- 0.0332	0.0084	- 3.9302	0.0001
R^2	0.3300	AIC	- 4.6571	
$\bar{R}^2$	0.2968	SBC	- 4.5011	
D-W statistics	1.8955	H - Q	- 4.5937	

FMOLS and DOLS estimates for unemployment are shown in Table 9. According to the findings obtained by both methods, there is a negative but statistically insignificant relationship between the level of entrepreneurship and unemployment in the long run. This finding, which seems to conflict with the employment effect, needs further investigation. On the other hand, surprisingly, the number of closing companies seems to have a reducing effect on unemployment.

Table 9. FMOLS and DOLS Estimates (Dependent Variable: *LUNEMP*)

Variable	<i>FMOLS</i>		<i>DOLS</i>	
	Coefficient	p-value	Coefficient	p-value
<i>Intercept</i>	16.2928	< 0.0001	17.4038	< 0.0001
<i>LEST</i>	- 0.3007	0.4438	- 0.4245	0.3016
<i>LLQD</i>	- 0.6890	< 0.0001	- 0.6869	< 0.0001
R^2		0.1937		0.4234

5. CONCLUSION

The phenomenon of entrepreneurship has been attracting more and more attention both theoretically and empirically in recent years. Entrepreneurship, which is related to many issues from growth to efficiency, employment to innovation, is one of the important items on the agenda of governments. Today, most economic administrations make various regulations to pave the way for domestic and foreign entrepreneurs and take measures to encourage entrepreneurship. Türkiye is no exception in this regard.

In this study, the effect of entrepreneurship on employment and unemployment was investigated via econometric tools. According to the ARDL model estimates, there is a positive relationship between the level of entrepreneurship and employment in the long run. As the entrepreneurship represented by the number of companies launched increases, the number of employed people also increases. FMOLS and DOLS estimate also support this finding. On the other hand, estimates obtained from the ARDL model revealed that there is an inverse relationship between entrepreneurship and unemployment in the long run. Accordingly, as the level of entrepreneurship, represented by the number of companies opened, increases, unemployment gradually decreases. However, long-run analysis and FMOLS/DOLS estimations indicate that there is no statistically significant relationship between entrepreneurship and unemployment. This seemingly contradictory result can be explained partly by the weakness of entrepreneurial skills and partly by unsuccessfully and inadequately fulfilled investment analyses. This situation limits the possibility of entrepreneurship to some extent to be a convenient tool in the fight against unemployment.

It is seen that the number of closed firms has a negative effect on both employment and unemployment. It can be said that both results do not agree with a priori expectations. The first of

these findings can be explained by the fact that the statistics reflect the official termination dates of the companies, and the employment of the employees, usually gradually or collectively, in the months before this date. The unemployment-reducing effect can be attributed, on the one hand, to the withdrawal of the unemployed employees of the terminated companies from the labour market and to the compulsory entrepreneurship phenomenon on the other.

Considering the results of the analysis as a whole, it can be said that facilitating and encouraging entrepreneurship in Türkiye can be used as an effective policy tool in promoting employment, along with some other benefits. At this point, it can be said that the continuation of the support and incentives given by the government to individual and collective entrepreneurs, as well as informing the entrepreneurs according to the changing market conditions and new business models, may play an important role.

REFERENCES

- Abell, P., Khalaf, H. and Smeaton, D. (1995). "An exploration on entry to and exit from self-employment", London School of Economics, Discussion Paper No. 224.
- Acs, Z. J. and Varga, A. (2005). "Agglomeration, entrepreneurship and technological change", *Small Business Economics*, 24 (3), 323 – 334.
- Ağır, H. and Kara, M. A. (2017). "Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 213 – 227.
- Amorós, J. E., Borraz, F. and Veiga, L. (2016). "Entrepreneurship and socioeconomic indicators in Latin America", *Latin American Research Review*, 51 (4), 186 – 201.
- Apayadın, Ş. (2018). "The Relations Between Unemployment and Entrepreneurship in Turkey: Schumpeter or Refugee Effect?", *Fiscaoeconomia*, 2 (2), 1 – 14.
- Asogwa, O. S. and Dim, E. M. (2016). "Entrepreneurship development and unemployment reduction in Nigeria", *International Journal of Business and Management Review*, 4 (8), 27 – 43.
- Aubry, M., Bonnet, J. and Renou-Maissant, P. (2015). "Entrepreneurship and the business cycle: The 'Schumpeter effect' versus the 'refugee effect' – A French appraisal based on regional data", *Annals of Regional Sciences*, 54, 23 – 55.
- Audretsch, D. B., Carree, M. A. and Thurik, A. R. (2001). "Does entrepreneurship reduce unemployment?", Tinbergen Institute Discussion Paper, 2001-074/3.
- Audretsch, D. B. and Keilbach, M. (2004). "Entrepreneurship capital and economic performance", *Regional Studies*, 38 (8), 949 – 959.
- Birch, D. L. (1979). *The Job Generation Process*, MIT Press, Cambridge, MA.

- Blanchflower, D. and Meyer, B. (1994). “A longitudinal analysis of young entrepreneurs in Australia and the United States”, *Small Business Economics*, 6, 1 – 20.
- Blau, D. (1987). “A time series analysis of self-employment in the United States”, *Journal of Political Economy*, 95, 445 – 467.
- Cieşlik, J. (2017). *Entrepreneurship in Emerging Economies*, Palgrave – MacMillan, Switzerland.
- Cole, I. M. (2015). “A spatial analysis of unemployment and entrepreneurship: Evidence from the Mid-Atlantic region of the United States”, California University of Pennsylvania, Department of Business and Economics, Working Paper Series: 09/2015.
- Cowling, M. and Bygrave, W. D. (2003). “Entrepreneurship and unemployment: relationships between unemployment and entrepreneurship in 37 nations participating in the Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2002”, *Frontiers of Entrepreneurship Research BCERC Proceedings*, 2003, 544 – 555.
- Dilanchiev, A. (2014). “Relationship between entrepreneurship and unemployment: The case of Georgia”, *Journal of Social Sciences*, 3 (2), 5 – 9.
- Evans, D. and Jovanovic, B. (1989). “An estimated model of entrepreneurial choice under liquidity constraints”, *Journal of Political Economy*, 97, 808 – 827.
- Evans, D. and Leighton, L. (1990). “Small business formation by unemployed and employed Workers”, *Small Business Economics*, 2, 319 – 330.
- Faria, J. R., Cuestas, J. C. and Gil-Alana, L. (2008). “Unemployment and entrepreneurship: A cyclical relation?”, Nottingham Trent University, Discussion Papers in Economics, No. 2008/2.
- Fritsch, M., Kritikos, A. and Pijnenburg, K. (2013). “Business cycles, unemployment and entrepreneurial entry: Evidence from Germany”, IZA Discussion Paper, No. 7852, Bonn, Germany.
- Fritsch, M. (2008). “How does new business formation affect regional development? Introduction to special issue”, *Small Business Economics*, 30 (1), 1 – 14.
- Fritsch, M. and Schroeter, A. (2011). “Why does the effect of new business formation differ across regions?”, *Small Business Economics*, 36, 383 – 400.
- Gad, A. M. and Qura, M. E. (2016). “Regression Estimation in the Presence of Outliers: A Comparative Study”, *International Journal of Probability and Statistics*, 5 (3), 63 – 72.
- Guha, R. K. and Al Mamun, A. (2017). “Youth employment and entrepreneurship scenario in rural areas of Bangladesh: A case of Mohammedpur West Union”, Partnership for Economic Policy (PEP) Working Paper No. CBMS-2017-10.

- Haltiwanger, J. C., Jarmin, R. S. and Miranda, J. (2013). “Who creates jobs? Small versus large versus young”, *Review of Economics and Statistics*, 95 (2), 347 – 361.
- Karagöz, K. (2016). “Girişimcilik – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11 (2), 264 – 292.
- Minniti, M. (2007). “Introduction”, in *Entrepreneurship: The Engine of Growth* (Volume 1), Ed.: M. Minniti, Praeger, London, ix – xx.
- Oxenfeldt, A. (1943). *New Firms and Free Enterprise*, American Council on Public Affairs, Washington, D. C.
- Özerkek, Y. and Doğruel, F. (2015). “Self-employment and Unemployment in Turkey”, *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 17 (1), 133 – 152.
- Parker, S. C. and Robson, M. T. (2004). “Explaining international variations in self-employment: Evidence from a panel of OECD countries”, *Southern Economic Journal*, 71 (2), 287 – 301.
- Pehlivanoglu, F. and Narman, Z. (2019). “Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15 (1), 149 – 160.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). “Bounds testing approaches to the analysis of level relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289 – 326.
- Pfeifer, F. and Reize, F. (2000a). “Business start-ups by the unemployed: An econometric analysis based on firm data”, *Labour Economics*, 7, 629 – 663.
- Pfeifer, F. and Reize, F. (2000b). “From unemployment to self-employment: public promotion and selectivity”, *International Journal of Sociology*, 30, 71 – 99.
- Robson, M. (1996). “Macroeconomics factors in the birth and death of UK firms”, *Manchester School*, 64 (2), 170 – 188.
- Robson, M. (1998). “Self-employment in the UK regions”, *Applied Economics*, 30, 313 – 322.
- Shane, S. A. (2008). *The Illusion of Entrepreneurship*, Yale University Press, New Haven.
- Vazquez-Rozas, E. E., Gomes, S. and Vieira, E. (2010). “Entrepreneurship and economic growth in Spanish and Portuguese regions”, 50th ERSa Conference, August 20-22, 2010, Jönköping, Sweden, 109 – 126.
- Yanya, M., Abdul-Hakim, R. and Abdul-Razak, N. A. (2011). “Entrepreneurship causes growth or growth causes entrepreneurship? Evidence from Thailand”, International Conference on Business and Economic Research, Singapore, 53 – 57.